ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЕНЬ ІРИНА ЗЕНОВІЇВНА

УДК 343.214:340.132](477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ І. З. Сень

Науковий керівник **Марін Олександр Костянтинович**, кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Сень І. З. Спеціальні норми у кримінальному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2020.

Дисертація є першим в Україні системним і комплексним монографічним дослідженням спеціальних норм у кримінальному праві України. В роботі розкрито стан наукового опрацювання проблеми спеціальних норм кримінального права, простежено генезис спеціальних норм у пам'ятках кримінального права, які діяли на території України, узагальнено досвід зарубіжних держав щодо закріплення у їхніх кримінальних законах статей, які містять спеціальні норми, проаналізовано формально-логічні засади співвідношення загальної та спеціальної, а також кількох спеціальних норм. Сформульовано поняття спеціальної кримінально-правової норми, з'ясовано її співвідношення з іншими видами норм кримінального права, здійснено класифікацію та встановлено функції спеціальних норм. Проаналізовано проблеми застосування спеціальних кримінально-правових норм та розроблено правила конструювання статей кримінального закону, які їх містять.

Зокрема, у першому розділі, присвяченому теоретичним та методологічним засадам дослідження спеціальних норм у кримінальному праві України, з'ясовано, що стан наукового опрацювання проблеми спеціальних кримінально-правових норм на сучасному етапі не повною мірою відповідає потребам правотворення та правозастосування. Це відбувається через недостатнє її вивчення – спеціальні кримінально-правові норми розглядалися в науці кримінального права України лише поверхнево, у зв'язку з кваліфікацією злочинів у випадку конкуренції кримінально-правових норм.

Проведено історичний аналіз спеціальних норм у пам’ятках українського кримінального права. Відтак встановлено, що спеціальні норми використовувалися законодавцем на всіх історичних етапах розвитку нашої державності. Так, у «Руській Правді» (XI-XII ст.), яка становить собою перший кодифікований збірник правових норм, що дійшов до нас, незважаючи на казуальний спосіб її викладу, можна простежити використання законодавцем спеціальних норм, які містять кваліфіковані склади злочинів. В подальшому, в ході історичного розвитку, такі спеціальні норми в законодавчих джерелах видозмінювалися та удосконалювалися, поступово набуваючи всіх ознак, притаманних спеціальній кримінально-правовій нормі у сучасному розумінні. Однак, незважаючи на той факт, що фактично спеціальні кримінально-правові норми існували у правових джерелах з часу зародження писаного національного права, розуміння та наукове обґрунтування правової сутності такої норми з’явилося не так давно – в радянський період в історії України.

Проаналізовано зарубіжний досвід використання законодавцями статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми. Встановлено, що більшості із зарубіжних кримінальних законів притаманна наявність статей, які містять спеціальні норми, що свідчить про суттєву роль спеціальних норм в кримінальному праві для врахування різниці у характері і ступені суспільної небезпеки різноманітних проявів посягань на суспільні відносини на сучасному рівні розвитку суспільства. Диференціюючи кримінальну відповідальність за окремі злочини, іноземні законодавці закріплюють в кримінальних законах статті, які містять спеціальні норми як про кваліфіковані, так і про привілейовані склади злочинів.

На підставі формально-логічного дослідження спеціальних норм у кримінальному праві зроблено висновок про те, що загальна та спеціальна кримінально-правові норми перебувають у логічному відношенні підпорядкування понять, а кілька спеціальних норм – перехрещення понять. Це стало науковим підґрунтям для розуміння сутності спеціальної норми кримінального права.

У другому розділі поглиблено досліджено питання про поняття, співвідношення з іншими видами норм кримінального права, класифікацію та

функції спеціальних норм. Базуючись на логічних принципах визначення понять, у дисертації сформульовано дефініцію поняття «спеціальна кримінально-правова норма (спеціальна норма кримінального права)». Для цього проведено класифікацію норм кримінального права; підтримано їх поділ за їхніми функціями в системі кримінально-правового регулювання на регулятивні, охоронні (заборонні) та спеціалізовані. З метою аргументації такого поділу норм кримінального права досліджене питання їх структури. Встановлено, що спеціальна кримінально-правова норма є видовою по відношенню до ширшого поняття – охоронної (заборонної) норми кримінального права.

Констатовано, що на основі взаємозв'язків між кримінально-правовими нормами у КК України формуються т. зв. асоціації кримінально-правових норм.

Обґрунтовано наявність у кримінальному праві пропагуючих норм, які становлять собою самостійний різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням якого є розширення меж дії іншої норми, а також проведено розмежування між виключними та винятковими кримінально-правовими нормами.

У зв'язку із допущенням окремими науковцями неточностей при використанні поняття «спеціальна кримінально-правова норма», проведено її розмежування із виключними, пропагуючими, винятковими та конкретизуючи ми нормами. Зокрема, встановлено, що виключні, пропагуючі, виняткові та конкретизуючі норми є різновидами регулятивних кримінально-правових норм, які виділяються із відповідної базової норми і метою яких є звуження, розширення чи уточнення меж її регулювання. Спеціальні кримінально-правові норми, у свою чергу, є різновидом охоронних (заборонних). Серед регулятивних норм таких немає. Як наслідок, при вирішенні інших, окрім кваліфікації злочинів, питань, які входять в сферу кримінально-правового регулювання, помилково використовувати термін «спеціальна кримінально-правова норма».

Зроблено висновок, що конкуренція частин і цілого є особливим різновидом конкуренції загальної і спеціальної норм, а норма, названа в доктрині кримінального права нормою про ціле, є спеціальною кримінально-правовою нормою.

Обґрунтовано, що основними критеріями класифікації спеціальних кримінально-правових норм, які становлять інтерес для науки та правозастосування, є такі: характер співвідношенням із загальною нормою; межі кримінально-правового регулювання; об'єкт правової охорони; спосіб утворення спеціальних норм; ступінь суспільної небезпеки. Проведено класифікацію спеціальних кримінально-правових норм за цими критеріями та встановлено, що найважливішим критерієм класифікації, який став основою для вирішення багатьох проблемних питань конкуренції у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм, є їх поділ за характером співвідношення спеціальної норми із відповідною загальною на абсолютно спеціальні та відносно спеціальні норми.

Встановлено, що спеціальні кримінально-правові норми повинні виконувати функції уточнення (конкретизації) характеру та ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою, та попередження кримінальних правопорушень (превентивну функцію).

На підставі всебічного та поглибленого аналізу статей, які містять абсолютно чи відносно спеціальні норми та якими КК України було доповнено протягом 2015-2019 років, встановлено, що далеко не всі наявні в чинному КК України спеціальні кримінально-правові норми виконують задекларовані функції, що обумовлює необхідність вирішення питання про потребу залишення статей із такими нормами у КК України.

Третій розділ роботи присвячено проблемам застосування спеціальних норм та правилам конструювання статей кримінального закону, які їх містять. На підставі аналізу судової практики встановлено, що питання кваліфікації у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм неодноразово піднімалися судовими органами різних рівнів. Так, наявна чимала кількість висновків, викладених у постановах Верховного Суду (та колишнього Верховного Суду України), з цього питання. У своїх постановах Суд навіть кілька разів оперує термінами «загальна» та «спеціальна» норми права чи «спеціальний вид», а в багатьох інших випадках формулює правові позиції щодо правильної кваліфікації злочинів в окремих випадках конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

З’ясовано, що Пленум Верховного Суду України у своїх постановах також неодноразово давав рекомендації щодо досліджуваної проблематики. Окремі з них були піддані критиці та висунуте власне бачення шляхів розв’язання проблемних питань кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

Недоліки законодавчого конструювання статей, які містять спеціальні норми, та, як наслідок, неоднаковість їх застосування зумовили необхідність розробки правил конструювання статей КК України, що містять спеціальні норми. Зазначені правила запропоновано розділити на дві групи: правила конструювання диспозицій та правила конструювання санкцій статей, які містять спеціальні норми.

На основі проведеного в межах цього дисертаційного дослідження аналізу тексту чинного КК України, судової практики та наявної наукової літератури виведено власну систему таких правил.

За результатами дисертації підготовлений текст законопроєкту про внесення змін та доповнень до КК України, де сконцентровані законодавчі пропозиції, висловлені на сторінках роботи.

Ключові слова: спеціальна норма, види спеціальних норм, абсолютно спеціальна норма, відносно спеціальна норма, функції спеціальних норм, правила конструювання, відношення підпорядкування, відношення перехрещення.

SUMMARY

Sen I. Z. Special norms in criminal law of Ukraine. – Qualifying scientific work on the manuscript rights.

Thesis for the Candidate Degree in Law (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Ivan Franko National University of Lviv of Ministry Education and Science of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis is the first systematic and complex monographic study of special norms in criminal law of Ukraine. The paper reveals the state of scientific elaboration of the issue of special norms of criminal law, traces the genesis of special norms in criminal law acts on the territory of Ukraine, generalizes the experience of foreign states on enshrining articles containing special norms in their criminal laws, analyzes formal and logical principles of correlation of general and special, as well as of several special norms. The concept of a special criminal law norm is formulated, its relations with other types of criminal law norms are clarified, the classification is carried out and the functions of special norms are established. The problems of application of special criminal law norms are analyzed and the rules of constructing the articles of the criminal law containing special norms are developed.

In particular, in Chapter one devoted to the theoretical and methodological principles of the study of special norms in criminal law of Ukraine, it is found out that the state of scientific elaboration of the issue of special criminal law norms at present does not fully meet the needs of law-making and law-enforcement. It is because of its insufficient study – special criminal law norms were analyzed superficially in science of criminal law of Ukraine, only in connection with the qualification of crimes in case of competition of criminal law norms.

Historical analysis of special norms in Ukrainian criminal law acts has been conducted. Therefore, it is established that special norms were used by the legislator at all historical stages of development of our statehood. In Rus' Justice (XI-XII centuries) – the

first codified collection of legal norms that came to us – despite the casual way of its presentation, it is possible to trace the use of special norms containing qualified crimes. Subsequently, in the course of historical development, such special norms have been modified and improved in the later criminal law acts, gradually acquiring all the features inherent to a special criminal law norm in the modern sense. However, despite the fact that virtually special criminal law norms had existed in legal acts since the birth of written national law, the understanding and scientific substantiation of the legal essence of such a norm appeared much later – in the Soviet period in the history of Ukraine.

The experience of the use of articles containing special norms in the foreign criminal laws is analyzed. It is established that the majority of the foreign criminal laws are characterized by the presence of articles containing special norms in them, that testifies to the essential role of special norms in criminal law for taking into account the difference in the character and degree of social danger of various encroachments on social relations at the present level of society's development. In the course of differentiating criminal liability for some crimes, foreign legislators enshrine articles that contain special norms on both qualified and privileged corpus delicti in their criminal laws.

On the basis of formal and logical study of special norms in criminal law, it is concluded that general and special criminal law norms are in the logical correlation of subordination of concepts, and several special norms are in the logical correlation of intersection of concepts. This conclusion became the scientific basis for understanding the essence of the special norm of criminal law.

Chapter two thoroughly explores the issues of the concept, relationships with other types of criminal law norms, classification and functions of special norms. Based on the logical principles of the definition of concepts, the thesis defines the concept of a special criminal law norm (a special norm of criminal law). For this purpose, the classification of all the criminal law norms is carried out; their division according to their functions in the system of criminal law regulation into the regulatory, protective (prohibitive) and specialized ones is supported. In order to justify such a division of criminal law norms, the issue of their structure is studied. It is established that a special criminal law norm is a

specific one in relation to a broader concept – the protective (prohibitive) norm of criminal law.

It is stated that on the basis of the relationships between criminal law norms, the so-called associations of criminal law norms are formed in the Criminal Code of Ukraine.

The existence of expanding norms in criminal law is substantiated. An expanding norm constitutes an independent kind of regulatory criminal law norms, the task of which is to extend the limits of another norm. Exclusive and exceptional criminal law norms are differentiated.

Because of the inaccuracies made by some scholars in the use of the concept of special criminal law norm, it is distinguished from the exclusive, expanding, exceptional and specifying norms. In particular, it has been established that exclusive, expanding, exceptional and specifying norms are varieties of the regulatory criminal law norms that are singled out from the corresponding basic norm and aimed at narrowing, extending or clarifying the limits of its regulation. Special criminal law norms, in turn, are a kind of the protective (prohibitive) norms. Among the regulatory ones there are no such norms. As a consequence, in solving other, than the qualification of crimes, issues that fall within the scope of criminal law regulation, it is wrong to use the term «a special criminal law norm».

It is concluded that competition between the parts and the whole is a special kind of competition between general and special norms, and the norm, named in the doctrine of criminal law as the whole, is a special criminal law norm.

It is substantiated that the main criteria for classification of special criminal law norms that are of interest for science and law enforcement are the following: the character of correlation with the general norm; the limits of criminal law regulation; the object of criminal law protection; the method of formation of special norms; the degree of social danger. The classification of special criminal law norms according to these criteria is carried out. It is also established that the most important criterion for classification, which became the basis for solving many problematic issues of competition in case of existence of special criminal law norms, is their division by the character of correlation of a special

norm with the corresponding general norm to absolutely special and relatively special norms.

It is established that special criminal law norms are to perform the functions of clarification (concretization) of the character and degree of social danger of certain types of acts, the scope of which are covered by the general norm, and prevention of criminal offenses (preventive function).

On the basis of a comprehensive and thorough analysis of the articles containing absolutely or relatively special norms that have been supplemented to the Criminal Code of Ukraine during 2015-2019, it is found out that not all the existing criminal law norms in the current Criminal Code of Ukraine perform the declared functions. This situation necessitates resolving the issue of the need to leave the articles containing such norms in the Criminal Code of Ukraine.

Chapter three of the paper is devoted to the problems of application of special norms and the rules of constructing the articles of the criminal law containing them. Based on the analysis of judicial practice, it has been established that the issue of qualification in case of existence of special criminal law norms has been repeatedly raised by the judicial bodies of different levels. There are a considerable number of conclusions made in the rulings of the Supreme Court (and the former Supreme Court of Ukraine) on this issue. In its rulings, the Court even a few times uses the terms «general» and «special» norms of law or «special kind», and in many other cases formulates legal positions on the proper qualification of crimes in certain cases of competition between general and special criminal law norms.

It is found out that the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in its resolutions has also repeatedly made recommendations on the issues under investigation. Some of them have been criticized and the author’s own vision of the ways to resolve problematic issues of qualification in case of competition between general and special criminal law norms have been put forward.

Imperfections of the legislative construction of articles containing special criminal law norms and, consequently, the differences in their application have necessitated the creation of rules for constructing articles of the Criminal Code of Ukraine containing

special norms. The mentioned rules are proposed to divide into two groups: the rules for constructing dispositions and the rules for constructing sanctions of articles containing special norms.

On the basis of analysis of the text of the current Criminal Code of Ukraine, judicial practice and available scientific literature, our own system of such rules has been created.

In accordance with the results of the thesis, the text of the draft law on amendments to the Criminal Code of Ukraine has been prepared. The legislative proposals made on the pages of the paper were concentrated in this draft law.

Key words: special norm, types of special norms, absolutely special norm, relatively special norm, functions of special norms, rules of constructing, correlation of subordination, correlation of intersection.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Сень І. З. Стан дослідження проблеми спеціальних кримінально-правових норм у спеціальній літературі. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (ч. 2). С. 154-158.
2. Сень І. З. Співвідношення понять «загальне - спеціальне»: кримінальне право та формальна логіка. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 253-258.
3. Sen I., Marin O. Legal construction «the same act» in criminal law of Ukraine. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 65. С. 101-114.
4. Сень І. Генезис спеціальних норм у пам’ятках кримінального права, які діяли на території України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2017. № 6-1 (28). С. 118-123.
5. Сень І. З. Поняття спеціальної норми в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Вип. 32. С. 106-110.
6. Сень І. Спеціальні норми в постановах Пленуму Верховного Суду України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9 (271). С. 217-222.
7. Сень І. З. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України: наукова брошура. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. 68 с.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Сень І. Спеціальні норми у кримінальному праві України: постановка проблеми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXII звітної наук.-практ. конф. (Львів, 4–5 лютого 2016 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів:

Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. С. 138-142.

9. Сень І. Асоціації кримінально-правових норм. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи:* матеріали XVI Міжнародної студ.-аспір. наук. конф. (Львів, 21–22 квітня 2017 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. С. 112-117.

10. Сень І. Класифікація спеціальних норм у кримінальному праві України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXIV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2018 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. С. 166-171.

11. Сень І. Структура кримінально-правових норм. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2019 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. С. 145-149.

12. Сень І. Правила конструювання диспозицій статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXVI звітної наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 лютого 2020 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 148-152.

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 10
1.1. Стан дослідження проблеми спеціальних норм кримінального права у науковій літературі 10
1.2. Генезис спеціальних норм у пам’ятках кримінального права, які діяли на території України 17
1.3. Використання статей, які містять спеціальні норми, у кримінальному законодавстві зарубіжних держав 33
1.4. Формально-логічні засади дослідження спеціальних норм у кримінальному праві 53
Висновки до Розділу 1 67
РОЗДІЛ 2 ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ 70
2.1. Поняття спеціальної норми у кримінальному праві України 70
2.2. Співвідношення спеціальних норм із суміжними видами норм кримінального права 92
2.3. Класифікація спеціальних норм у кримінальному праві України 107
2.4. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України 122
Висновки до Розділу 2 152
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ ТА ПРАВИЛА КОНСТРУЮВАННЯ СТАТЕЙ, ЯКІ ЇХ МІСТЯТЬ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ. 155
3.1. Проблеми застосування спеціальних норм у судовій практиці 155
3.2. Правила конструювання статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми 184
Висновки до Розділу 3 200
ВИСНОВКИ 204
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 211
ДОДАТКИ 237

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний розвиток кримінального законодавства вирізняється доповненням Кримінального кодексу України (далі – КК України) статтями, які містять спеціальні норми, з-поміж найновіших із яких є такі: ст. 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» (внесена 19.12.2019); ст. 146-1 «Насильницьке зникнення» (внесена 12.07.2018); ст. 389-2 «Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт» (внесена 03.07.2018); ст. 126-1 «Домашнє насильство», ст. 151-2 «Примушування до шлюбу», ст. 390-1 «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників» (внесені 06.12.2017). І цей перелік не є вичерпним.

Наявність такої кількості спеціальних норм спричиняє складнощі під час кваліфікації злочину, оскільки зростає кількість випадків конкуренції кримінально-правових норм.

Законодавчий процес в Україні нині не є досконалим. Часто нові зміни чи доповнення до КК України породжують чимало проблем, нелегких до розв’язання навіть для кваліфікованого юриста, що, своєю чергою, загрожує непослідовністю правозастосування.

Питання спеціальних норм у кримінальному праві здебільшого поставало в контексті кваліфікації за наявності конкуренції кримінально-правових норм, тоді як загальні питання про поняття, співвідношення з іншими видами норм кримінального права, класифікацію та функції спеціальних норм, проблеми їх застосування та правила конструювання статей кримінального закону, які їх містять, або взагалі не досліджувалися в українській доктрині права, або ж вивчалися поверхнево – у рамках розгляду інших питань. Зокрема, серед українських вчених увагу цій проблематиці приділяли Д. С. Азаров, Л. П. Брич, В. М. Бурдін, І. Б. Газдайка-Василишин, О. П. Горох, Н. О. Гуторова, І. І. Давидович, О. О. Дудоров, З. А. Загиней, К. П. Задоя, О. О. Книженко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Кричківський,

О. К. Марін, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, А. В. Семенюк-Прибатень, С. А. Тарарухін, О. Ю. Татаров, В. І. Фаринник, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. Б. Хлистова, О. А. Шаповалова, В. Я. Шикор, Г. З. Яремко та інші. Проте жодне з досліджень цих авторів у контексті задекларованої тематики не має комплексного характеру. З-поміж радянських та російських дослідників можна назвати С. С. Алєксєєва, В. Г. Бєляєва, В. М. Гарманова, О. А. Герцензона, Л. В. Іногамову-Хегай, В. М. Кудрявцева, Б. А. Курінова, Т. О. Леснієвські-Костарєву, В. І. Малихіна, М. М. Свідлова, А. Н. Трайніна.

Відтак ґрунтовне вивчення спеціальних кримінально-правових норм є актуальним і своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри кримінального права і кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка «Проблеми кримінально-правової охорони особи, суспільства та держави» на 2016–2018 рр. (номер державної реєстрації 0116U001650); «Теоретико-прикладні проблеми ефективності кримінального законодавства України» на 2019–2021 рр. (номер державної реєстрації 0119U002406).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол від 24 лютого 2016 р. № 15/2).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є створення цілісної концепції спеціальних кримінально-правових норм та вироблення на її основі пропозицій із удосконалення КК України та практики його застосування.

Для досягнення цієї мети окреслено такі *завдання*:

– розкрити сучасний стан дослідження проблем спеціальних кримінально-правових норм у науковій літературі;

– простежити історичний розвиток спеціальних норм у пам'ятках кримінального права, які діяли на території України, а також з'ясувати час виникнення теоретичної думки про них на теренах нашої держави;

– узагальнити досвід зарубіжних держав щодо закріплення у кримінальних законах статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми;

– з’ясувати формально-логічні засади співвідношення між загальною і спеціальною, а також між кількома спеціальними нормами в кримінальному праві;

– сформулювати поняття спеціальної кримінально-правової норми;

– здійснити розмежування спеціальних норм із суміжними видами норм кримінального права;

– встановити критерії класифікації спеціальних кримінально-правових норм, на їх підставі вивести та проаналізувати їх види;

– встановити функції спеціальних норм у кримінальному праві та продемонструвати на прикладі наявних у КК України статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми, ефективність виконання цих функцій;

– виявити проблеми та обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення практики кваліфікації злочинів за наявності спеціальних кримінально-правових норм;

– розробити правила конструювання статей кримінального закону, які містять спеціальні норми.

Об’єкт дослідження – норми кримінального права України.

Предмет дослідження – спеціальні норми у кримінальному праві України.

Методи дослідження обрано відповідно до мети та завдань дисертації, її об’єкта та предмета. Зокрема, у рамках наукової роботи використовувалися у взаємозв’язку такі методи: *діалектичний метод* – для пізнання особливостей спеціальних кримінально-правових норм із урахуванням їх взаємовпливу (усі розділи); *історико-правовий* – із метою відстеження розвитку спеціальних норм у пам’ятках кримінального права, які діяли на території України (підрозділ 1.2); *порівняльно-правовий* – для зіставлення КК України із кримінальним законодавством зарубіжних країн у частині закріплення у ньому статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми (підрозділ 1.3); *формально-логічний* – для дослідження формально-логічних основ співвідношення між загальною та спеціальною нормами, а також між кількома спеціальними кримінально-правовими нормами, при формулюванні дефініції поняття спеціальної кримінально-правової норми (підрозділи 1.4; 2.1); *системно-структурний* – задля визначення місця спеціальної кримінально-правової

норми серед норм кримінального права загалом, критеріїв розмежування їх із суміжними видами норм кримінального права, а також критеріїв класифікації спеціальних кримінально-правових норм (підрозділи 2.1–2.3); *метод документального аналізу* – для вивчення матеріалів судової практики (підрозділи 2.4; 3.1); *метод анкетування* – з метою дослідження превентивної функції спеціальних кримінально-правових норм (підрозділ 2.4).

Емпіричну базу дослідження становить інформація, отримана в результаті аналізу матеріалів судової практики судів різних інстанцій в частині застосування спеціальних кримінально-правових норм, зокрема близько 200 вироків судів першої інстанції, постанов Верховного Суду України, Касаційного кримінального суду Верхового Суду та Великої Палати Верховного Суду, а також постанов Пленуму Верховного Суду України. У роботі також використано результати опитування за допомогою сервісу Google Forms щодо превентивної функції спеціальних кримінально-правових норм (всього 250 респондентів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні системним і комплексним монографічним дослідженням спеціальних норм у кримінальному праві України. Серед найбільш суттєвих положень, які визначають наукову новизну дисертації та виносяться на захист, можна виокремити такі:

вперше:

1) розкрито зміст функцій спеціальних кримінально-правових норм: функції уточнення (конкретизації) характеру та ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою (зокрема, відображення вищого чи нижчого ступеня суспільної небезпеки порівняно із загальною нормою), а також превентивної функції (попередження вчинення конкретних різновидів кримінальних правопорушень);

2) обґрунтовано наявність пропагуючих норм (із лат. prōpāgo – розширяти, поширювати), що становлять різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням яких є розширення меж дії іншої норми; розмежовано виключні та

виняткові норми та встановлено, що вони є різновидами кримінально-правових норм;

3) розроблено систему правил конструювання статей кримінального закону, які містять спеціальні норми; сформульовано правила конструювання диспозицій та санкцій статей, які містять спеціальні норми;

удосконалено:

4) визначення поняття спеціальної норми в кримінальному праві, під якою належить розуміти охоронну (заборонну) кримінально-правову норму, яка є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в деяких випадках і зміни меж, регулювання певного виду суспільних відносин;

5) розуміння формально-логічних засад співвідношення норм кримінального права, зокрема відношення підпорядкування між загальною та спеціальною нормами, а також відношення перехрещення між кількома спеціальними кримінально-правовими нормами;

6) теоретичні положення щодо розмежування спеціальних кримінально-правових норм із суміжними видами норм кримінального права, зокрема із виключними, пропагуючими, винятковими та конкретизуючими, які виступають різновидами регулятивних норм;

отримали подальший розвиток:

7) питання структури спеціальних кримінально-правових норм як різновиду охоронних (заборонних) норм кримінального права, зокрема обґрунтовано, що охоронні (заборонні) норми кримінального права характеризуються двочленною структурою, яка виражена диспозицією та санкцією;

8) вчення про конкуренцію частин і цілого, яку пропонується розглядати як особливий різновид конкуренції загальної і спеціальної норм;

9) теза про те, що загальна та похідні від неї спеціальні норми утворюють асоціації кримінально-правових норм, під якими слід розуміти спільності загальної та конкретизуючих її спеціальних норм, об’єднаних єдиними принципами, поняттями, термінологією;

10) підстави класифікації спеціальних кримінально-правових норм: характер співвідношення із загальною нормою, межі кримінально-правового регулювання, об'єкт правової охорони, спосіб утворення та ступінь суспільної небезпеки.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– *правотворчості* – для вдосконалення статей Особливої частини КК України, які містять спеціальні кримінально-правові норми;

– *правозастосовній діяльності* – для вирішення компетентними органами проблем кваліфікації за наявності спеціальних кримінально-правових норм;

– *науково-дослідній діяльності* – під час подальшого дослідження спеціальних норм у кримінальному праві;

– *навчальному процесі* – у рамках викладання дисциплін «Кримінальне право України. Загальна частина» та «Кримінальне право України. Особлива частина», а також спецкурсів для студентів юридичних спеціальностей; підготовки та розроблення підручників, навчальних посібників, методичних вказівок.

Особистий внесок здобувача. Викладені у дисертації висновки і положення, що становлять її новизну, ґрунтуються на власних дослідженнях. Наукові ідеї та розробки, що належать співавтору публікації за темою дисертації, здобувачем не використовувались. В опублікованій у співавторстві науковій праці особистим внеском здобувача є власні теоретичні розробки, які втілились у формулюванні рекомендацій щодо конструювання кваліфікованих чи особливо кваліфікованих складів злочину.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження оприлюднено на таких науково-практичних заходах: XXII звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 4–5 лютого 2016 р.); XVI Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (Львів, 21–22 квітня 2017 р.); XXIV звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 7–8 лютого 2018 р.); XXV звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту

прав людини в Україні» (Львів, 7–8 лютого 2019 р.); XXVI звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 6–7 лютого 2020 р.).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено в дванадцяти наукових працях. Це, зокрема, п’ять статей у наукових фахових виданнях України, одна стаття в іноземному науковому фаховому виданні, одна наукова брошура, п’ять тез виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які об’єднують 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінок, із яких список використаних джерел (253 найменування) – 26 сторінок, шість додатків – 32 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Стан дослідження проблеми спеціальних норм кримінального права у науковій літературі

Як зазначалося у вступі, одним із основних напрямів розвитку кримінального законодавства на сьогодні є доповнення КК України [96] статтями, які містять спеціальні норми. Незважаючи на такий стан речей, проблема спеціальних норм на доктринальному рівні досліджена недостатньо.

Хоч науковці і не ставлять під сумнів існування такого правового явища, питання спеціальних норм піднімалося ними здебільшого при дослідженні правил кваліфікації у випадку конкуренції кримінально-правових норм.

Так, В. М. Кудрявцев зазначав, що у випадку конкуренції загальної та спеціальної норм зазначені норми знаходяться в логічному відношенні підпорядкування. Продовжив розгляд питання спеціальних норм науковець, як і більшість радянських та українських вчених, в аспекті розгляду питання кваліфікації при конкуренції норм, чітко визначаючи правила кваліфікації в таких випадках [101, с. 245, 252-258].

На питаннях подолання конкуренції при кваліфікації злочинів зосередив свою увагу і С. А. Тарарухін, зазначивши, зокрема, що загальна норма виступає в якості резервної для тих випадків, коли відповідальність за даний вид злочину спеціальними нормами не передбачена [214, с. 47].

М. Й. Коржанський зазначав, що конкуренція загальної і спеціальної кримінально-правових норм виникає з прагнення законодавця диференціювати кримінальну відповідальність способом виділення із загальної норми спеціальних норм, які передбачають або більш сувору, або пом’якшену відповідальність порівняно із загальною нормою [92, с. 71].

Л. П. Брич зосередила увагу на конструкції спеціальної норми, зазначивши, що при конкуренції загальної і спеціальної норм характерним є те, що всі ознаки складу злочину, названі в загальній нормі, містяться й у спеціальній нормі [39, с. 275].

В. О. Навроцький дає поняття спеціальної норми через визначення поняття конкуренції статей, які передбачають загальну та спеціальну норми: для такого виду конкуренції характерна наявність принаймні двох статей Особливої частини КК, одна з яких (що передбачає загальну норму) охоплює певне коло діянь, а інша – їхню частину. Як зазначає автор, стаття про спеціальну норму повинна містити всі ознаки статті про загальну норму, водночас, стаття про спеціальну норму повинна містити додаткові, притаманні лише їй ознаки, які виділяють її із загальної норми [123, с. 268-269].

На це також звертає увагу Б. А. Курінов, зазначаючи, що в спеціальній нормі обов’язково повинні міститися всі ознаки загальної норми, в той же час, спеціальна норма повинна містити і свої, специфічні ознаки, які виділяють її із загальної норми [104, с. 176].

При розгляді конкуренції висвітлив це питання і О. К. Марін: конкуренцію загальної та спеціальної норм автор визначив як зумовлену наявністю в кримінальному законодавстві двох норм, одна з яких є загальною (визначає певне коло діянь як злочини), інша – спеціальною (виділяє з цього кола певні діяння як самостійні злочини, спеціалізує кримінально-правове регулювання) нетипову ситуацію у правозастосуванні, коли при кримінально-правовій оцінці одного суспільно-небезпечного діяння на застосування претендують обидві ці норми [114, с. 170].

Слід зазначити, що окремі науковці наводили самостійне визначення поняття спеціальної норми кримінального права, щоправда також при дослідженні питань конкуренції кримінально-правових норм.

Так, В. Г. Бєляєв визначив спеціальну норму як закон, який передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений принаймні за однієї такої пом’якшуючої обставини (це буде привілейована норма) або принаймні за однієї

такої обтяжуючої обставини (це буде кваліфікована норма), кожна з яких впливає на кваліфікацію даного злочину [34, с. 80].

Визначення поняття спеціальної норми знаходимо і в підручнику О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка: спеціальною є норма, яка передбачає відповідальність за те саме діяння, що і загальна, але містить додаткові ознаки складу кримінального правопорушення, яких не містить загальна норма [76, с. 131].

Єдине комплексне дослідження питання спеціальних кримінально-правових норм на дисертаційному рівні було здійснене ще в радянські часи російським науковцем М. М. Свідловим (захист кандидатської дисертації на тему «Спеціальні норми у кримінальному праві» у 1979 році). У зазначеній роботі автор дослідив поняття, функції та види спеціальних кримінально-правових норм.

Так, спеціальну кримінально-правову норму науковець визначив як правило поведінки, встановлене для зміни способу, а в окремих випадках і зміни меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється іншою (загальною) кримінально-правовою нормою [191, с. 7-8].

Вчений критикував ототожнення спеціальної норми з нормою виключною, конкретизуючою чи локальною та описував їх відмінність [190, с. 14; 191, с. 6].

Досліджував М. М. Свідлов і функції спеціальних норм, встановивши, що спеціальні норми забезпечують диференціацію правового регулювання, а також виконують правозаповнюючу, правообмежувальну та правоконкретизуючу функції [191, с. 8].

Вчений зробив значний внесок у розробку питання класифікації спеціальних кримінально-правових норм. Так, автор запропонував три критерії класифікації: предмет правового регулювання, межі регулювання та об’єкт кримінально-правової охорони [191, с. 9-10; 192, с. 19].

За предметом правового регулювання М. М. Свідлов пропонує поділяти досліджувані норми на:

- абсолютно спеціальні норми, тобто спеціальні в повному об’ємі щодо окремих загальних норм;

- відносно спеціальні норми, тобто ті, які тільки частково мають спеціальний характер [191, с. 8-9].

Залежно від такої підстави, як межі регулювання, М. М. Свідлов виділяє спеціальні норми, які не змінюють межі, і норми, які звужують або розширюють межі кримінально-правового регулювання [191, с. 10].

За об’єктом кримінально-правової охорони автор поділяє спеціальні норми на такі два види:

- однооб’єктні спеціальні норми, тобто ті, які мають один і той же основний об’єкт охорони, що і загальні норми;

- двооб’єктні спеціальні норми, які охороняють в якості основного об’єкта інші суспільні відносини, ніж загальні норми [191, с. 10-11].

Розглядає науковець також спосіб утворення спеціальних норм, який проявляється в одноступеневій або багатоступеневій диференціації кримінально-правового регулювання. Одноступеневий прийом означає, що із спеціальної норми не виділяються інші спеціальні норми. При багатоступеневому способі із спеціальної норми виділяється вторинна спеціальна норма, із цієї норми, у свою чергу, може виділитися спеціальна норма третього ступеня і т.д. [191, с. 11].

Присвятив свою увагу науковець також правилам кваліфікації злочинів у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм, а також принципам та критеріям створення спеціальних норм. Так, вчений наголосив, що створення спеціальних норм повинне базуватися на принципах кримінальної політики, виділивши, зокрема, принципи гуманізму, законності та правової економії. На думку науковця, виділення спеціальних норм є доцільним тільки тоді, коли вони передбачають зміну змісту кримінального правовідношення, способу регулювання, розширюють або звужують межі кримінальної відповідальності, а необхідність в конкретизації норм не може служити єдиною підставою виділення спеціальних норм. М. М. Свідлов підкреслив, що тільки побудована на науковій основі система правових норм може служити засобом реалізації кримінальної політики, а тому створення спеціальних норм повинне відбуватися у строгій відповідності з правилами законодавчої техніки [191, с. 17-18].

Як бачимо, питання спеціальних кримінально-правових норм торкалися практично всі радянські та українські науковці, які займалися проблемами кваліфікації злочинів, щоправда, здебільшого крізь призму проблем кваліфікації злочинів у випадку конкуренції кримінально-правових норм. Саме ж поняття спеціальної норми як таке розглядали лише одиниці. Комплексно до аналізу проблематики спеціальних норм у кримінальному праві підійшов лише російський науковець М. М. Свідлов, дослідивши поняття, функції та види спеціальних кримінально-правових норм, правила кваліфікації злочинів у випадку їх наявності, а також принципи та критерії створення спеціальних норм. На основі аналізу КК України подібні дослідження взагалі відсутні. Однак це не означає, що зазначена проблематика взагалі залишилася поза увагою науковців.

Так, у спеціальній літературі піднімалося питання розмежування спеціальних норм кримінального права з іншими видами кримінально-правових норм. Зокрема, Л. В. Іногамова-Хегай, В. М. Гарманов, О. М. Кричківський, О. К. Марін зазначають про відмінність спеціальних та виключних норм [80; 66; 98; 114]. Однак слід зазначити, що питання про розмежування спеціальних норм з іншими видами норм кримінального права залишається дискусійним, а тому потребує подальшого дослідження.

Українські науковці досліджували також окремі проблемні моменти співвідношення певних наявних у КК України спеціальних норм із відповідними загальними нормами. Зокрема, такі питання піднімалися Л. П. Брич, В. М. Бурдіним, І. І. Давидовичем, К. П. Задоєю, В. І. Фаринником, О. Ю. Татаровим, І. Б. Газдайка-Василишин, В. Я. Шикорем, А. В. Семенюк-Прибатень, Н. Б. Хлистовою та іншими науковцями. Проте ці дослідження носять вузькоспеціалізований характер, оскільки стосуються лише конкретного питання кваліфікації. Систематизованого розгляду проблемних питань кваліфікації у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм до цього часу не було.

Питання правил чи, радше, рекомендацій щодо конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм торкалися у своїх статтях О. П. Горох та

В. І. Осадчий. Проте комплексного дослідження правил створення статей кримінального закону, які містять спеціальні норми, на даний час немає.

Слід також звернути увагу на те, що проблема спеціальних норм як така розглядається науковцями переважно лише на теренах колишнього Радянського Союзу. Адже хоча останнє десятиліття і ознаменувалося появою у праві європейських держав цілого напрямку дослідження під загальною назвою «право та соціальні норми» (the study of law and social norms) [27, с. 467], норми права розглядаються науковцями переважно у соціологічних дослідженнях – у контексті впливу на суспільство – без розмежування їх видів та аналізу конструкції самої норми. Особливо це стосується країн англосаксонської правової системи, в яких норми права можуть бути як писаними, так і неписаними.

Причому, єдності поглядів серед зарубіжних дослідників щодо основного принципу моделювання (конструювання) норм права також немає. Зокрема, автори монографії «Моделювання норм» К. Ельссенбройх та Н. Гілберт розглядають такі два принципи побудови норм:

- принцип простоти (keep it simple);
- принцип описовості (keep it descriptive) [15, с. 144].

Перший принцип заснований на мінімалістичному підході та вказує на те, що більш прості моделі норм є внутрішньо кращими моделями [1, с. 5]. Прихильники цієї теорії опираються на принцип «Бритви Оккама», яка передбачає: «З безлічі конкуруючих гіпотез слід вибирати ту, яка дозволяє зробити найменшу кількість припущень». Щодо кримінального права її можна трактувати як закон економії тексту кримінального закону [203, с. 155].

Б. Едмондс та С. Мосс виступають проти цього на користь описових моделей норм. Вони припускають, що принцип простоти заснований на помилковому припущенні, що простіші моделі, більш імовірно, будуть правильними; і вважають малоймовірним, що проста модель буде адекватно представляти собою складний феномен реального світу. Автори виступають за принцип описовості. Замість того, щоб відштовхуватися від найпростішої моделі (а потім додавати нові ознаки, якщо

проста модель недостатня), відправною точкою повинна бути модель з якомога більшою описовістю ознак [14].

Принцип описовості власне і покладений в основу диференціації кримінальної відповідальності, в межах якої в кримінальному кодексі виділяються статті, які містять спеціальні норми. Адже, як відмічав В. М. Кудрявцев, якщо створення загальних норм направлене на уніфікацію законодавства, то виділення спеціальних норм дозволяє більш тонко і точно визначити її межі для даного різновиду злочинів і наглядно підкреслити характер і ступінь його суспільної небезпеки [101, с. 252].

Отже, після аналізу наявної спеціальної літератури, яка стосується питання спеціальних кримінально-правових норм, можна стверджувати, що в кримінально-правовій доктрині приділялася увага поняттю спеціальної норми, щоправда, крізь призму питання конкуренції кримінально-правових норм. Питання про види та функції спеціальних кримінально-правових норм піднімалися в роботі М. М. Свідлова, проте подальшого дослідження цих проблем, особливо на основі аналізу чинного Кримінального кодексу України, немає.

Науковці торкалися також окремих моментів співвідношення спеціальних норм з іншими видами кримінально-правових норм, а також проблемних моментів застосування окремих наявних у КК України статей, які містять спеціальні норми. Цілісне дослідження цих питань не проводилося.

Схожа ситуація склалася з встановленням правил конструювання статей кримінального кодексу, які містять спеціальні норми. Наявні лише рекомендації щодо конструювання санкцій таких статей. Питання ж про правила конструювання статей кримінального кодексу, які містять спеціальні норми, на доктринальному рівні не піднімалося.

Взагалі відсутнє історичне дослідження пам’яток кримінального права, які в різні часи діяли на території сучасної України, на предмет закріплення в їх тексті спеціальних кримінально-правових норм, а також порівняльно-правове дослідження кримінального законодавства зарубіжних держав з цього питання.

Такий стан дослідження проблематики спеціальних норм не дозволяє всебічно розкрити всі аспекти цього правового явища та комплексно підійти до вирішення

проблем правозастосування у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм. Тому питання спеціальних норм потребує свого подальшого дослідження та розробки.

1.2. Генезис спеціальних норм у пам'ятках кримінального права, які діяли на території України

Історичний метод пізнання є одним із найважливіших при проведенні дослідження у будь-якій галузі знань. Адже, як стверджують автори підручника з організації та методики науково-дослідницької діяльності, вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку об'єкта дослідження від часу виникнення до стадії вирішення завдання значно збагачує наукове дослідження, підтверджує достовірність його результатів і висновків [246, с. 55].

Система кримінального законодавства формувалася протягом тривалого часу. Століттями, постійно удосконалюючись і поглиблюючись, кримінальне право досягло того стану, який ми спостерігаємо сьогодні [237, с. 36]. Ці формування та розвиток стосуються і інституту спеціальних кримінально-правових норм.

Дослідження інституту спеціальних норм в історичному аспекті є дуже важливим питанням, оскільки лише вивчаючи та узагальнюючи досвід минулого, можна уникнути помилок і зробити достовірний прогноз на майбутнє [102, с. 1-2].

Як вже було зазначено, на сьогодні в Україні відсутнє комплексне дослідження інституту спеціальних кримінально-правових норм в історичній ретроспективі. Питання появи та еволюції таких норм лише мимохідь торкалися науковці у сфері історії держави та права, досліджуючи історію українського права загалом чи українського кримінального права зокрема. Серед них слід відзначити праці П. С. Берзіна, І. Й. Бойка, В. М. Іванова, І. Я. Терлюка, П. Л. Фріса.

Відповідно, виникає необхідність простеження історичної еволюції спеціальних норм у текстах пам'яток кримінального права, які діяли на території України, а також з'ясування часу зародження та розвитку теоретичної думки про них на теренах нашої держави.

Щоб проаналізувати генезис спеціальних норм на теренах сучасної України, необхідно звернутися до ретроспективного аналізу пам’яток права, які в різні історичні часи діяли на території України.

Процес зародження вітчизняного права тривав впродовж більш як пів тисячоліття – від перших зародків державності у східних слов’ян і принаймні до XI століття. Однак до «Руської Правди» право було усним звичаєвим і не знало жодних форм систематизації [216, с. 3]. Це виключає можливість його системного аналізу. Адже говорити про виділення спеціальних норм можливо лише у випадку наявності загальної норми, яка є ширшою за об’ємом та регулює родове коло суспільних відносин. Без загальної норми не може існувати спеціальних норм. Тому до появи писаного права неможливо встановити наявність таких норм.

До появи «Руської Правди» зразки окремих найдавніших кримінально-правових норм предків сучасних українців містилися хіба у текстах русько-візантійських договорів X століття [216, с. 3]. Ці договори з Візантією 907, 911, 944 (945) та 971 років – найдавніші писані пам’ятки слов’янського права, які дійшли до нас у «списках» такої історичної пам’ятки як літопис «Повість минулих літ» [35, с. 202; 188]. Їх аналіз свідчить про закріплення у текстах договорів окремих кримінально-правових норм, однак виділення спеціальних норм ще не простежується [107; 108; 109].

Складена в Київській державі в XI-XII ст. на основі звичаєвого права «Руська Правда» стала першим відомим нам кодифікованим збірником давньоруських юридичних норм, який найповніше зберіг давні положення звичаєвого права Русі-України і може служити, за висловом М. Чубатого, «підручником для вивчення руського права» [216, с. 4].

Взагалі у сучасній науці історії держави і права України утвердилася думка про те, що в цілому розвиток права на Русі здійснювався у напрямку створення писаних норм на основі звичаєвих, які за своєю формою мало чим від них відрізнялися [216, с. 4]. Кодифікований юридичний збірник «Руська Правда», який є вінцем давньоруського права, якраз і є яскравим прикладом цьому [82, с. 37].

Тому очевидно, що диференціація кримінальної відповідальності була характерною для Київської Русі і до складення «Руської Правди». Однак наявність в усному звичаєвому праві казуїстичних норм, які регулювали однорідні суспільні відносини, не дозволяє зробити висновок про наявність певної спільної для них абстрактної норми, яка регулювала родове коло суспільних відносин. А відтак слід ще раз наголосити, що говорити про наявність спеціальних норм до появи писаного права немає підстав.

Щодо «Руської Правди», то хоча правові норми у ній викладені казуальним способом, при їх аналізі вже можна знайти приклади виділення законодавцем спеціальних, зокрема кваліфікованих, норм.

Це було зумовлено, в першу чергу, жорсткою орієнтацією на соціальний статус особистості. Тому спеціальні норми в основному виокремлювалися залежно від станового та майнового становища винного та потерпілого [237, с. 42]. Ці норми ще не були виділені в окремі статті, частини чи пункти статей, але вже можна з впевненістю стверджувати про їх наявність.

Так, із загальної норми про вбивство виділена спеціальна норма за ознакою потерпілого, зокрема його соціального становища: «Коли уб’є муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати. Якщо не буде кому звершити кровну помсту, то внести 80 гривень, коли вбитим буде князів муж чи княжого тіуна. Якщо вбитим буде горожанин, чи гридень, чи купець, чи боярський тіун, або мечник, або ізгой, або новгородець — то 40 гривень сплатити за нього» [163, ст. 1]. Норма про вбивство княжого мужа чи княжого тіуна у сучасному розумінні є кваліфікованою нормою про вбивство, виділеною за ознакою потерпілого, яка передбачає більш сувору відповідальність порівняно із загальною нормою про вбивство інших осіб (горожанина, чи гридня, чи купця, чи боярського тіуна, або мечника, або ізгоя, або новгородця).

За тяжкістю наслідків, що настали, виділена спеціальна норма «якщо ударити мечем». Так, за удар мечем «не на смерть» встановлене менш суворе покарання, ніж у випадку настання внаслідок такого удару смерті потерпілого. Відповідно, цю норму можна вважати кваліфікованою у випадку настання смерті людини: «Якщо

вдарить мечем не на смерть, то має заплатити 3 гривні продажі, а потерпілому – гривню за рану, як лікувальне. Коли ж уб'є на смерть, то платити віру» [163, ст. 18, 20].

Кваліфікована норма «про крадіжки» виділена за суб'єктом злочину (кількісним складом злочинців): «Коли краде в хліві чи в домі, то якщо буде один — платити йому 3 гривні і 30 кун, а буде злодіїв багато, то всім платити по 3 гривні і 30 кун» [163, ст. 32]. Щодо крадіжки коня, то ця норма кваліфікована за предметом злочину – за крадіжку княжого коня встановлене суворіше покарання, ніж за крадіжку будь-якого іншого коня: «Якщо вкрадуть княжого коня і наявного не буде, то платити за нього 3 гривні, а за інших по 2 гривні» [163, ст. 35].

Таким чином, хоча побудова статей в «Руській Правді» ще не дозволяє чітко простежити використання спеціальних (зокрема, кваліфікованих) норм, однак змістовно такі норми вже були наявні в тексті цієї пам'ятки права України-Русі.

На західноукраїнських землях спадкоємницею Київської Русі стала утворена у 1199 році Галицько-Волинська держава [103, с. 273]. В період її існування кримінальне право мало чим відрізнялося від руського, адже головним джерелом писаного князівського права залишалася «Руська Правда» [37, с. 79]. Проте крім «Руської Правди», у сфері кримінального судочинства діяло також усне звичаєве та писане князівське право [37, с. 91-92].

На жаль, у збережених поодиноких документах юридичного характеру, які належать до доби Галицько-Волинської держави, немає норм кримінально-правового характеру. Окремі відомості щодо змісту кримінально-правових норм того часу можна віднайти лише в літописах [237, с. 45].

З цих відомостей вже можна зробити висновок про виділення кваліфікованих та привілейованих норм в цей період.

Так, виділялися норми, кваліфіковані за такими ознаками, як, наприклад, вчинення злочину щодо жінок, батьків, способом, небезпечним для всієї громади, а також привілейовані – вчинення злочину у стані крайньої необхідності, необхідної оборони, під примусом тощо [37, с. 91-92].

З 1387 року Галичина перебувала у складі Польського Королівства, у зв'язку з чим на її територію поширили свою чинність основні джерела права Польського Королівства [37, с. 96-97]. Вони мали становий характер, відображали переважно інтереси шляхти, тому життя, здоров'я та майно феодалів перебували під особливою охороною права [37, с. 144, 153, 159]. Як наслідок, спеціальні норми (які передбачали кваліфіковані склади злочинів) виділялися переважно за ознаками суб'єкта злочину та потерпілого. Так, вбивство селянином шляхтича тягнуло суворішу кару, ніж вбивство шляхтичем шляхтича. Кваліфікуючими ознаками також можна назвати рецидив злочинів (третє засудження), який обтяжував покарання за крадіжку або грабіж, затримання на місці злочину або затримання з речовим доказом [37, с. 144, 154].

З другої половини XIV ст. значна частина українських земель була приєднана до складу Великого князівства Литовського. Головною особливістю того періоду у правовій сфері було домінування руського звичаєвого права та «Руської Правди». Згодом, починаючи з XV ст., під впливом загальної кодифікаційної тенденції у більшості східноєвропейських держав, у Великому князівстві Литовському було укладено Судебник Казимира 1468 р., а також Перший (1529 р.), Другий (1566 р.) та Третій (1588 р.) Литовські Статути [37, с. 193-194]. Їх укладення вважають найбільшим здобутком у процесі систематизації права українського середньовіччя [216, с. 10-11].

В Судебнику князя Казимира Ягайловича 1468 р. теж можна зустріти диференціацію норм за ступенем тяжкості. Так, норма про крадіжку (стаття 14 Судебника) кваліфікована за обсягом вкраденого: якщо вперше вкрадено нижче полтини домашніх речей, то карати його слід сплатою вини; а якщо вище полтини, то його повісити [87, с. 50].

У трьох редакціях Литовських Статутів (1529, 1566 та 1588 рр.) теж можна простежити виділення спеціальних норм. Наприклад, у Статуті 1529 р. норми про вбивство вже навіть розділені на окремі статті залежно від потерпілого. Так, за вбивство «путного человека» був передбачений штраф в розмірі 12 рублів, за «бортника» – 8 рублів (стаття 1). У статті 3 передбачалася відповідальність за

вбивство «тивуна і пристава» – за їх вбивство слід було сплатити 12 рублів. У статті 4 передбачений штраф у 10 коп грошей за вбивство «мужика тяглого», а за «паробка неволного» – 5 коп грошей [247, с. 126].

Заслуговує уваги також розвиток магдебурзького права, яке з кінця XIII – початку XIV ст. почало поширюватися на українські землі. Надання українським містам магдебурзького права звільняло їх з-під дії польського та литовського права і впроваджувало німецьке право [37, с. 285-286].

Аналіз «Саксонського зерцала» – кодексу, складеного у XIII ст., – дає підстави стверджувати, що кримінально-правові норми у ньому не зазнали систематизації, а містилися у книгах земського та ленного права [189]. Тому відсутність поділу на галузі права та розкиданість кримінально-правових норм утруднює аналіз його положень на наявність в ньому спеціальних норм.

Як приклад спеціальних норм, можна навести вбивство під час розбою та вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини [205, с. 189].

При цьому слід наголосити, що глибокої диференціації кримінальної відповідальності Саксонське зерцало не передбачало, і відповідно, у ньому не містилося великої кількості спеціальних кримінально-правових норм.

Таким чином, після входження українських земель до складу Польського Королівства та Великого князівства Литовського, на їхній території поширювалася дія польсько-литовських правових актів, а в містах, які користувалися правом міського самоврядування, – німецьких актів. Виняток становила правова система запорізького козацтва, яка базувалась на старовинних звичаях, що визначались «словесним правом і здоровим глуздом» [237, с. 46]. З моменту утворення у 1553-1554 рр. Запорізька Січ виступала як осередок відновлення української державності [37, с. 387]. Відповідно на Січі не визнавали джерел права, які в той час діяли на території України, а застосовували звичаєве козацьке право. Тож писаного закону у Запорізькій Січі не було [37, с. 390].

Козацьке право приділяло значну увагу боротьбі зі злочинами проти особи. І на основі аналізу звичаєвих норм у цій сфері можна стверджувати про те, що звичаєве право козаків теж містило спеціальні норми. Так, вбивство козака вважали

тяжчим злочином, ніж вбивство людини, що не належала до запорізької громади [37, с. 406]. До кваліфікованих видів вбивства, виділених за потерпілим, належали: вбивство батьків, новонародженої дитини, посадової особи, козацької старшини. До кваліфікованого посягання на життя належали також вбивство шляхом отруєння, вчинення вбивства за попередньою змовою групою осіб [237, с. 52]. Спеціальними нормами були також будь-які посягання на представників органів державної влади та управління [237, с. 53].

Виділення спеціальних норм можна простежити і в регламентації злочинів проти власності. Зокрема, розрізняли крадіжку особистого майна і майна всього товариства, а також малу і велику, залежно від розміру заподіяної шкоди. Коли крадіжка була вчинена на шкоду Січі чи її козака або повторно, злочин карали як кваліфікований. Кваліфікованою також вважали крадіжку, вчинену під час стихійних лих, з військових сховищ, у товариша, з церкви і відповідно за неї призначали суворіше покарання [37, с. 408].

Наступним етапом в історії України був період Української козацької держави (XVII-XVIII ст.). Національно-визвольна війна українського народу, яка тривала з 1648 до 1654 р., закінчилася звільненням значної частини українських земель з-під влади Речі Посполитої. Внаслідок переможної національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького сформувалася Українська Козацько-Гетьманська держава (Гетьманщина), вирішальну роль у формуванні якої відіграла Запорізька Січ [37, с. 422].

Існуючі на момент утворення Гетьманщини правові норми (норми Литовського статуту 1588 р., магдебурзького права, нормативні акти гетьманської влади, українського звичаєвого права тощо) часто суперечили одна одній і були значною мірою застарілими, що зумовило необхідність кодифікації українського права. У результаті проведеної кодифікаційної роботи 8 липня 1743 року у Глухові було підписано проєкт Кодексу під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі у тексті – «Права»), який об’єднав в собі норми державного, цивільного, кримінального та процесуального права Гетьманщини станом на першу половину XVIII ст. І хоча «Права» не були офіційно

затвердженими через поступове обмеження та скасування російським самодержавством автономного устрою Гетьманщини, вони набули поширеного застосування в судових установах Гетьманщини як законодавчий акт при розгляді і вирішення судових справ [37, с. 424-425].

«Права» вже передбачали глибоку диференціацію кримінальної відповідальності за окремі види злочинів. На тяжкість злочину впливав спосіб його вчинення (підступ, таємність, насильство), засоби (небезпечне або незвичайне знаряддя, отрута) і обставини (вночі, в банді) діяння. До обтяжуючих обставин належали також професійність і рецидив. Окреме обтяжуюче значення мала наявність злої волі («из злоби и ярости»), що, як правило, брали до уваги при вбивстві батьків і близьких осіб. Особливе значення мали також мотиви діяння, причому вчинення злочину з корисливих мотивів збільшувало вину і посилювало покарання [37, с. 517].

Особливо глибоко було диференційовано кримінальну відповідальність за умисне вбивство. Зокрема, за ознаками суб’єкта та потерпілого виділяли: вбивство слугою свого пана, посполитим – шляхтича або козака, дітьми – батьків, одним з подружжя другого, братом – брата або сестри, вбивство близьких родичів, службовцем свого зверхника та інші. До кваліфікованих видів убивства належали такі: вбивство під час розбійного нападу («ґвалтовного наїзду») на чужу загороду або дім, вбивство, вчинене в банді, а також з допомогою ножа, кинджала або іншого «незвичайного» предмета, отрутою. До простих (некваліфікованих) видів умисного вбивства належали, наприклад, вбивство під час двобою і «кулачного бою». Слід зауважити однак, що, незважаючи на становий принцип у кримінальному праві того часу, життя і здоров’я всіх станів, навіть невільників, охороняли в основному однаково – за вбивство в основному призначали смертну кару. Проте станова відмінність позначалася на розмірі відшкодування й інших грошових платежів, що збільшувалися в міру підвищення правового статусу потерпілого [37, с. 518]. Так, за вбивство особи шляхетського військового чи духовного сану передбачалося покарання відрубуванням голови та повною головщиною від 30 крб. за вбивство

сільського війта до 120 крб. за вбивство шляхтича. Тобто, розмір головщини залежав від того, яке становище займав убитий у суспільстві [37, с. 520].

Варто зауважити також, що «Права» посилено охороняли жінок. Так, за тілесне ушкодження певних людських органів карали арештом від 5 до 20 тижнів і відшкодуванням у розмірі 48 крб., а якщо потерпілою особою була жінка, то термін арешту і розмір відшкодування подвоювали [37, с. 520].

За Кодексом 1743 р. крадіжки поділяли на легкі і важкі, залежно від вартості викрадених речей. Коли ціна була вищою, ніж 20 крб., крадіжку вважали важкою; до 20 крб. – легкою. Третьою, найлегшою категорією крадіжки, яку можна вважати привілейованим складом у сучасному розумінні, була крадіжка, вчинена за пом’якшуючих обставин: тривалого голодування, легковажності малолітніх осіб, чужої підмови тощо. У свою чергу, незалежно від вартості викраденого майна, кваліфікованими складами злочинів були такі: крадіжка в банді, з-під замка, шляхом підкопу тощо, а також затримання злочинця на гарячому вчинку або з краденим майном. Так само важкою була й крадіжка, вчинена відносно майна або приміщення, які перебували під особливою охороною (наприклад, крадіжки, вчинені в церквах і освячених місцях, обкрадання трупів, викопаних із гробів, крадіжка хліборобських плодів, передусім збіжжя і сіна). Також кваліфікуючою ознакою було вчинення крадіжки вдруге, втретє, вчетверте. За останню карали смертною карою [37, с. 524-525].

Взагалі, «Права» у багатьох випадках передбачали кваліфікуючі ознаки, які впливали на ступінь тяжкості вчиненого. Так, крім описаних вище випадків, наприклад, злочин протиправне ув’язнення, мордування був кваліфікований за ознакою скалічення ув’язненого, його вбивства або смерті від ран [37, с. 523-524]. Зґвалтування передбачало такі кваліфіковані склади як зґвалтування черниці та зґвалтування малолітніх [37, с. 527-528], норма про звідництво для розпусти передбачала таку кваліфікуючу ознаку як рецидив [37, с. 528].

Таким чином, «Права» 1743 р. вже містять глибоку диференціацію кримінальної відповідальності і, відповідно, велику кількість спеціальних

кримінально-правових норм, серед яких вже можна виділити такі, які передбачають кваліфіковані, особливо кваліфіковані та привілейовані склади злочинів.

Далі внаслідок дії різних соціально-політичних факторів, Україна поступово втрачала свою автономію [237, с. 54]. Почався тривалий період перебування українських земель в складі Російської імперії та Австрійської, а згодом – об'єднаної Австро-Угорської монархії.

Вже з 1654 р. за укладеним українсько-московським договором Українська козацька держава існувала під протекторатом Московської держави. А у першій половині XIX ст. майже всі українські землі перебували під владою Російської імперії [37, с. 573-574]. Під тиском імперської політики Росії українське законодавство поступово зменшувало сферу свого застосування, а його місце займало загальноросійське кримінальне законодавство [237, с. 54].

Для того, щоб поширити на українські землі російське законодавство, було використано кодифікацію права Лівобережної і Правобережної України, яку здійснювали паралельно з кодифікацією права в Російській імперії [37, с. 607]. Після інкорпорації права, яка мала результатом «Повне зібрання законів Російської імперії» та «Звід законів Російської імперії», була проведена кодифікаційна робота і кримінально-правові норми були об'єднані в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. (далі у тексті – «Уложення») [37, с. 610-612]. «Уложення» зазнало трьох редакцій – 1857, 1866, 1885 рр. і було у сучасному розумінні першим кримінальним кодексом Росії, основною особливістю якого у порівнянні з більш ранніми нормативними актами було виділення загальної та особливої частин у його структурі [37, с. 612, 632-633].

Маючи структуру, близьку до сучасної побудови кодексів, «Уложення» теж диференціює кримінальну відповідальність за окремі види злочинних діянь та виділяє спеціальні норми, які передбачають кваліфіковані чи привілейовані склади злочинів. Наприклад, ч. 2 ст. 1922 містить привілейовану норму про вбивство незаконнонароджених сина чи дочки матір'ю від сорому або страху, при самому народженні немовляти, якщо при цьому не буде доведено, що вона вже раніше була винуватою у тому ж злочині. У свою чергу, ст. 1923 передбачає кваліфікований

склад: вбивство вагітної жінки, якщо винуватий звав про цей її стан [226, с. 741-742]. Таких прикладів виділення кваліфікованих чи привілейованих складів злочинів можна навести чимало.

На початку XX століття в Російській імперії були чинними два збірники кримінальних законів: «Уложення про покарання кримінальні та виправні» у редакції 1885 р. і «Статут про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р. У зв'язку з наростаючим революційним рухом, з метою посилення кримінальної репресії у 1903 році було затверджено нове «Кримінальне уложення» [37, с. 653-654, 659]. Щоправда, воно так і не набрало чинності у повному обсязі. Поряд із новим «Кримінальним уложенням» до 1917 р. чинним залишалося «Уложення про покарання кримінальні та виправні» [31, с. 71].

«Кримінальне уложення» 1903 року містить велику кількість статей, що передбачають спеціальні кримінально-правові норми, які вже зазнали чіткої систематизації та містять кваліфіковані, особливо кваліфіковані, привілейовані та особливо привілейовані склади злочинів.

Наприклад, глибокої диференціації зазнала кримінальна відповідальність за позбавлення життя. «Кримінальне уложення» містить загальну норму про вбивство [219, ст. 453], а також кваліфіковані та привілейовані норми, які розміщені в наступних статтях закону. Ст. 455 передбачає кваліфіковані норми про вбивство, наприклад, вбивство родича по висхідній чи низхідній лінії, чоловіка чи дружини, брата чи сестри; священнослужителя при здійсненні ним служби Божої; службової особи при виконанні або у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків; способом, небезпечним для життя багатьох осіб; способом, який заподіює особливих мук для вбитого; шляхом отруєння; з корисливою метою; з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину і т. д. (всього 13 пунктів) [219, ст. 455].

У ст. 454 передбачена особливо кваліфікована норма про вбивство матері або законного батька; у ст. 456 – про вбивство глави іноземної держави [219, ст. 454, 456].

Ч. 1 ст. 458 містить привілейовану норму про вбивство, задумане або вчинене під впливом сильного душевного хвилювання. У ч. 2 цієї статті міститься особливо привілейована норма, яка підлягала застосуванню у випадку, якщо такий душевний стан викликаний протизаконним насильством над особою або тяжкою образою зі сторони потерпілого [219, ст. 458].

Ст. 459 містить привілейовану норму про вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони [219, ст. 459].

«Кримінальне уложення» 1903 року також містило привілейований склад злочину про евтаназію (у сучасному розумінні). Ст. 460 передбачала відповідальність за вбивство, вчинене на прохання вбитого або із співчуття до нього [219, ст. 460].

Спеціальною нормою, яка містила привілейований склад злочину, була також норма про вбивство матір'ю нажитої нею не в шлюбі дитини при її народженні [219, ст. 461].

Таким чином, «Кримінальне уложення» 1903 року широко використовує статті, які містять спеціальні кримінально-правові норми, для диференціації кримінальної відповідальності, формулювання та структурне розміщення яких в межах його структурних одиниць вже близьке до сучасного.

Щодо Галичини, то у 1772 р. за результатами першого поділу Речі Посполитої вона була включена до складу австрійських володінь, які в той час були частиною Священної Римської імперії німецької нації. У 1774 р. до складу Австрії було приєднано також і Буковину. У 1804 р. імператор Франц I проголосив створення Австрійської імперії, а у 1867 р. було створено Австро-Угорську дуалістичну монархію, яка проіснувала до 1918 р. Австрійський уряд штучно об'єднав українські та польські землі в єдиний адміністративний край під назвою Королівство Галичини та Володимерії, східна частина якого (Східна Галичина) була в основному населена українцями з центром у Львові. Запровадивши в Галичині подібну до австрійської систему державних органів та крайового самоврядування, австрійський уряд також поширив дію австрійського права на територію всієї імперії [37, с. 681-683].

У середині XVIII ст. в Австрійській монархії виникла гостра необхідність систематизації кримінального права. Протягом нетривалого проміжку часу було прийнято кілька кодексів, які однак або не поширювали свою дію на територію Галичини, або діяли недовго: Кримінальний кодекс Марії Терезії 1768 р. – Терезіана, Кримінальне уложення Йосифа II 1787 р. – Йосифіна, Кримінальний кодекс 1797 р., Кримінальний кодекс 1803 р. – Францішкана [37, с. 707-712].

У 1848 р. в Австрії відбулася буржуазно-демократична революція, яка привела до перегляду кримінального законодавства імперії, в результаті чого у 1852 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс (Загальний кримінальний кодекс Францишка-Юзефа). Він був чинним у Галичині і Буковині в складі Австрії та Австро-Угорщини, а після її розпаду був основним кримінальним законом у Галичині аж до введення там польського Карного кодексу 1932 р. [37, с. 713-714].

У цьому Кримінальному кодексі 1852 року з огляду на ступінь тяжкості різних випадків одного і того ж протиправного діяння, злочини поділялися на:

- прості (нормальні);
- кваліфіковані;
- привілейовані [248, с. 86].

Норми про кваліфіковані та привілейовані склади злочинів якраз і є вираженням спеціальних кримінально-правових норм у сучасному розумінні. Так, привілейованим складом по відношенню до простого вбивства, передбаченого п. 4 § 135, було дітовбивство (§ 139), а кваліфікованими – випадки вбивства, передбачені п. 1-3 § 135: приховане вбивство, яке вчинялося за допомогою отрути або іншим підступним способом; вбивство, поєднане з розбоєм, що вчинялося з метою заволодіння майном потерпілої особи; вбивство, вчинене на замовлення [26, § 135, 139; 248, с. 86-87].

1917-1920 рр. ознаменувалися активними державотворчими процесами на території України.

На цьому шляху Україна пережила три періоди:

1. Період Центральної Ради (березень 1917- квітень 1918 рр.);

2. Період Гетьманства (квітень 1918- грудень 1918 рр.);

3. Період Директорії (грудень 1918- грудень 1920 рр.) [237, с. 78].

В добу Центральної Ради кримінальне законодавство Української Народної Республіки продовжувало базуватися на кримінальному законодавстві Російської імперії, зокрема майже у повному обсязі діяло «Кримінальне уложення» 1903 р. [37, с. 744; 216, с. 38-39].

Значно успішніше розвивалося кримінальне законодавство в період Української держави П. Скоропадського. Хоч і зберігали чинність нормативні акти Російської імперії, з метою забезпечення політичної та економічної безпеки Української держави, охорони державного порядку та громадського спокою було видано ряд нових нормативних актів. Зокрема, в контексті аналізу спеціальних норм заслуговує уваги законопроєкт «Про захист життя, недоторканності й честі особи Гетьмана всієї України», ухвалений 27 листопада 1918 р. [37, с. 754-757; 216, с. 43]. Він містив норму про посягання на життя особи Гетьмана, яка є спеціальною нормою про умисне вбивство.

Ще одним актом була постанова «Про деякі тимчасові зміни кар за крадіжку, шахрайство, присвоєння та розтрату чужого майна і поширення підсудності карних справ Мировим Суддям» від 14 грудня 1918 р. Згідно з цією постановою, було диференційовано відповідальність за крадіжку, шахрайство, присвоєння та розтрату чужого майна залежно від вартості майна. Кваліфікованими ці злочини вважалися, якщо вартість майна перевищувала 1500 крб.; в цьому випадку вони тягнули відповідальність відповідно до статей «Уложення про покарання кримінальні та виправні» у редакції 1885 р. [37, с. 758].

З приходом до влади Директорії почалася робота щодо систематизації кримінального законодавства, проте розроблений «Статут Карний» так і не набув чинності, оскільки через складну політичну ситуацію не був затверджений Директорією [37, с. 764]. А відтак, сфера кримінально-правових відносин, як і за часів Гетьманату Скоропадського, регулювалася розрізненими нормативними актами. Продовжувалася активна боротьба зі злочинами проти власності.

Одним з прийнятих Директорією актів був Закон «Про шахрайство» від 18 липня 1919 р., відповідно до якого розрізняли шахрайство, що не перевищувало

суми у 300 крб., і таке, що сягало за 300 крб. З метою поліпшення економічної ситуації був прийнятий закон «Про спекуляцію» від 26 січня 1919 р. Відповідний злочин був кваліфікований залежно від розміру незаконно отриманої вигоди – якщо сума прибутку звинуваченого у спекуляції перевищувала 3 тис. крб. [37, с. 766].

Як вже було зазначено вище, в ЗУНР в той час зберігав чинність австрійський Кримінальний кодекс 1852 року, який продовжував застосовуватися у Галичині аж до введення там Карного кодексу Польської Республіки 1932 р. (який називають ще «Кодексом Макаревича» за прізвищем львівського вченого-криміналіста Юліуша Макаревича). Цей кодекс вважається найпрогресивнішим європейським кримінальним законом того часу [35, с. 275-276; 37, с. 713-714; 206, с. 194]. Аналіз зазначеного кодексу свідчить про те, що він вже характеризується високим рівнем законодавчої техніки та широким застосуванням законодавцем статей, які містять спеціальні норми, з метою посилення чи пом’якшення кримінальної відповідальності за окремі злочини [17].

Диференціацією кримінальної відповідальності за окремі злочини та, відповідно, наявністю статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми, характеризуються також Кримінальні кодекси УСРР 1922 р. [224], 1927 р. [223] та Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. [95], в яких вже поступово утверджувалася система спеціальних норм, близька до сучасної.

Таким чином, проведений аналіз пам’яток кримінального права України дає змогу зробити висновок про те, що спеціальні норми з’явилися з появою перших кодифікованих актів писаного права та мали місце в джерелах права на всіх історичних етапах, розширюючись та зазнаючи вдосконалення в ході історичного розвитку нашої держави. Причому збільшення кількості статей (частин статей), які містять спеціальні норми, із розвитком кримінального законодавства свідчить про важливість цього засобу диференціації кримінальної відповідальності та необхідність його теоретичного обґрунтування.

Тут слід зазначити, що вагоме значення має історичне вивчення не лише об’єкта дослідження, а й становлення та розвитку знань про нього [246, с. 55]. Вважаємо за необхідне ще раз наголосити, що інтуїтивне розуміння спеціальної

норми бере витоки ще з усних звичаєвих норм, які в XI-XII ст. отримали своє закріплення в «Руській Правді», і на законодавчому рівні такі норми набували все більшого поширення в джерелах кримінального права, які в різні історичні епохи діяли на території сучасної України. Проте теорія кримінального права тривалий період не оперувала поняттям спеціальної кримінально-правової норми. Теоретичне розуміння та розробка цього поняття на території нашої держави почалися значно пізніше.

Так, у праці австрійського і німецького науковця Франца фон Ліста, переклад якої було видано у Москві в 1903 р., мова ішла про *принцип спеціальності* як один із принципів вирішення конкуренції законів, відповідно до якого особливе положення має перевагу над загальним [106, с. 268].

Поняття ж спеціальної норми з'явилося значно пізніше у працях радянських науковців. Тут слід зазначити, що хоча наукова розробка цього поняття була здійснена російськими вченими, їх висновки є релевантними і для України. Адже як справедливо підкреслює В. К. Грищук, процес створення в Україні нового права був однозначно підпорядкований правотворчій і правозастосувальній практиці РРФСР [71, с. 17].

У 1947 р. О. А. Герцензон в першій роботі радянського кримінального права з кваліфікації злочинів використав поняття «спеціального виду злочину». Так, вчений виділив поняття конкуренції кримінальних законів, визначивши її як наявність двох або кількох кримінальних законів, які в рівній мірі передбачають караність даного діяння. При цьому науковець наголошував, що в таких випадках відсутня сукупність злочинів, а має місце лише сукупність (конкуренція) законів, і злочин у цьому випадку має кваліфікуватися за тим законом (статтею кримінального кодексу), який передбачає даний *спеціальний вид злочину* [68, с. 21]. Таким чином, хоч науковець ще не використовує поняття спеціальної кримінально-правової норми, але згадує закон (розуміючи під ним статтю кримінального кодексу), який передбачає спеціальний вид злочину.

Згодом у 1957 р. до аналізу зазначеного питання звертався А. Н. Трайнін, який оперував поняттям «спеціальний склад». Як зазначав вчений, *спеціальний склад*, так

би мовити, бере верх над родовим. Родовий склад таким чином ніби зберігається в резерві для тих випадків, які не охоплюються спеціальними складами [218, с. 243-244].

Вперше поняття саме «спеціальної норми» використав у 1963 році у своїй праці з кваліфікації злочинів В. М. Кудрявцев. Використавши це поняття, науковець виклав таке його розуміння, яке залишилося до нашого часу. Зробивши висновок про наявність в тогочасному кримінальному законодавстві великої кількості спеціальних норм, вчений підкреслив важливість формулювання загального правила кваліфікації у випадку конкуренції загальної і спеціальної норм. При цьому науковець зазначає, що пріоритет спеціальної норми над загальною заснований на тому, що, виділяючи із загальної норми спеціальну, законодавець прямо і недвозначно визначив своє відношення до цього різновиду злочинних діянь [101, с. 252-253]. Таким чином, хоч науковець і дав розуміння поняття спеціальної норми тільки через призму конкуренції загальної та спеціальної норм, проте викладені ним правила кваліфікації у випадку конкуренції загальної і спеціальної, а також кількох спеціальних норм, зберігають актуальність і сьогодні.

Отже, незважаючи на появу статей, які містять спеціальні норми, вже в перших кодифікованих правових актах, що діяли на території сучасної України, саме розуміння та теоретичне обґрунтування спеціальної норми як кримінально-правового поняття з’явилося значно пізніше – в радянський період в історії України. Тоді ж були розроблені правила кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної, а також кількох спеціальних норм, які по суті застосовуються дотепер [195, с. 118-123].

1.3. Використання статей, які містять спеціальні норми, у кримінальному законодавстві зарубіжних держав

На сучасному етапі розвитку суспільства велика увага приділяється порівняльному дослідженню правових систем світу.

Порівняльно-правовий метод є способом пізнання державно-правових явищ, що відіграє виключно важливу роль у системі методів юридичної науки [36, с. 65]. Належний розвиток будь-якої правової системи світу загалом чи якого-небудь правового явища зокрема є неможливим без дослідження та врахування досвіду зарубіжних держав. Звичайно, національні законодавчі традиції теж мають вагоме значення, однак неврахування позитивного іноземного досвіду, тобто правовий ізоляціонізм, значно затримає розвиток процесу законотворення та правової науки.

У зв’язку із вищезазначеним, ґрунтовне дослідження спеціальних кримінально-правових норм неможливе без аналізу кримінальних законів зарубіжних держав на предмет наявності та побудови у них статей, які містять такі норми.

В Україні порівняльним дослідженням кримінального законодавства займалися такі науковці, як О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, С. В. Дьяков, В. Н. Рябчук, А. В. Савченко, В. В. Скибицький, В. М. Шлапаченко, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, С. С. Яценко та інші. Проте порівняльно-правового аналізу спеціальних норм, які закріплені в статтях зарубіжних кримінальних законів, до цього часу проведено не було.

Як наслідок, виникає необхідність проведення порівняльно-правового аналізу статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми, в зарубіжному кримінальному законодавстві, виявлення позитивних рис їх конструювання та розміщення в межах структурних частин кримінальних кодексів, що дозволить виявити можливі способи удосконалення наявних в Кримінальному кодексі України статей, які містять спеціальні норми, в подальшому.

Слід зазначити, що недоцільно та й не видається можливим проведення суцільного, наскрізного аналізу усіх КК зарубіжних держав на предмет наявності в них статей, в яких закріплені спеціальні норми. Нами було зроблено вибірку як законів, так і спеціальних норм, дослідження яких, на нашу думку, дасть можливість скласти уявлення про використання зарубіжними законодавцями цього засобу диференціації кримінальної відповідальності та, можливо, виявити загальні тенденції його застосування.

У зв’язку з цим, було проаналізовано 15 кримінальних законів країн різних частин світу, різного рівня розвитку економіки та різного типу правової системи на предмет наявності в них спеціальних норм про умисне вбивство, розміщення їх в межах структурних частин кодексів та законодавчої конструкції статей, які містять такі норми, у випадку їх наявності. Зокрема, для порівняння було обрано наступні країни: Австралія, Албанія, Аргентина, Болгарія, Ефіопія, Єгипет, Індія, Канада, Китай, Нігерія, Польща, США, Таїланд, Швейцарія та Японія.

Предметом аналізу було обрано статті кримінальних законів, в яких закріплено спеціальні норми про умисне вбивство, оскільки це одне із тих діянь, які характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки та визнаються злочинами у всіх країнах, а це, у свою чергу, дає можливість порівняти однопорядкові явища. Більше того, кримінальна відповідальність за цей злочин в КК України сильно диференційована, тому аналіз статей, які містять спеціальні норми про умисне вбивство, в кримінальних законах іноземних держав робить можливим виявлення позитивних рис його правової регламентації та, можливо, внесення пропозицій щодо удосконалення чинного КК України в цій частині.

Проведений аналіз дозволив провести наступну класифікацію кримінальних законів зарубіжних держав за критерієм наявності чи відсутності у них статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми про умисне вбивство:

I. Кримінальні закони, які характеризуються наявністю у них статей, що містять спеціальні норми, зокрема:

- про кваліфіковані (особливо кваліфіковані) та привілейовані склади злочину;
- лише про кваліфіковані (особливо кваліфіковані) склади злочину;
- лише про привілейовані склади злочину;

II. Кримінальні закони, які характеризуються відсутністю у них статей, які містять спеціальні норми.

Дослідження обраних законів зарубіжних країн дає підстави для висновку, що кримінальні закони більшості держав характеризуються наявністю в них великої кількості статей, які містять спеціальні норми про умисне вбивство. В першу групу ми об’єднали ті КК, які характеризуються закріпленням в їх тексті спеціальних

норм, які містять як кваліфіковані (особливо кваліфіковані), так і привілейовані склади умисного вбивства.

Албанія. Кримінальний кодекс Республіки Албанія від 1995 р. [11] характеризується наявністю великої кількості статей, які містять спеціальні норми про умисне вбивство. При цьому, слід відмітити, що всі види умисного вбивства, окрім умисного вбивства найвищих представників держави з наміром повалення конституційного ладу, розміщені у статтях Підрозділу I «Умисні злочини проти життя» Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу.

Так, ст. 76 КК Албанії встановлює кримінальну відповідальність за просте умисне вбивство. У статтях 77-79c КК Албанії закріплюються кваліфіковані види умисного вбивства, якими є, зокрема:

1) умисне вбивство, яке передує в часі, вчиняється під час або забезпечує вчинення іншого злочину (ст. 77);

2) заздалегідь сплановане умисне вбивство; умисне вбивство, вчинене з особистих мотивів чи помсти (ст. 78);

3) умисне вбивство, вчинене у зв’язку з кровною ворожнечею (ст. 78a).

У ст. 79 КК Албанії закріплені інші кваліфікуючі ознаки умисного вбивства (стаття містить 7 пунктів).

Ст. 79a встановлює кримінальну відповідальність за умисне вбивство члена парламенту, судді, прокурора, адвоката, військовослужбовця чи інших державних службовців, а ст. 79b – поліцейського у зв’язку з їхньою діяльністю, якщо таке становище потерпілого є очевидним або відомим для винного. Причому, санкції обох статей є однаковими (позбавлення волі на строк не менше, ніж 30 років, або довічне позбавлення волі), тому абсолютно незрозуміло, для чого законодавець умисне вбивство поліцейського виділив в окрему норму.

Ще одним кваліфікованим видом умисного вбивства, закріпленим в ст. 79c КК Албанії, є умисне вбивство подружжя, колишнього подружжя, співмешканця (особи, які проживають без укладення шлюбу) або колишнього співмешканця, близького родича або близького родича чоловіка / дружини.

Єдиним кваліфікованим видом умисного вбивства, який закріплений в межах іншого об’єкта кримінально-правової охорони, є, як зазначалося вище, умисне вбивство найвищих представників держави з наміром повалення конституційного ладу (ст. 219 КК Албанії). Причому, поряд з умисним вбивством, зазначена норма передбачає кримінальну відповідальність також за викрадення, катування або вчинення інших насильницьких дій щодо зазначених потерпілих, тому нижня межа санкції – 15 років позбавлення волі (на відміну від нижньої межі у 30 років позбавлення волі за умисне вбивство державних службовців в ст. 79а).

Статті 81-83 КК Албанії містять норми про привілейовані склади умисного вбивства:

1) умисне вбивство матір’ю новонародженої дитини, вчинене відразу після пологів (ст. 81);

2) умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок насильства або серйозної образи з боку потерпілого (ст. 82);

3) умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж самооборони (ст. 83).

Таким чином, розміщуючи всі види умисного вбивства (за винятком одного кваліфікованого його складу) у відповідному розділі КК Албанії, законодавець підкреслює важливість основного безпосереднього об’єкта зазначених злочинів – життя особи, а також спрощує правозастосування.

Болгарія. Кримінальному кодексу Республіки Болгарія від 1968 р. [12] теж характерна наявність великої кількості статей, у яких закріплені спеціальні норми про умисне вбивство.

Так, норми про умисне вбивство об’єднані в статтях 115-116, 118-121 Підрозділу I «Вбивство» Розділу II «Злочини проти особи» КК Болгарії.

У ст. 115 КК Болгарії закріплено простий вид умисного вбивства, яке карається позбавленням волі на строк від 10 до 20 років. Санкція ч. 1 ст. 116, у якій закріплено 12 кваліфікуючих ознак умисного вбивства, передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 15 до 20 років, довічне позбавлення волі або довічне позбавлення волі без можливості пом’якшення покарання. У ч. 2 ст. 116 закріплено особливо кваліфікований вид умисного вбивства – умисне вбивство спеціальних

потерпілих в процесі виконання або у зв'язку з виконанням ними їхніх професійних обов'язків чи функцій (судді, прокурора, мирового судді чи поліцейського, слідчого, державного чи приватного судового виконавця або помічника приватного виконавця, митного чиновника, посадової особи податкового органу, посадової особи Лісничого Агентства, або посадової особи Міністерства екології та водних ресурсів, який здійснює контрольну діяльність, або медичного працівника, вчителя (викладача). Таке умисне вбивство карається позбавленням волі на строк від 20 до 30 років, довічним позбавленням волі або довічним позбавленням волі без можливості пом'якшення покарання.

У ст. 118-121 передбачені привілейовані види умисного вбивства:

1) умисне вбивство, скоєне в стані сильного роздратування, викликаного потерпілим шляхом насильства, грубої образи, наклепу або іншої незаконної дії, від якої настали або могли настати серйозні наслідки для винного або його близьких родичів (ст. 118).

Слід зазначити, що санкція зазначеної статті встановлює різний строк покарання залежно від того, чи таке умисне вбивство в стані сильного роздратування вчинено за обставин, передбачених ст. 115 (позбавлення волі на строк від 1 до 8 років), чи п. 1-6 ч. 1 ст. 116 (позбавлення волі на строк від 3 до 10 років). Тобто, у цьому випадку проблема конкуренції зазначених норм вирішена на законодавчому рівні.

2) умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж самооборони (ст. 119);

3) умисне вбивство матір'ю своєї дитини під час або відразу після пологів (ст. 120);

4) умисне вбивство батьками своєї новонародженої дитини з жахливою зовнішністю (ст. 121).

Однак, це не всі види умисного вбивства в КК Болгарії. Ще три норми, які передбачають кваліфіковані його види, закріплені в межах інших розділів Кодексу.

Так, ч. 1 ст. 96, яка розміщена в межах Підрозділу I «Державна зрада» Розділу I «Злочини проти Республіки» КК Болгарії, передбачає кримінальну відповідальність за позбавлення життя державного чи громадського діяча з метою

підриву чи ослаблення державної влади в Республіці або з метою створення труднощів для Республіки. Цей злочин карається позбавленням волі на строк 20 років, довічним позбавленням волі або довічним позбавленням волі без можливості заміни покарання.

Ч. 1 ст. 99, яка розміщена в межах Підрозділу II «Зрада і шпигунство» того ж Розділу, закріплює норму про позбавлення життя представника іноземної держави з метою провокування війни або міжнародних ускладнень проти Республіки. Санкція цієї норми передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 20 років, довічного позбавлення волі або довічного позбавлення волі без можливості пом’якшення покарання.

Ще одна кваліфікуюча ознака для умисного вбивства, як і для ряду інших злочинів, закріплена у ч. 1 ст. 108а Підрозділу IV «Інші злочини» Розділу I «Злочини проти Республіки» КК Болгарії. Так, у ній передбачено, що у випадку вчинення злочинів, передбачених цілим рядом статей КК, у тому числі ст. 115 (яка встановлює відповідальність за умисне вбивство), з метою спричинення неспокою / страху серед населення або погрози / примушування компетентного органу, члена громадськості або представника іноземної держави або міжнародної організації до виконання чи невиконання частини своїх обов'язків. Цей злочин законодавець називає тероризмом і передбачає за його вчинення покарання у виді позбавлення волі від 15 до 30 років, довічного позбавлення волі або довічного позбавлення волі без можливості пом’якшення покарання.

Тобто, Кримінальний кодекс Республіки Болгарія глибоко диференціює кримінальну відповідальність за умисне вбивство, розміщуючи відповідні норми не лише у Підрозділі I «Вбивство» Розділу II «Злочини проти особи», але й в межах інших структурних частин Кодексу.

Польща. Карному кодексу Республіки Польща 1997 р. (далі у тексті – КК РП) [222] теж характерна диференціація кримінальної відповідальності за умисне вбивство. Злочини проти життя та здоров’я розміщені в Розділі XIX КК РП. Основний склад умисного вбивства закріплений в § 1 ст. 148. В § 2 містяться кваліфікуючі, а в § 3 – особливо кваліфікуючі ознаки умисного вбивства.

В § 4 зазначеної статті міститься привілейована норма про умисне вбивство під впливом сильного хвилювання, викликаного вибачальними обставинами.

Ст. 149 теж містить спеціальну норму, яка передбачає привілейований склад умисного вбивства – вбивство матір'ю своєї дитини під час пологів під впливом процесу пологів.

В ст. 150 – привілейована норма про вбивство людини на її прохання і під впливом співчуття до неї.

Деякі спеціальні норми про умисне вбивство містяться в межах інших розділів Особливої частини КК РП. Так, ст. 134 містить норму про посягання на життя Президента Республіки Польща.

В § 1 ст. 118 КК РП встановлена кримінальна відповідальність за вбивство або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю члена національної, етнічної, расової, політичної, релігійної групи або групи з певним світоглядом з метою повного або часткового знищення такої групи.

У § 1 ст. 123 передбачена кримінальна відповідальність за умисне вбивство, на порушення міжнародного права:

1) осіб, які здалися, поклали зброю або не мали засобів для захисту,

2) поранених, хворих, потерпілих внаслідок аварії судна, медичних працівників або духовенства,

3) військовополонених,

4) цивільних осіб на окупованій, приєднаній чи в стані війни території, або інших осіб, які під час війни захищені міжнародним правом.

Тобто, для Кримінального кодексу Республіки Польща, як і для кримінального закону Болгарії, характерна наявність великої кількості статей, що містять спеціальні норми про умисне вбивство, які розміщені в межах різних структурних частин Кодексу.

Швейцарія. В Кримінальному кодексі Швейцарії (який зі змінами та доповненнями чинний ще з 1937 року) [21] із злочинів проти життя та здоров'я починається Книга 2 «Особливі положення» Кодексу.

Стаття 111 КК Швейцарії встановлює кримінальну відповідальність за умисне вбивство – кожен, хто умисно вбиває людину, *але за відсутності особливих умов наступних статей*, карається позбавленням волі на строк не менше 5 років.

Такими особливими умовами є, зокрема:

1) умисне вбивство особливо аморальним способом, в якому мотив, мета або метод вчинення є особливо порочним (ст. 112). За таке умисне вбивство передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі або позбавлення волі не менше, ніж на 10 років.

2) ст. 113 передбачає привілейований склад умисного вбивства – умисне вбивство в стані сильних емоцій, що є виправданими в даних обставинах, або в стані глибокого психологічного стресу. За нього встановлене покарання від 1 до 10 років позбавлення волі.

3) ст. 114 теж містить привілейований склад злочину – вбивство на прохання потерпілого, яке карається позбавленням волі на строк, який не перевищує 3 років або грошовим покаранням.

4) ще один привілейований вид умисного вбивства – умисне вбивство новонародженої дитини (ст. 116): умисне вбивство матір'ю своєї дитини під час пологів або поки вона перебуває під впливом пологів. Покарання таке ж, як і в ст. 114.

В межах інших розділів спеціальними нормами про умисне вбивство є лише норми про геноцид (ст. 264), злочини проти людства (ст. 264a) та серйозне порушення Женевських конвенцій (ст. 264c).

Японія. Кримінальний кодекс Японії 1907 року [225] характеризується значно меншою кількістю статей, які містять спеціальні норми, порівняно із попередньо проаналізованими кодексами, але і у ньому закріплені спеціальні норми, які передбачають кваліфікований та привілейовані склади умисного вбивства.

Кримінальна відповідальність за вбивство встановлена в Главі 26 «Злочини, які полягають у вбивстві». Ст. 199 встановлює відповідальність за просте вбивство (санкція передбачає смертну кару або позбавлення волі з примусовою фізичною працею безстроково або на строк не менше 3 років). У ст. 200 міститься

кваліфікована норма про вбивство – вбивство родича по висхідній лінії (покарання – смертна кара або безстрокове позбавлення волі з примусовою фізичною працею).

У ст. 202 КК Японії міститься привілейована норма про вбивство – вбивство людини за її наполяганням або з її згоди, яке карається позбавленням волі з примусовим фізичною працею або тюремним ув'язненням на строк від шести місяців до семи років.

Також привілейованим складом вбивства в КК Японії по суті є норма ст. 205 («Вбивство, вчинене шляхом тілесного ушкодження»), яка міститься в наступній Главі 27 «Злочини, які полягають в нанесенні тілесних ушкоджень». За цей злочин встановлене покарання у виді позбавлення волі з примусовою фізичною працею на строк не менше двох років (ч. 1 ст. 205 КК Японії). Суворіше покарання встановлене, якщо аналогічний злочин вчинений проти родича по висхідній лінії – позбавлення волі з примусовою фізичною працею безстроково або на строк не менше трьох років (ч. 2 ст. 205).

Взагалі, слід зазначити, що більшість статей КК Японії мають лише одну частину, а це свідчить про те, що законодавець практично не конструює кваліфікованих складів злочинів.

Єгипет. Кримінальний кодекс Єгипту 1937 р. [18] також характеризується наявністю у ньому спеціальних норм, які передбачають кваліфіковані та привілейований склади умисного вбивства. Однак слід зазначити, що побудова його статей не дозволяє чітко виокремити окремі спеціальні норми, оскільки в багатьох моментах характеризується казуїстичним способом викладу.

Так, що стосується умисного вбивства, то Кодекс виділяє такі його види: заздалегідь задумане умисне вбивство (ст. 230), умисне вбивство шляхом отруєння (ст. 233) та умисне вбивство без попереднього наміру (ст. 234).

Диференційована кримінальна відповідальність за останнє. За умисне вбивство без попереднього наміру законодавець у ст. 234 передбачив покарання у виді постійної чи тимчасової важкої праці. Кваліфікованим видом такого умисного вбивства можна вважати, якщо воно передує, вчиняється під час або після вчинення іншого тяжкого злочину. Тоді воно карається смертною карою. Однак, якщо не

обдумане заздалегідь умисне вбивство вчиняється для підготовки або полегшення вчинення нетяжкого злочину, або вчиняється з метою уникнення покарання за нього, то за нього передбачене покарання у виді смертної кари або постійної важкої праці. Особливо кваліфікованим видом такого умисного вбивства є вчинення його при виконанні терористичної мети – карається смертною карою через повішення.

У ст. 237 передбачений привілейований склад такого заздалегідь не задуманого умисного вбивства – вбивство дружини і її коханця у випадку застання їх за актом перелюбства. За цей злочин передбачене покарання у виді затримання.

Ефіопія. Цікава побудова статей, які містять спеціальні норми, в Кримінальному кодексі Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія (2004) [23].

КК Ефіопії виділяє три види умисного вбивства – звичайне, кваліфіковане та привілейоване. Відповідно до ст. 540 КК Ефіопії, звичайним є умисне вбивство, яке вчиняється за відсутності обтяжуючих (ст. 539) чи пом’якшуючих (ст. 541) обставин. Таке умисне вбивство тягне за собою покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 20 років. Ст. 539 передбачає три кваліфіковані склади умисного вбивства, за які встановлене покарання у виді довічного позбавлення волі або смертної кари. За привілейоване умисне вбивство, відповідно до ст. 541 КК Ефіопії, може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 5 років.

Ще одним привілейованим видом умисного вбивства в Ефіопії є умисне вбивство матір’ю свого немовляти під час пологів або в той час, коли вона все ще страждає від їх безпосереднього впливу (ч. 1 ст. 544). Такий злочин карається простим позбавленням волі (відповідно до ст. 106 Загальної частини, таке позбавлення волі може призначатися на строк від 10 днів до 3 років).

У випадках, коли діяння, передбачені в межах інших розділів Кодексу, потягли за собою смерть особи (умисно чи з необережності), у відповідних статтях міститься вказівка або про застосування норми про вбивство, або про застосування відповідних норм за сукупністю. Наприклад, що стосується вбивства Глави іноземної держави, Представників чи інших осіб, які користуються міжнародним захистом, то в ч. 2 ст. 262 є вказівка, що до таких випадків застосовуються

положення про вбивство. А якщо злочин проти інформатора чи свідка потягнув за собою його смерть, то, відповідно до ч. 2 ст. 444 КК Ефіопії, відповідні норми повинні застосовуватися одночасно.

Тобто, в КК Ефіопії чимало питань кваліфікації вирішено на законодавчому рівні, що спрощує правозастосування та у багатьох випадках виключає необхідність звернення до правил подолання конкуренції.

США. У США немає єдиної, загальнонаціональної кримінально-правової системи, що обумовлено особливостями американського федералізму. На території кожного штату діє право даного штату, а за певних умов – право федеральне [88, с. 109]. Для аналізу було обрано Кодекс США, який становить собою зведену кодифікацію федерального законодавства США.

Слід відмітити, що Глава 18 «Злочини і кримінальне провадження» Кодексу США [25], в якій зосереджені норми федерального кримінального права, не характеризується великою кількістю спеціальних норм.

Що стосується умисного вбивства, то у кримінальному праві США, відповідно до § 1111 Глава 18 Кодексу, розрізняють умисне вбивство першого та другого ступеня. Так, вбивством першого ступеня, за яке передбачене суворіше покарання (смертна кара або довічне позбавлення волі), є вбивство, вчинене за допомогою отрути, вичікування, або будь-який інший вид умисного, злісного та заздалегідь обміркованого вбивства; або умисне вбивство під час вчинення або замаху на вчинення будь-якого підпалу, втечі, вбивства, викрадення людини, державної зради, шпигунства, диверсії, кваліфікованого сексуального насильства чи сексуального насильства, жорстокого поводження з дітьми, крадіжки зі зломом або пограбування; або вчинене як частина випадку чи практики нападу чи тортур щодо дитини чи дітей; або вчинене з заздалегідь задуманим планом заподіяти смерть будь-якої іншої людини.

Будь-яке інше умисне вбивство є вбивством другого ступеня, яке карається будь-яким строком позбавлення волі або довічним позбавленням волі.

Тобто, кримінальне право США відрізняється побудовою та співвідношенням норм від кримінального права України. Законодавець поділяє умисне вбивство на

два види: вбивство першого та другого ступеня. При цьому, у Кодексі США наведено вичерпний перелік випадків, коли умисне вбивство слід вважати вбивством першого ступеня, будь-яке інше умисне вбивство вважається, відповідно до прямої вказівки в законі, вбивством другого ступеня. По суті, норма про вбивство другого ступеня є загальною, а норма про вбивство першого ступеня – спеціальною, яка передбачає кваліфікований склад злочину. Але їх законодавче формулювання виключає необхідність встановлення співвідношення між ними та звернення до правил подолання конкуренції кримінально-правових норм.

§ 1112 Глави 18 Кодексу США передбачає позбавлення людини життя без злого умислу, яке поділяє на навмисне (під час раптової сварки або в пориві гніву) та ненавмисне (при вчиненні незаконного діяння, яке не становить тяжкого злочину, або при вчиненні незаконним способом чи без належної обережності законного діяння, яке може спричинити смерть). По суті, навмисне позбавлення людини життя без злого умислу є привілейованим складом умисного вбивства, за яке передбачене більш м’яке покарання.

Що стосується умисного вбивства спеціальних потерпілих, то таке передбачено, зокрема, в таких статтях Глави 18 Кодексу США:

§ 351 передбачає вбивство члена Конгресу, Кабінету та судді Верховного суду;

§ 1114 – вбивство державного службовця чи працівника США;

§ 1116 – вбивство іноземної посадової особи, офіційного гостя або особи, яка користується міжнародним захистом;

§ 1121 – вбивство осіб, які допомагають федеральним слідчим органам, або службовців Державних установ виконання покарань;

§ 1751 – вбивство Президента США та наближених до Президента осіб.

По суті, це спеціальні норми про умисне вбивство, виділені за потерпілим. Що цікаво, для з’ясування покарання, яке може бути призначене особам, винним у вчиненні зазначених видів вбивства, законодавець відсилає до § 1111, 1112 чи 1113 Глави 18 Кодексу відповідно, тобто не змінює межі санкції (лише за умисне вбивство ув’язненим будь-якого службовця Державних установ виконання покарань

передбачене покарання у виді позбавлення волі не менше 20 років, довічного позбавлення волі або смертної кари).

Виділені також спеціальні норми про умисне вбивство за суб'єктом злочину:

§ 1118 – вбивство, вчинене особою, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі у Федеральній установі відбування покарань (карається смертною карою або довічним позбавленням волі);

§ 1120 – вбивство, вчинене особою, яка втекла з Федеральної установи відбування покарань, де відбувала покарання у виді довічного позбавлення волі (для з'ясування покарання міститься вказівка на §1111 і 1112).

Канада. Консолідований кримінальний кодекс Канади 1985 р. [9] за своїм обсягом та способом викладу більше схожий на коментований кодекс. Він містить детальне пояснення багатьох важливих кримінально-правових понять, які в Україні обґрунтовані лише на теоретичному рівні, як наприклад, момент початку життя (ст. 223 Кодексу). Взагалі, Кримінальному кодексу Канади притаманні зовсім інші побудова та співвідношення норм, ніж в КК України. А відтак, говорити про виділення спеціальних норм можна лише умовно.

Для прикладу, відповідно до ч. 4 ст. 222 Кодексу, винне вбивство поділяється на умисне, або необережне, або вбивство новонародженої дитини.

Законодавець детально розкриває поняття умисного вбивства першого ступеня та різні його види, а у ч.7 ст. 231 Кодексу зазначає, що будь-яке умисне вбивство, яке не є умисним вбивством першого ступеня, становить собою умисне вбивство другого ступеня. Тобто, за своєю суттю умисне вбивство першого ступеня виступає спеціальною нормою про кваліфікований склад умисного вбивства щодо умисного вбивства другого ступеня. Однак слід зазначити, що покаранням за умисне вбивство, яке вказане в одній статті для всіх його видів (ст. 235), є довічне позбавлення волі. Тобто, законодавча конструкція статей КК Канади, як і Кодексу США, виключає необхідність встановлення співвідношення між кримінально-правовими нормами при проведенні кваліфікації.

Умисне вбивство новонародженої дитини, яке передбачене ст. 233 Кодексу, можна вважати привілейованим складом злочину. Покаранням за нього, відповідно

до ст. 237 КК Канади, є позбавлення волі на строк не більше 5 років або ж воно може розглядатися в порядку спрощеного судочинства (on summary conviction).

Аргентина. Аргентину, яка є країною Латинської Америки, відносять до змішаного типу правової системи, тому їй притаманні риси як англосаксонської, так і континентальної правової системи.

Що стосується Кримінального кодексу Аргентини 1921 р. [220], то він характеризується спеціальними нормами, які, зазвичай, розташовані асоціаціями поряд із загальною нормою. І хоча в Кодексі наявні статті, які містять спеціальні норми, вони сконструйовані у спосіб, який виключає необхідність встановлювати вид співвідношення таких норм між собою при проведенні кваліфікації.

Так, у ст. 79 закріплена загальна норма про вбивство. Покаранням за таке вбивство є каторжні роботи або тюремне ув’язнення строком від 8 до 25 років. Слід відмітити, що після покарання, яке може бути застосоване за цей злочин, є зауваження «якщо цей Кодекс не встановлює іншого покарання». Такі випадки передбачені в наступних статтях 80-82 КК.

У ст. 80 передбачені кваліфіковані склади умисного вбивства (7 кваліфікуючих ознак у ч. 1), які караються довічними каторжними роботами або довічним тюремним ув’язненням. При цьому, у ч. 2 цієї статті зазначено, що у випадку наявності особливих обставин, що пом’якшують вину, суддя вправі призначити покарання у виді каторжних робіт або тюремного ув’язнення строком від 8 до 25 років (таке ж, як за просте умисне вбивство).

У ст. 81 передбачені привілейовані склади вбивства, які караються позбавленням волі на строк від 3 до 6 років каторжних робіт або від 1 до 3 років тюремного ув’язнення:

- вбивство в стані сильного і виправданого наявними обставинами емоційного збудження;
- вбивство за наявності наміру нанести тілесні ушкодження або іншу шкоду здоров’ю, якщо використаний при цьому засіб, за всіма ознаками, не повинен був заподіяти смерть.

При цьому, відповідно до ст. 82, якщо у випадку, передбаченому в ч. 1 ст. 80 (яка передбачає кваліфікуючі ознаки вбивства), мала місце якась із зазначених привілеюючих обставин, винному призначається покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 25 років каторжних робіт або тюремного ув'язнення. Тобто, в Кодексі передбачене покарання на випадок наявності одночасно кваліфікуючих та привілеюючих ознак вбивства, що виключає необхідність встановлювати співвідношення між ними та застосовувати правила подолання конкуренції.

Перейдемо до аналізу наступних підгруп країн – тих, кримінальні закони яких характеризуються наявністю лише кваліфікованих або лише привілейованих видів умисного вбивства. Насамперед слід зазначити, що таких значно менше. Так, лише в двох державах із переліку тих, кримінальне законодавство яких досліджувалося, наявні статті, в яких закріплені спеціальні норми виключно про кваліфіковані види умисного вбивства.

Індія. У Кримінальному кодексі Індії 1860 року [16] є лише одна стаття, яка закріплює спеціальну норму про умисне вбивство.

Взагалі, умисне позбавлення іншої особи життя передбачене в нормах статей 299 «Винне вбивство» («Culpable homicide») та 300 «Умисне вбивство» («Murder»), а покарання за ці злочини встановлене в ст. 302-304 КК Індії.

У ст. 299 розкритий зміст поняття «винне вбивство» (culpable homicide), а в ст. 300 – «умисне вбивство» (murder). Провівши паралель з термінами українського кримінального права, можна стверджувати, що ст. 299 КК Індії розкриває зміст поняття «вбивство з непрямим умислом», а ст. 300 – «вбивство з прямим умислом». Тобто, по суті, у ст. 299 та 300 закріплені суміжні склади злочинів.

Покарання за т. зв. «винне вбивство» (вбивство особи з непрямим умислом) є менш суворим, ніж покарання за «умисне вбивство» (вбивство з прямим умислом).

Єдиною кваліфікованою нормою про умисне вбивство в КК Індії є умисне вбивство, вчинене особою, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі (ст. 303 КК Індії).

Таїланд. Ще одним кримінальним законом, в якому наявні статті, що передбачають спеціальні норми лише про кваліфіковані склади умисного вбивства, є

Кримінальний кодекс Таїланду 1956 р. [22]. Щоправда, на відміну від попередньо проаналізованого КК Індії, кримінальна відповідальність за умисне вбивство тут характеризується значно більшою диференціацією.

Відповідно до ст. 288 КК Таїланду, умисне вбивство карається довічним позбавленням волі або позбавленням волі на строк від 15 до 20 років. Це основний склад умисного вбивства.

У ст. 289 КК Таїланду передбачено 8 спеціальних кваліфікованих видів умисного вбивства, які караються смертною карою.

Ще три кваліфіковані склади умисного вбивства з політичних мотивів розташовані в межах інших розділів КК Таїланду. Умисне вбивство Короля (ст. 107), а також умисне вбивство Королеви, спадкоємця чи регента (ст. 109) караються смертною карою. Вбивство або замах на вбивство короля, королеви або його/її подружжя, спадкоємця чи голови дружньої іноземної держави або іноземного представника, акредитованого Королівським судом (ст. 132) карається смертною карою або довічним позбавленням волі.

Серед проаналізованих КК іноземних держав наявні і такі, які передбачають лише привілейовані склади умисного вбивства, що дозволило виділити ще одну підгрупу країн. Щоправда, таких теж небагато – два кодекси серед усіх досліджених.

Китай. Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки 1997 р. (далі у тексті – КК КНР) [129] характеризується значно меншою кількістю статей, у яких закріплені спеціальні норми, ніж усі проаналізовані вище кодекси іноземних держав.

Що стосується умисного вбивства, то воно, відповідно до КК КНР, передбачене в ч. 1 ст. 232 Кодексу і карається смертною карою, довічним позбавленням волі або позбавленням волі на строк понад 10 років. В ч. 2 зазначеної статті передбачене умисне вбивство при пом’якшуючих обставинах (причому законодавець не розкриває зміст цих «пом’якшуючих обставин»), що є єдиною спеціальною нормою про умисне вбивство, закріпленою в КК КНР. Таке умисне вбивство карається позбавленням волі на строк від 3 до 10 років. Кваліфікованих видів умисного вбивства КК КНР не передбачає.

Нігерія. Акт про Кримінальний кодекс Нігерії (Розділ 77 Законів Федерації Нігерії 1990 року) [7] так само практично не диференціює кримінальну відповідальність за вбивство. Відповідно до ст. 315 Акту, вбивство поділяється на умисне і необережне. Поняття умисного вбивства розкрите в ст. 316, а покарання за нього передбачене в ч. 1 ст. 319 – смертна кара. Єдиною спеціальною нормою про умисне вбивство можна вважати умисне вбивство у розпалі пристрасті, викликаної серйозною і раптовою провокацією, і перед тим як мине час, щоб ця пристрасть охолола. Таке вбивство в Нігерії прирівнюється до необережного і тягне покарання у виді довічного позбавлення волі (ст. 318, 325).

В останню групу країн ми виділили ті, кримінальні закони яких характеризуються відсутністю статей, які передбачають спеціальні норми про умисне вбивство. Серед проаналізованих держав такою виявилася лише Австралія.

Австралія. Для початку слід зазначити, що Австралія, як і США, є федеративною державою. А відтак, кожна федеративна одиниця, штат або територія, має своє окреме кримінальне законодавство, яке історично ґрунтується на британському загальному праві. Паралельно з кримінально-правовою системою штатів/територій функціонує Федеральна кримінальна система, яка регламентована Актом про Кримінальний кодекс від 1995 р. (Criminal Code Act 1995) [33, с. 67].

Оскільки цей Акт про Кримінальний кодекс від 1995 р. (далі у тексті – Акт) [8] діє на всій території країни, саме його було проаналізовано нами на предмет наявності спеціальних норм про умисне вбивство.

Внаслідок проведеного дослідження було встановлено, що у цьому Акті не міститься таких норм. Є лише норми, які встановлюють на федеральному рівні кримінальну відповідальність за окремі види вбивства, які належать до юрисдикції федерального кримінального судочинства.

Так, в Акті встановлена кримінальна відповідальність за:

- умисне вбивство члена ООН або пов’язаної із нею особи (ст. 71.2);
- умисне вбивство громадянина або резидента Австралії за її межами (ст. 115.1);

- умисне вбивство як злочин проти людства – умисне вбивство однієї або більшої кількості осіб як частина широкомасштабного або систематичного нападу проти цивільного населення (ст. 268.8);
- умисне вбивство як воєнний злочин – умисне вбивство особи або осіб, які не беруть активної участі в бойових діях і не є членами організованої збройної групи, в контексті та пов'язане із збройним конфліктом, який не є міжнародним збройним конфліктом (ст. 268.70).

За відсутності загальної норми про умисне вбивство, такі норми становлять собою суміжні склади злочинів.

Що стосується кримінального законодавства окремих штатів/територій, для прикладу нами був проаналізований Консолідований акт про кримінальне право Південної Австралії 1935 р. (Criminal law consolidation act 1935) [13].

Зазначений Акт так само характеризується відсутністю спеціальних норм. Так, у ст. 11 Акту встановлена кримінальна відповідальність за умисне вбивство. В ст. 12А міститься вказівка про те, що особа, яка вчиняє умисне насильницьке діяння під час вчинення або сприяння тяжкому злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на десять років або більше (за винятком аборту), і у такий спосіб призводить до смерті іншої особи, є винною у вбивстві.

Спеціальних норм про умисне вбивство в Акті немає. Але ст. 5АА «Кваліфіковані злочини» закріплює загальний перелік кваліфікуючих ознак, які перетворюють будь-який передбачений в Акті злочин на кваліфікований (aggravated).

Таким чином, проведене дослідження дало змогу виявити певні закономірності використання законодавцями різних країн світу спеціальних норм при прийнятті кримінальних кодексів. Так, більшість із досліджених кримінальних законів характеризуються диференціацією кримінальної відповідальності за окремі злочини, а відповідно, наявністю у них статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми, що ще раз підтверджує важливість обраного предмета дослідження. Причому, у більшості із досліджених країн, це норми як про кваліфіковані (особливо кваліфіковані), так і про привілейовані склади злочинів. У кримінальних

законах деяких країн наявні статті, які містять спеціальні норми лише про кваліфіковані (Індія, Таїланд) або лише про привілейовані (Китай, Нігерія) види умисного вбивства, але таких значно менше.

Єдиною із проаналізованих країн, яка характеризується відсутністю в її кримінальному законодавстві статей, які містять спеціальні норми, є Австралія. Аналіз федерального Акта про Кримінальний кодекс від 1995 р. цієї країни та Консолідованого акта про кримінальне право Південної Австралії 1935 р. дав змогу зробити висновок про відмову законодавця від використання спеціальних норм при побудові статей кримінальних законів.

Щодо розміщення статей, які передбачають спеціальні норми, в межах структурних частин кримінальних законів, то у більшості із них, як і в Кримінальному кодексі України, такі норми закріплені не лише в межах відповідного розділу про злочини проти життя, але і в межах інших структурних частин. Певними особливостями характеризується КК Албанії, в якому, незважаючи на глибоку диференціацію кримінальної відповідальності за умисне вбивство, всі його види (за винятком одного кваліфікованого складу) законодавець розмістив у відповідному розділі, чим, очевидно, підкреслив важливість основного безпосереднього об’єкта зазначених злочинів – життя особи, а також спростив правозастосування.

Щодо конструкції аналізованих норм, то у більшості випадків законодавець конструює їх шляхом текстуального відтворення диспозиції загальної норми та додавання додаткової ознаки (чи ознак). Слід звернути увагу на побудову загальної норми про умисне вбивство в ст. 111 КК Швейцарії, яка містить вказівку про вчинення такого «за відсутності особливих умов наступних статей», та ст. 540 КК Ефіопії, яка містить вказівку про «відсутність обтяжуючих (ст. 539) чи пом’якшуючих (ст. 541) обставин».

Як вже зазначалося, особливостями побудови та співвідношення норм характеризуються кримінальні закони США, Канади, Аргентини, адже хоч кримінальна відповідальність за умисне вбивство у цих кримінальних законах і диференційована, але побудова їх статей виключає необхідність встановлення

співвідношення між кримінально-правовими нормами, які у них закріплені, та звернення до правил кваліфікації при правозастосуванні.

1.4. Формально-логічні засади дослідження спеціальних норм у кримінальному праві

Кожна наука, вивчаючи певні сторони дійсності, обов’язково приходить до вироблення і формування своїх понять чи категорій. Так, для позначення закономірних зв’язків і співвідношення між правовими нормами наука кримінального права оперує поняттями «загальна та спеціальна норми».

Логічний метод пізнання, який полягає у використанні законів, правил і прийомів формальної логіки для пізнання змісту явища, є одним із найважливіших методів наукового дослідження. Адже логіка як наука про закони, форми і прийоми пізнання світу тісно пов’язана із теоретичними способами виведення нових результатів в пізнанні, доказуванням їх з допомогою логічних прийомів та правил [94]. Чому видається можливим застосування законів логіки при дослідженні норм права?

Логіка вивчає структуру форм мислення – понять, суджень та умовиводів, первинним елементом серед яких є поняття. Поняття в логіці – це форма мислення, яка відображає предмети і явища в їхніх істотних ознаках. У свою чергу, істотними називаються такі ознаки, які необхідно належать предмету, виражають його внутрішню природу, його сутність і відрізняють його від усіх інших предметів. Без таких ознак предмет немислимий [78, с.25; 85, с.23-24].

Юриспруденція оперує поняттям «норма права», яка є первинним елементом системи права. Так, М. І. Байтін називає норму права «вихідним елементом», «первинною клітинкою права» [32, с. 184].

В процесі формування норм права законодавець абстрагувався від окремих, випадкових проявів правової дійсності, а враховував її типові і суттєві ознаки [126, с. 71].

Особливо явно це проявилося в заборонній нормі кримінального права, адже всі ознаки складу злочину, які виражені в такій нормі, є необхідними для кваліфікації певного суспільно небезпечного діяння саме за конкретною нормою.

Недаремно А. В. Наумов та А. С. Новіченко норму права називають юридичним поняттям [126, с. 33, 60]. А тому, виходячи з розуміння правової норми як поняття, всі закони, правила і прийоми формальної логіки, які застосовуються щодо поняття, можуть бути екстрапольованими на дослідження норм права.

Це дає підстави для висновку, що в основі співвідношення різних видів кримінально-правових норм між собою лежить відношення між різними видами понять в логіці. З огляду на це, для з'ясування логічних основ співвідношення між загальною і спеціальною, а також між кількома спеціальними нормами в кримінальному праві слід звернутися до видів понять в логіці та можливих відношень між ними. Адже знання цих відношень дає змогу не змішувати одні поняття з іншими, розрізняти в них спільне та відмінне і правильно використовувати їх на практиці [78, с.36].

Всі поняття в логіці поділяють на порівнянні і непорівнянні [78, с.36].

Непорівнянними є такі поняття, які відображають настільки віддалені предмети, що в їхньому змісті й обсязі немає нічого спільного [78, с.36]. Тому порівнювати ці поняття неможливо [85, с.32]. Відповідно і досліджувати відношення між ними не видається можливим і доцільним.

В логічних відношеннях можуть знаходитися тільки порівнянні поняття, у змісті та обсязі яких наявне дещо спільне. Ці спільні ознаки дозволяють порівнювати ці поняття одне з одним [78, с.36; 85, с.32-33].

Тому варто зосередитися на дослідженні відношень між порівнянними поняттями.

У логіці порівнянні поняття бувають сумісні і несумісні [78, с.36; 85, с.32].

Поняття, обсяг яких повністю або частково співпадає, називаються сумісними. Зміст сумісних понять різний, але вони можуть мати спільні ознаки. Між сумісними поняттями розрізняють три види співвідношення:

- тотожності,

- підпорядкування,
- перехрещення [78, с.36; 85, с.33].

Поняття, обсяг яких не співпадає ні повністю, ні частково, називаються несумісними. Ці поняття містять видові ознаки, які виключають співпадіння їх обсягу, але родові ознаки несумісних понять є спільними. У свою чергу, між несумісними поняттями можливі відношення:

- супідрядності,
- суперечності,
- протилежності [78, с.36, 39; 85, с.35].

Коротко проаналізуємо всі ці види відношень між поняттями, щоб встановити, які з них лежать в основі співвідношення між загальною і спеціальною нормами, а також між кількома спеціальними нормами у кримінальному праві.

Почнемо із відношень між сумісними поняттями.

Відношення тотожності.

Тотожними називаються поняття, які відображають один і той же предмет. Їх обсяг збігається повністю, але зміст різний [78, с. 37, 39; 85, с. 33].

Такими є, наприклад, поняття «норма про умисне вбивство» і «норма, закріплена в ч. 1 ст. 115 КК України».

Очевидно, що такий вид відношень між поняттями не може бути застосованим при дослідженні співвідношень між різними кримінально-правовими нормами (загальною і спеціальною чи кількома спеціальними нормами).

Відношення підпорядкування.

Відношення підпорядкування існує між такими поняттями, одне з яких повністю входить як частина в обсяг іншого. Ці поняття в логіці називають підпорядковуючим і підпорядкованим: підпорядковуючим є поняття з більшим обсягом, а підпорядкованим – поняття з меншим обсягом відповідно [78, с. 37].

Графічно відношення підпорядкування можна зобразити за допомогою кіл Ейлера (рис. 1.1), де А – підпорядковуюче поняття, В – підпорядковане (обсяг підпорядкованого поняття становить частину обсягу підпорядковуючого):

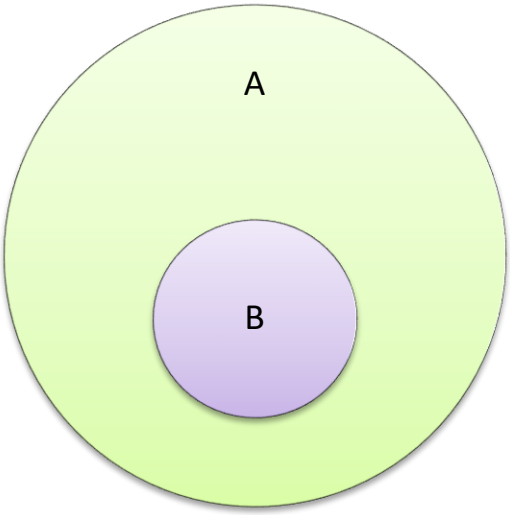

Рис. 1.1

З боку змісту між підпорядковуючим і підпорядкованим поняттями існує таке відношення: підпорядковане поняття включає до свого змісту всі ознаки, властиві підпорядковуючому поняттю, плюс ознаки, специфічні тільки для підпорядкованого поняття [78, с. 38].

Саме у такому відношенні перебувають загальна і спеціальна норми у кримінальному праві, взаємозв’язок між якими має характер підпорядкування за обсягом. Наприклад, норма про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (стаття 116 КК України) є підпорядкованою по відношенню до норми про умисне вбивство (частина 1 статті 115 КК України).

Підпорядковуюче поняття в логіці називається родом або родовим поняттям, а підпорядковане – видом чи видовим поняттям [78, с.38]. Тому взаємозв'язок між загальною та спеціальною кримінально-правовими нормами характеризується співвідношенням понять «рід-вид». В загальній нормі сформульований родовий склад злочину, а в спеціальній – видовий.

Окрім понять рід та вид, формальна логіка оперує ще одним поняттям – індивід або одиничне (індивідуальне) поняття. Тоді існує відношення підпорядкування «вид-індивід» [78, с.38; 85, с.35]. В кримінальному праві таке відношення підпорядкування існує між нормою права, в якій виражений склад певного злочину, і конкретним вчиненим суспільно небезпечним діянням. Наприклад, умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) та умисне вбивство громадянина Н.; крадіжка (ст. 185 КК України) та крадіжка з магазину в місті М.,

вчинена 1 травня 2017 року. Це кореспондує співвідношенню між поняттями склад злочину (як логіко-юридична конструкція про певний вид злочину) та злочин як конкретне явище. Тому цей підвид підпорядкування не має прикладного значення для розуміння відношення між загальною та спеціальною кримінально-правовими нормами.

У співвідношенні підпорядкування чітко простежується логічний закон зворотного відношення між змістом і обсягом поняття: зі збільшенням змісту поняття зменшується його обсяг і навпаки зі збільшенням обсягу поняття зменшується його зміст [78, с. 30]. Тобто, чим ширший зміст поняття, тим вужчий його обсяг.

Змістом поняття в логіці називається сукупність існуючих ознак предметів або явищ, відображених у понятті. Обсяг поняття – сукупність предметів або явищ, мислимих у понятті [78, с. 29].

У кримінальному праві змістом певної заборонної норми буде склад злочину, який міститься у цій нормі. Адже склад злочину якраз і є сукупністю юридично-значимих ознак, за допомогою яких законодавець описує в Кримінальному кодексі різні види злочинної поведінки. А обсяг – сукупність всіх суспільно небезпечних діянь, які підпадають під дію відповідної норми.

Так, змістом норми про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) є всі ознаки відповідного складу злочину, тобто ознаки об’єкта, об’єктивної сторони, суб’єкта та суб’єктивної сторони, які необхідно встановити для кваліфікації вчиненого суспільно небезпечного діяння як умисного вбивства. У свою чергу, обсягом відповідної норми є всі суспільно небезпечні діяння, у яких теоретично міститься склад цього злочину. Однак, це не означає, що воно буде кваліфікуватися саме за цією нормою, адже крім цих ознак, йому можуть належати ще додаткові ознаки, на підставі яких діяння підлягатиме кваліфікації за іншою (кваліфікованою чи привілейованою) нормою.

Відповідно, загальна норма має вужчий зміст, але ширший обсяг по відношенню до спеціальної норми.

Зокрема, норма про умисне вбивство (яка виражає підпорядковуюче поняття) має більший обсяг, але менший зміст по відношенню до норми про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (підпорядковане поняття). Це пояснюється тим, що поняття умисне вбивство, крім умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, охоплює також інші види умисного вбивства, наприклад умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України) чи умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (стаття 118 КК України). Однак норма про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, є ширшою за змістом, оскільки, крім всіх ознак умисного вбивства, містить ще додаткові ознаки, які пом'якшують кримінальну відповідальність винного.

Як вже зазначалося вище, зміст підпорядкованого поняття включає всі ознаки, властиві підпорядковуючому поняттю, та додаткові ознаки, специфічні тільки для підпорядкованого поняття. Звідси випливає важливий висновок: все, що стверджується про підпорядковуюче поняття, можна стверджувати і про підпорядковане поняття [78, с.38], тобто, при аналізі підпорядкованого поняття, не можна забувати про ознаки, властиві підпорядковуючому поняттю. Так, всі ознаки загальної норми притаманні також і спеціальній нормі, тобто є спільними для обох цих норм, а відтак про них не слід забувати при аналізі спеціальної норми. Наприклад, аналізуючи умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, необхідно враховувати всі ознаки умисного вбивства та додаткові привілеюючі ознаки.

У той же час не можна поширювати сказане про підпорядковане поняття на підпорядковуюче, оскільки специфічні ознаки підпорядкованого поняття не входять до змісту підпорядковуючого поняття [78, с.38].

Оскільки загальна та спеціальна кримінально-правові норми перебувають у співвідношенні підпорядкування, це означає, що спеціальна норма містить всі ознаки, притаманні загальній нормі, і додаткову ознаку чи ознаки. Ці ознаки, які в кримінальному праві іменують кваліфікуючими чи привілеюючими ознаками,

відповідно підвищують або понижують типову суспільну небезпеку складу злочину, який передбачений загальною нормою.

Спеціальна норма ширша за змістом, встановлює особливі прийоми регулювання і тому має пріоритет перед загальною нормою.

Важливо відзначити також, що поняття може бути одночасно підпорядкованим (по відношенню до більш загального поняття) і підпорядковуючим (по відношенню до поняття менш загального) [85, с.34]. В цьому випадку є три підпорядковані одне одному поняття (поняття А, В, С), відношення між якими можна так зобразити за допомогою кіл Ейлера (рис. 1.2):

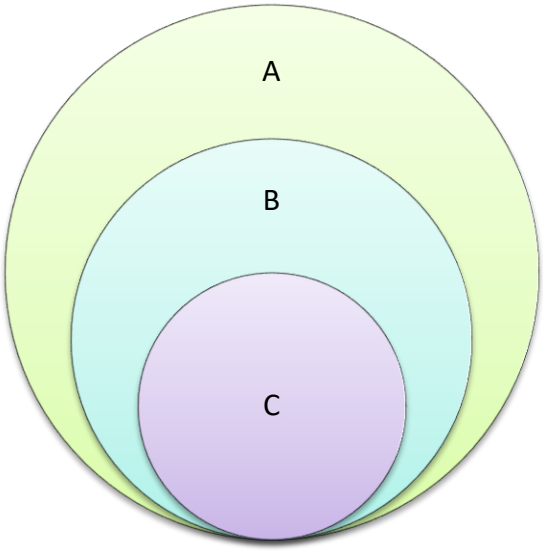

Рис. 1.2

Це твердження має значення для дослідження спеціальних кримінально-правових норм, оскільки співвідношення загальної і спеціальної норм є відносним: певна норма може бути загальною відносно однієї і спеціальною відносно іншої норми [92, с. 73]. Зокрема, норма, передбачена ч. 2 ст. 115 КК України, є спеціальною відносно загальної норми ч. 1 ст.115 КК України, але одночасно вона (зокрема, в частині п. 2 ч. 2 ст. 115, у якому передбачено умисне вбивство малолітньої дитини) є загальною нормою відносно норми статті 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», яка відносно ч. 2 ст. 115 КК України є спеціальною нормою [202, с. 254-256].

Відношення перехрещення.

Перехресними називають поняття, обсяг яких тільки частково входить один в одного [78, с. 39].

Графічно відношення між обсягами перехресних понять можна відобразити наступним чином (А і В – два перехресні поняття) (рис. 1.3):

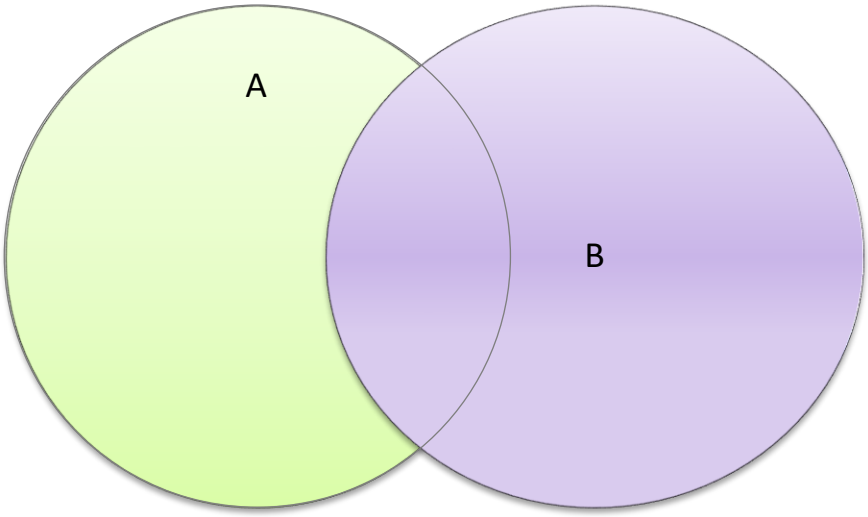

Рис. 1.3

Важливо відмітити, що зміст перехресних понять, за винятком родової ознаки, різний. Але видові ознаки не заперечують одна одну, навпаки один і той же предмет може мати ознаки перехресних понять одночасно [78, с. 39].

Кілька спеціальних норм у кримінальному праві є перехресними, оскільки їхній зміст, а точніше – видові ознаки – є різними, але в той же час вони мають спільні родові ознаки – ті ознаки, які притаманні спільній для них загальній нормі. При цьому слід наголосити, що видові ознаки спеціальних норм не заперечують одна одну, тому у вчиненому суспільно небезпечному діянні можуть міститися ознаки обох таких норм одночасно (власне у цьому випадку їхні обсяги перехрещуються), а це, у свою чергу, породжує конкуренцію між такими спеціальними нормами. Для кримінального права це може загрожувати неправильною кваліфікацією скоєного.

Так, перехресними є норми про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (стаття 116 КК України) та умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (стаття 118 КК України). Ці норми характеризуються спільними ознаками – тими ознаками складу злочину, які притаманні і спільній для них загальній нормі (нормі про умисне вбивство, закріпленій у ч. 1 ст. 115 КК України), тоді як видові ознаки у них різні:

- у ст. 116 це ознаки потерпілого (особа, яка одноразово або системно вчинила / вчиняла жорстоке поводження або таке, що принижує честь і гідність особи, чим викликала стан сильного душевного хвилювання у винного) та емоційний стан (стан сильного душевного хвилювання);
- у ст. 118 це ознаки потерпілого, особливості суспільно небезпечного діяння (заподіяння смерті потерпілому при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця) та обстановка вчинення злочину (стан необхідної оборони, стан уявної оборони, обстановка затримання злочинця).

Однак ці різні ознаки складу злочину не заперечують одна одну, а отже не виключають того, що вчинене умисне вбивство може містити ознаки двох цих складів злочину одночасно. Так суб'єкт злочину може вчинити умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання та при перевищенні меж необхідної оборони. У цьому випадку, якщо особа могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання та обстановці захисту, до вчиненого потенційно претендують на застосування норми, закріплені у статтях 116 та 118 КК України.

Такий стан речей вимагає особливої уважності правозастосувача при проведенні кримінально-правової кваліфікації у випадку наявності кількох спеціальних норм та змушує його у кожному випадку виникнення такої нетипової ситуації (наявності у вчиненому ознак складу злочину кількох спеціальних норм) звертатися до правил подолання конкуренції з метою уникнення подвійного інкримінування. Адже конкретне суспільно небезпечне діяння може бути кваліфіковане тільки за однією із таких норм, а не за обома цими нормами одночасно.

Дотримання цього правила забезпечить дотримання принципу non bis in idem (в перекладі з латинської – не двічі за одне), який закріплений у ч. 3 ст. 2 КК України (ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу), тобто дозволить уникнути подвійної кваліфікації скоєного. Це також відповідає практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо реалізації ст. 4 Протоколу №7 Конвенції про захист прав людини та

основоположних свобод, яка проголошує суб'єктивне право особи не бути притягненою до суду або покараною двічі [184].

Так, до одного діяння може бути застосована або норма статті 116, або норма статті 118 КК України, але ні в якому разі не дві ці норми. У наведеному прикладі повинна застосовуватися норма ст. 118 КК України як така, яка передбачає більш привілейований склад злочину.

Встановивши, що між двома спеціальними нормами існує відношення перехрещення, вважаємо за необхідне наголосити, що обидві ці спеціальні норми входять в обсяг одної загальної норми. Тому співвідношення між двома спеціальними кримінально-правовими нормами слід зображати таким чином (де А – загальна норма, В і С – спеціальні норми) (рис. 1.4):

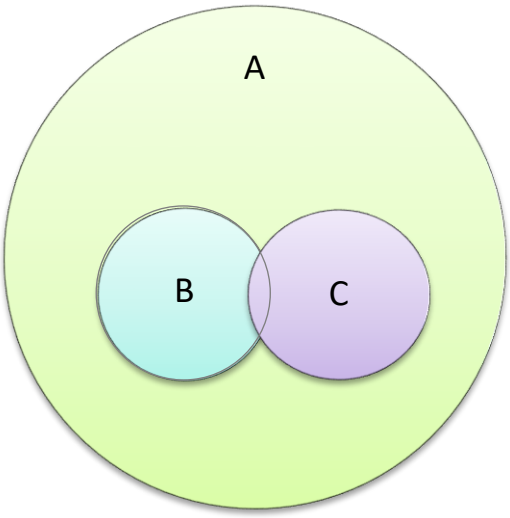

Рис. 1.4

На останньому рисунку наглядно видно відношення підпорядкування між загальною нормою (на рисунку – А) та кожною із похідних від неї спеціальних (на рисунку – В і С), а також відношення перехрещення між двома спеціальними нормами (В і С). Саме такий рисунок дає правильне уявлення про співвідношення між двома спеціальними нормами. Це пояснюється тим, що спеціальна норма є похідною від загальної та виділяється з неї за критерієм об'єму правового регулювання (тобто за обсягом), а тому конкуренція двох спеціальних норм можлива лише у випадку наявності спільної для них загальної норми.

Перейдемо до аналізу відношень між несумісними поняттями.

Відношення супідрядності.

Відношення супідрядності існує між поняттями, які однаково входять до одного й того ж роду (супідрядні поняття) [78, с.39]. Графічно супідрядні поняття можна так зобразити за допомогою кіл Ейлера (рис. 1.5), де велике коло А позначає обсяг родового поняття, а кола В і С – обсяг супідрядних (видових) понять:

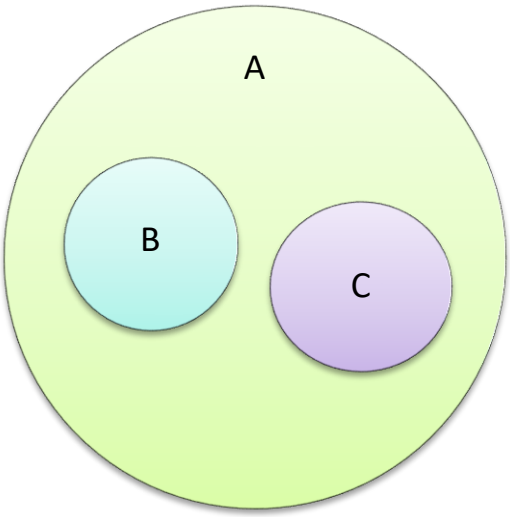

Рис. 1.5

Обсяг супідрядних понять не збігається в жодній своїй частині, тобто немає предметів, котрі входили б до обсягу двох супідрядних понять (і в поняття В, і в поняття С) одночасно [78, с.40].

Оскільки обсяги супідрядних понять не збігаються, це відношення не може бути застосованим для розуміння співвідношень між загальною і спеціальною чи кількома спеціальними нормами, які конкурують між собою саме у зв’язку з частковим збігом їхніх обсягів, тобто тому, що одне суспільно небезпечне діяння може містити ознаки двох складів злочину.

У кримінальному праві відношення супідрядності існує між двома нормами, які є спеціальними відносно однієї загальної норми, але в той же час не конкурують між собою. Такі норми є супідрядними, оскільки, виражаючись термінами логіки, вони є видами одного й того ж роду – загальної норми. Так, супідрядними є норми про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (стаття 116 КК України) та умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини (стаття 117 КК України). Ці норми навіть потенційно не можуть бути застосовані одночасно, оскільки новонароджена дитина не спроможна застосувати щодо її матері жорстоке

або таке, що принижує честь і гідність, поводження. Відповідно зазначені норми не перебувають в конкуренції між собою, хоча кожна із них і конкурує із загальною нормою про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України). А відтак, подальше дослідження відношень таких супідрядних норм не видається доцільним.

Відношення суперечності.

Відношення суперечності існує між такими двома поняттями, одне з яких має певні ознаки, а друге – ці ж ознаки заперечує, не стверджуючи якихось нових. Такі поняття називають суперечливими. Відношення суперечності існує між негативним і відповідним позитивним поняттям. Змістом одного із суперечливих понять є сукупність певних ознак, а змістом другого – заперечення саме цих ознак [78, с.40].

З певною долею умовності, зважаючи на різницю у конструкції об'єктивної сторони цих складів злочинів, суперечливими нормами у кримінальному праві можна назвати норми про насильницький грабіж (ч. 2 ст. 186 КК України – грабіж, поєднаний з насильством, яке **не** є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства) та розбій (ч. 1 ст. 187 КК України – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства).

Очевидно, що такий вид відношень між поняттями не може виступати інструментом дослідження співвідношень між конкуруючими кримінально-правовими нормами (загальною і спеціальною чи кількома спеціальними нормами).

Відношення протилежності.

Відношення протилежності існує між такими двома поняттями, одне з яких містить певні ознаки, а друге – ознаки, несумісні з ними [85, с.35].

Зміст одного такого поняття не тільки виключає зміст другого, а й протилежний йому. Тому протилежні поняття (як і супідрядні) не можуть застосовуватися до одного й того ж предмета одночасно [78, с.41-42].

Розуміння логічного відношення протилежності понять дозволить уникнути зміщення конкуруючих між собою спеціальних норм та норм, які передбачають суміжні склади злочинів. Адже саме у відношенні протилежності перебувають

кримінально-правові норми, що передбачають суміжні склади злочинів. Вони виключають можливість застосування одна одної. Так, неможливо одночасно застосовувати норми про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) і вбивство через необережність (ст. 119 КК України), які містять взаємовиключні форми вини – умисел та необережність (злочин не може бути вчинений одночасно і умисно, і необережно). У такому ж відношенні перебувають норми про крадіжку (ст. 185 КК України) і грабіж (ст. 186 КК України), які відрізняються способом викрадення чужого майна – таємний (у випадку крадіжки) чи відкритий (у випадку грабежу). Саме такі несумісні одна з одною ознаки виключають можливість одночасного застосування двох кримінально-правових норм, які містять суміжні склади злочинів, щодо одного суспільно небезпечного діяння.

Тому, щоб уникнути помилок, правозастосувачу необхідно у кожному конкретному випадку, тобто у кожному конкретному кримінальному провадженні, точно визначити ті істотні ознаки, за якими певне діяння підпадає під дію конкретної кримінально-правової норми).

При цьому слід зазначити, що обсяги двох протилежних понять не вичерпують обсяг родового поняття, між ними може бути третє поняття. Тому, якщо предмет не входить до обсягу одного протилежного поняття, то це не означає, що він входить до обсягу другого. Він може відноситися до якогось іншого класу предметів даного роду [78, с.42].

Щодо кримінального права, це означає, що певне суспільно небезпечне діяння не обов’язково повинне кваліфікуватися лише за однією із норм, які передбачають суміжні склади злочинів.

Так, якщо діяння не підпадає під дію норми про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України), це не означає можливості автоматичної кваліфікації його за нормою про вбивство через необережність (ст. 119 КК України). Смерть особи могла також настати внаслідок казусу – заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам за відсутності вини.

Так само заволодіння чужим майном можливе не тільки внаслідок крадіжки (ст. 185 КК України) або грабежу (ст. 186 КК України), а також внаслідок вчинення

низки інших злочинів, наприклад, розбою (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України) чи шахрайства (ст. 190 КК України).

Таким чином, оскільки норма права є юридичним поняттям, для розуміння логічних основ співвідношень між нормами кримінального права було проаналізовано відношення між поняттями в логіці. Проведений аналіз показав, що співвідношенню конкуруючих норм між собою кореспондують відношення сумісних понять, обсяги яких частково збігаються. Це пояснюється тим, що дві конкуруючі між собою норми можуть одночасно претендувати на застосування у випадку вчинення одного суспільно небезпечного діяння (вчинене може містити ознаки двох складів злочину).

Було встановлено, що загальна та спеціальна кримінально-правові норми перебувають у логічному відношенні підпорядкування понять, а тому всі правила та закони логіки щодо підпорядковуючого і підпорядкованого понять можуть бути застосовані при аналізі конкуренції загальної та спеціальної норм, зокрема:

1) співвідношення між загальною та спеціальною нормами характеризується співвідношенням понять «рід-вид»;
2) загальна норма має більший обсяг, але менший зміст, ніж спеціальна норма, і навпаки, спеціальна норма вужча за обсягом, але ширша за змістом;
3) спеціальна норма включає до свого змісту всі ознаки, властиві загальній нормі, плюс додаткові ознаки чи ознаку (кваліфікуючі або привілеюючі), тому при аналізі спеціальної норми не можна забувати про ознаки, притаманні загальній нормі.

Співвідношенню між кількома спеціальними нормами кореспондує логічне відношення перехрещення, а тому всі властивості перехресних понять застосовні при аналізі конкуренції кількох спеціальних норм. Тут однак слід зазначити, що конкуруючі між собою спеціальні норми є підпорядкованими щодо однієї загальної норми, а тому при дослідженні логічних основ співвідношення між ними до уваги слід брати відразу два логічних відношення – перехрещення та підпорядкування:

1) кілька спеціальних норм є видовими, які однаково входять до одного й того ж роду – загальної норми;
2) обсяг кількох спеціальних норм частково входить один в одного;
3) зміст кількох спеціальних норм, за винятком ознак загальної норми, різний, але видові ознаки не заперечують одна одну, відповідно у вчиненому суспільно небезпечному діянні можуть міститися ознаки обох спеціальних норм одночасно.

На завершення слід наголосити, що співвідношення загальної і спеціальної кримінально-правових норм, а також кількох спеціальних норм між собою в повній мірі відповідають описаним відношенням логічних понять лише в тих випадках, коли законодавець застосовує, так би мовити, «ідеальну» модель конструювання спеціальних норм. На жаль, в чинному КК України така модель використовується не завжди, а, відповідно, і зазначені правила не можуть бути застосовані, якщо норма є не абсолютно, а відносно спеціальною, що детальніше розглядатиметься у наступних розділах роботи.

Висновки до Розділу 1

1. Стан наукового опрацювання проблеми спеціальних кримінально-правових норм на сучасному етапі не задовольняє потреби законотворення та практики правозастосування. Комплексна розробка цієї проблематики була здійснена ще у 1979 р. російським науковцем М. М. Свідловим. В подальшому питання, пов’язані зі спеціальними нормами у кримінальному праві, досліджувалися лише фрагментарно. Всебічного та поглибленого дослідження спеціальних кримінально-правових норм в роки незалежності України проведено не було.

2. Аналіз історичних джерел права, які в різні періоди діяли на території України, свідчить про наявність спеціальних норм у таких джерелах з часу укладення першого писаного кодифікованого законодавчого акта на теренах нашої держави – «Руської Правди» (XI-XII ст.). При цьому, слід зазначити, що цей збірник був укладений на основі усних звичаєвих норм, що дає підстави для припущення,

що зародження таких норм могло відбутися ще раніше – до появи писаного права. Але сама по собі наявність казуїстичних норм, які регулювали однорідні суспільні відносини, не може однозначно свідчити про наявність єдиної для них абстрактної норми, тому стверджувати про існування спеціальних норм в усному звичаєвому праві немає підстав.

Згодом, на різних етапах розвитку нашої державності аж до сьогодення, з розвитком права удосконалювалися та видозмінювалися і спеціальні кримінально-правові норми. Проте впродовж тривалого періоду часу наукового обґрунтування поняття та правил застосування таких норм не існувало. Наукова розробка цієї проблематики почалася в радянський період історії України.

3. Аналіз текстів кримінальних законів зарубіжних держав дозволив зробити висновок, що більшість із них характеризується наявністю у них статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми. Це ще раз підтверджує важливе значення таких норм на сучасному етапі розвитку права та неможливість і недоцільність повної відмови від їх використання при конструюванні статей кримінальних законів, оскільки рівень розвитку суспільства та, відповідно, різноманітність проявів злочинної поведінки, зумовлює необхідність врахування відмінності у їхньому характері та ступені суспільної небезпеки та, відповідно, диференціації кримінальної відповідальності за окремі злочини. Слід зазначити також, що у більшості із проаналізованих кримінальних кодексів наявні статті, які містять спеціальні норми як про кваліфіковані (особливо кваліфіковані), так і про привілейовані склади злочинів.

Щодо розміщення статей, які містять спеціальні норми, в структурі кодексів, то часто окремі з них, як і у КК України, розташовані в межах різних структурних частин із статтею, яка містить загальну норму. Заслуговує уваги КК Албанії, в якому асоціація норм про умисне вбивство (всі види умисного вбивства, крім одного кваліфікованого складу) закріплена в межах одного розділу. На нашу думку, таке законодавче рішення акцентує на значущості основного безпосереднього об’єкта та, очевидно, спрощує застосування відповідних норм на практиці.

Стосовно конструювання статей, які містять спеціальні норми, в зарубіжному кримінальному законодавстві, то зазвичай у них міститься вказівка на ознаки, передбачені загальною нормою, шляхом текстуального їх відтворення чи використання відповідних мовних конструкцій, а також зазначена додаткова ознака (чи ознаки). В окремих випадках (як-от в КК Швейцарії, Ефіопії) законодавець у статті, яка містить загальну норму, закріпив вказівку про відсутність особливих ознак, закріплених у статтях, які містять спеціальні норми.

4. Розуміння норми права як юридичного поняття дозволило використати закони формальної логіки про відношення між поняттями для встановлення наукових основ розуміння правової сутності спеціальної кримінально-правової норми. Таким чином, встановлено, що співвідношенню між загальною та спеціальною кримінально-правовими нормами кореспондує відношення підпорядкування, а співвідношенню між кількома спеціальними нормами – відношення перехрещення понять. Це дозволило виділити наступні ознаки спеціальних норм кримінального права:

1) співвідношення між загальною та спеціальною нормами характеризується співвідношенням понять «рід-вид»;

2) загальна норма має більший обсяг, але вужчий зміст, ніж спеціальна норма, і навпаки, спеціальна норма менша за обсягом, але ширша за змістом;

3) спеціальна норма включає до свого змісту всі ознаки, властиві загальній нормі, та додаткові ознаки (ознаку);

4) кілька спеціальних норм є видовими, які однаково входять до одного й того ж роду – загальної норми;

5) обсяг кількох спеціальних норм частково входить один в одного;

6) зміст кількох спеціальних норм, за винятком ознак загальної норми, різний, але видові ознаки не заперечують одна одну, відповідно у вчиненому суспільно небезпечному діянні можуть міститися ознаки обох спеціальних норм одночасно.

РОЗДІЛ 2
ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1. Поняття спеціальної норми у кримінальному праві України

Практика побудови будь-яких теорій ніколи не обходиться без визначень (дефініцій) [185, с. 28]. Адже значення дефініцій в логічній структурі знань не можна недооцінювати:

1. По-перше, визначення пояснюють поняття, які використовуються при викладенні теорій.
2. По-друге, вони сприяють виробленню нових понять.
3. По-третє, вони сприяють виробленню термінології та її уточненню.
4. По-четверте, при розробці теорій дефініції нібито підводять підсумок викладеному [185, с. 30].

Відповідно, подальше дослідження спеціальних норм неможливе без визначення поняття такої норми. І хоч на перший погляд, дослідження поняття спеціальної кримінально-правової норми є більш важливим з теоретичної точки зору, а не для з’ясування прикладних проблем кваліфікації, насправді це не зовсім так. Адже для визначення поняття спеціальної норми, спершу доведеться встановити її місце серед системи кримінально-правових норм, а це, у свою чергу, в подальшому дозволить комплексно підійти до вирішення проблемних питань кваліфікації у випадку наявності спеціальних норм.

Як вже було встановлено, більшість радянських та українських вчених приділяли увагу питанню визначення поняття спеціальної кримінально-правової норми виключно при розгляді питання конкуренції загальної та спеціальної норм. Внаслідок цього, виникає необхідність формування дефініції поняття спеціальної кримінально-правової норми, виходячи з логічних принципів визначення понять.

Основним, чи ведучим, видом дефініцій в логіці слід вважати визначення через рід і видову відмінність [185, с. 35]. Суть цього визначення полягає у

відшуканні для досліджуваного поняття його найближчого роду (genus) і тих видових ознак, які відрізняють його серед інших понять того ж роду (differentia specifica) [185, с. 31].

Відповідно, першочергово слід відшукати найближчий рід для поняття спеціальної норми. Для цього спочатку потрібно дослідити поняття *норми* взагалі.

Одним з визначень, яке подає Тлумачний словник для поняття норми, є таке: зразок, правило поведінки людей у суспільстві [210, с. 442]. Таким чином, норма є *правилом поведінки*.

Якщо звернутися до правничої термінології, то юридична наука оперує поняттям *соціальна норма*.

Взагалі, поняття соціальної норми є одним з основних понять соціології, де воно розглядається, в першу чергу, як правило поведінки, яке випливає з очікуваної соціальної поведінки [15, с. 4].

В юриспруденції до цього поняття звертаються теоретики права при дослідженні системи права.

Так, О. Ф. Скакун визначає соціальну норму як правило поведінки загального характеру, що складається у відносинах між людьми в певному суспільстві у зв’язку з виявом їх волі (інтересу) і забезпечується різними засобами соціального впливу [207, с. 268].

Відповідно, під соціальною нормою слід розуміти правило поведінки людей як учасників суспільних відносин.

Соціальні норми регулюють практично всі сфери нашого життя, а тому серед них можна виокремити різні види таких норм.

Так, О. Ф. Скакун виділяє такі види соціальних норм за регулятивними особливостями:

- норми моралі;
- норми-звичаї;
- норми права;
- корпоративні норми [207, с. 269].

Таким чином, норми права є одним із різновидів соціальних норм, які становлять собою правила поведінки, що сформувалися в суспільстві і офіційно визнані та забезпечені державою [207, с. 269].

Схоже визначення знаходимо і у Л. А. Луць. Норма права – це загальнообов’язкове правило поведінки, встановлене (санкціоноване) та забезпечене державою (державами) з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин [110, с. 156].

У свою чергу, норми права можна класифікувати за предметом правового регулювання (за галузевою ознакою) на норми конституційного права, норми адміністративного права, норми кримінального права, норми цивільного права, норми трудового права та, відповідно, норми інших галузей права.

Об’єктом цього дослідження є норми кримінального права, чи кримінально-правові норми.

В. Д. Філімонов обґрунтовано критикує позицію про те, що нормою кримінального права є норма, яка встановлює відповідальність за скоєння конкретного злочину [235, с. 12]. Адже таке твердження безпідставно звужує поняття норми кримінального права лише до охоронної (заборонної) норми, закріпленої в статті Особливої частини Кримінального кодексу. Але кримінальному праву притаманні також інші норми, зокрема, ті, які закріплені в статтях Загальної частини.

Тому слід взяти до уваги зауваження автора, що поняття норми кримінального права не може обмежуватися вказівкою на ознаки, які притаманні лише нормам Особливої частини Кримінального кодексу, а повинно включати в себе ознаки, які притаманні всім нормам кримінального права [235, с. 12].

Враховуючи зазначене, норма кримінального права визначається вченим як загальнообов’язкове правило соціальної поведінки, встановлене державою, виражене у кримінальному законі й охоронюване органом держави шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання або інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення злочинів [235, с. 13].

Це визначення потребує деякого уточнення, оскільки, відповідно до чинного КК України, певні заходи кримінально-правового характеру, як наприклад, примусові заходи медичного характеру (ст. 93 КК України) чи спеціальна конфіскація (ст. 96-1 КК України), можуть застосовуватися не лише у випадку вчинення злочинів. Тому формулювання «за вчинення злочинів» у визначенні слід замінити на «за вчинення суспільно небезпечних діянь».

Основними особливостями норм кримінального права порівняно з нормами інших галузей права є:

1. Норми кримінального права спрямовані на охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК України).

2. Норми кримінального права здійснюють охорону зазначених суспільних відносин наступним чином:

- по-перше, шляхом встановлення, які суспільно небезпечні діяння визнаються злочинами;
- по-друге, шляхом встановлення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру за їх вчинення;
- по-третє, шляхом встановлення меж передбаченої за злочинну поведінку кримінальної відповідальності.

3. Норми кримінального права відповідають (не суперечать) принципам кримінального права [235, с. 14].

Далі виникає проблема класифікації норм кримінального права, адже щоб визначити найближче родове поняття для спеціальної кримінально-правової норми, спершу необхідно встановити її місце в системі норм кримінального права.

Поділ обсягу певного поняття на види можна проводити за різними класифікаційними ознаками, які відіграють роль критеріїв (основи) класифікації.

Так, в загальній теорії права С. С. Алєксєєв за їх функціями в системі права поділяє юридичні норми на регулятивні та правоохоронні. Згідно з його визначенням, регулятивними є такі норми, які безпосередньо спрямовані на

встановлення певного варіанта поведінки шляхом надання учасникам суспільних відносин позитивних суб'єктивних прав та покладення на них позитивних юридичних обов'язків. Правоохоронні – норми, спрямовані на визначення поведінки суб'єктів шляхом регламентації заходів державно-примусового впливу (санкцій) [30, с. 103].

Варто зазначити, що не всі науковці підтримують такий поділ норм права. Зокрема, І. І. Митрофанов у своїй докторській дисертації наголошує на невдалості такого їхнього угрупування. На думку вченого, такий поділ є принципово неприйнятним, оскільки спотворює суть та функції права. Як аргумент, науковець стверджує, що це пов'язано насамперед з тим, що право в цілому, в тому числі будь-яка його норма, є засобом регулювання суспільних відносин. І серед норм права немає таких, які б не мали регулятивної складової. У той же час кожна норма виконує охоронну функцію системою правил поведінки та велінь, закріплених у її диспозиції, гіпотезі, у вказівці на суб'єктний склад чи на мету. Виділення як однієї з головних груп охоронних норм права вказує на відокремлення санкції правової норми від її інших структурних елементів [118, с. 101].

Частково слід погодитися з науковцем, зокрема у тому, що будь-яка правова норма виконує як регулятивну, так і охоронну функцію в системі права. Однак поряд з цим слід наголосити, що такий поділ є відносним і аж ніяк не заперечує такого твердження. Адже, на нашу думку, поділ здійснено за критерієм основної (превалюючої) функції, спрямування відповідної норми, її завдання в системі права, а тому ніяким чином не заперечує можливість виконання нею також інших функцій.

На думку С. С. Алєксєєва, регулятивні та правоохоронні норми утворюють кістяк, «тіло» права, адже становлять собою сукупність «клітинок», із яких на наступних рівнях структури утворюються правові спільності [30, с. 103].

З цією думкою важко не погодитися. При цьому, до таких двох головних видів норм вчений «по мірі поглиблення спеціалізації права» приєднує третій – спеціалізовані норми, які, на відміну від регулятивних і охоронних, носять додатковий характер. Такі норми не становлять собою самостійної нормативної основи для виникнення правовідносин. Лише при регламентації суспільних

відносин вони нібито приєднуються до регулятивних і правоохоронних норм, утворюючи в поєднанні з ними єдиний регулятор [30, с. 103, 107].

Таку ж позицію відстоює і А. Ф. Черданцев, який пропонує поділяти всі норми права не лише в залежності від предмета правового регулювання, а й від того, яку роль вони відіграють в регулюванні суспільних відносин, яким способом їх регулюють, та виділяти:

- норми, які регулюють суспільні відносини шляхом визначення прав та обов'язків суб'єктів цих відносин (регулятивні);
- норми, які регулюють суспільні відносини шляхом встановлення заходів примусу до правопорушників;
- третій вид норм, які не мають прямої вказівки ні на те, ні на інше.

До цього третього виду норм вчений відносить норми-дефініції, оперативні норми, за допомогою яких вводяться в дію нормативні акти, припиняється або розширюється їх дія, та інші спеціальні (на нашу думку, краще застосовувати термін спеціалізовані) норми [242, с. 45].

С. С. Алєксєєв проводить поділ таких спеціалізованих норм на:

- загальні закріплюючі норми – норми, які спрямовані на фіксацію в узагальненому вигляді певних елементів регульованих відносин;
- декларативні норми – норми, в яких сформульовані правові принципи, а також завдання даної правової спільності;
- дефінітивні норми – норми, які в узагальненому вигляді закріплюють ознаки певної правової категорії [30, с. 107-108].

Поділяємо зазначену позицію, оскільки в системі норм права справді є такі норми, які за їхніми функціями складно віднести до будь-якої з основних категорій правових норм – чи то регулятивних, чи то охоронних.

Тому базуючись на вченні цих теоретиків права, вважаємо за доцільне всі кримінально-правові норми за їхніми функціями в системі кримінально-правового регулювання аналогічно розділити на такі групи:

- регулятивні;
- охоронні (або заборонні);

- спеціалізовані.

Трохи інший поділ кримінально-правових норм пропонує П. Л. Фріс. Так, за змістом науковець виокремлює такі два види норм:

- норми загальної дії, які визначають завдання законодавства про кримінальну відповідальність, підстави та межі кримінальної відповідальності, дію закону в просторі, в часі, за колом осіб, вік кримінальної відповідальності, форми та види вини, інші загальні положення, які застосовуються при вирішенні питань кримінальної відповідальності;
- спеціальні норми (заборони) [236, с. 17].

Як бачимо з визначення норм загальної дії, під цим терміном автор об’єднує регулятивні та спеціалізовані норми, які розглядалися вище.

Як стверджує І. І. Митрофанов, такий підхід до поділу норм кримінального права притаманний для всіх вітчизняних вчених, а в підручниках з кримінального права відсутні спеціальні питання, присвячені поняттю, змісту та видам норм кримінального права, що свідчить про невиправдану відсутність комплексних досліджень норм кримінального права та їхню класифікацію у національній кримінально-правовій науці [118, с. 101-102].

При цьому слід зазначити, що хоч останній поділ кримінально-правових норм на норми загальної дії та спеціальні норми (заборони) і має право на існування, однак не зовсім доцільний для потреб кримінально-правової науки, оскільки допускає термінологічне змішування із охоронними (заборонними) загальними та спеціальними нормами, які конкурують між собою, що ускладнює дослідження відповідних норм.

Тому пропонуємо все ж зупинитися на класифікації кримінально-правових норм за їхніми функціями в системі кримінально-правового регулювання на такі групи – регулятивні, охоронні (чи заборонні) та спеціалізовані.

Регулятивні кримінально-правові норми – це норми, які встановлюють права та обов’язки учасників суспільних відносин стосовно вирішення загальних питань застосування кримінальної відповідальності.

Охоронні (заборонні) норми кримінального права є нормами, які встановлюють суспільно небезпечні діяння, що є злочинами, та покарання, які можуть бути застосовані до особи за їх вчинення.

У свою чергу, спеціалізовані норми кримінального права носять допоміжний характер та можуть виступати регулятором суспільних відносин лише у поєднанні з регулятивними чи охоронними (заборонними) кримінально-правовими нормами [201, с. 106-108].

З проблемою класифікації кримінально-правових норм тісно пов’язане питання їх структури, адже саме структура, внутрішня будова норм підтверджує запропонований їх поділ на регулятивні, охоронні (заборонні) та спеціалізовані. Крім того, як слушно підкреслив А. Ф. Черданцев, вчення про структуру правових норм озброює юристів знаннями, які сприяють правильному аналізу та тлумаченню норм в процесі їх застосування [242, с. 42].

Хоч проблемі структури правової норми і приділяється багато уваги в загальній теорії права, вона так і залишається невирішеною. Так само і питання про структуру кримінально-правових норм недостатньо досліджене в науці кримінального права.

Слушним є зауваження О. В. Наден про те, що у загальній теорії права не припиняються дискусії між прибічниками двох концепцій розуміння структури норми права. Перша з них отримала назву «триелементної», друга – «двоелементної» [124, с. 129].

Традиційним є вчення про тричленну структуру правової норми, яке полягає в тому, що всі норми складаються з трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції.

За твердженням А. Ф. Черданцева, така думка була висунута в одному з перших підручників з теорії держави і права, написаному С. А. Голунським та М. С. Строговичем [69, с. 251-253], та в подальшому підтримана іншими авторами [242, с. 42].

Однак такий погляд на будову правових норм є швидше пережитком соціалізму. Адже ще дореволюційні науковці виходили з двочленної структури правових норм і у зв’язку з цим признавали наявність норм, не забезпечених

санкціями (leges imperfectae). Але така точка зору суперечила марксистсько-ленінському розумінню права як системи норм, забезпечених державним примусом, і тому була піддана критиці в радянський період. Відповідно, для вирішення цієї проблеми була запропонована теорія, що кожна правова норма обов'язково включає в свій склад в якості третього елемента санкцію [242, с. 42].

Остання позиція і була сприйнята науковцями, в тому числі і на території УРСР. Але чи дійсно вона відповідає внутрішній структурі кожної правової норми та задовольняє потреби практики застосування та тлумачення норм? Видається, що ні.

С. С. Алєксєєв, відстоюючи тричленну структуру правової норми, вважав, що необхідно розрізняти структуру норми-припису та структуру логічної норми. Логічна норма може знаходити своє відображення в кількох статтях нормативно-правового акта або навіть в статтях різних нормативних актів. Відповідно, структура логічної норми, на думку вченого, завжди складається з трьох основних елементів – гіпотези, диспозиції і санкції, – які у своїй сукупності забезпечують регулювання суспільних відносин. У свою чергу, норма-припис відповідає структурній одиниці нормативно-правового акта (статті, її частині чи пункту). Відповідно, у структурі норми-припису вчений виділяє лише два основних елементи: гіпотезу та диспозицію (або санкцію) [29, с. 216-220].

Тут виникає питання: яке практичне значення розрізнення логічної норми та норми-припису? Чи є потреба виділяти всі три структурні елементи логічної норми лише для того, щоб вона виступала самостійним регулятором суспільних відносин? І чи взагалі таке можливо? Адже слід погодитися з А. Ф. Черданцевим, що крім трьох традиційних питань про умови дії даної правової норми, права та обов'язки, які вона передбачає, та наслідки її порушення, можна поставити також інші [242, с. 43]. Так, при застосуванні будь-якої кримінально-правової норми не можна забувати, наприклад, про її чинність в часі та просторі, тобто для правильного її застосування у будь-якому разі необхідне звернення до інших норм. Чи можна тоді стверджувати, що логічна норма виступає самодостатнім регулятором суспільних відносин? Доходимо до суперечності. І як видається, є два шляхи її подолання: або

вважати, що будь-яка структурна частинка логічної норми може бути закріплена у необмеженій кількості статей нормативно-правового акта (під необмеженою кількістю маються на увазі всі статті, які прямо чи опосередковано необхідні для правильного застосування певної логічної норми), або просто відмовитися від дроблення правової норми на норму-припис та логічну норму і, відповідно, відкинути тричленну структуру логічної норми.

В підтвердження другого способу вирішення проблеми слід наголосити на наступному. Загальновідомо, що право становить собою систему взаємопов'язаних норм. Враховуючи системні зв'язки між нормами, при застосуванні будь-якої правової норми допустимо, чи навіть швидше необхідно, звернення до інших правових норм, з якими дана норма перебуває в функціональному зв'язку.

За твердженням Г. Т. Чернобель, мова іде не про якусь розкидану структуру норми, не про «виловлювання» її елементів, а про певні логічні зв'язки з іншими правовими нормами [244]. А якщо допускається звернення саме до інших норм, то чи варто ускладнювати розуміння правової норми і шукати її структурні елементи? Як показує практика правозастосування, при встановленні змісту певної норми, мова іде не про звернення до її структурних частин, які закріплені в інших статтях цього ж чи іншого нормативно-правового акта, а саме про звернення до інших правових норм.

Якщо наукові напрацювання про тричленну структуру логічної норми протягом такого тривалого періоду часу так і не були сприйняті практикою, то таку теорію можна назвати схоластичною, оскільки вона не задовольняє потреби практики. Тому вважаємо доцільним зупинитися на двочленній структурі правової норми. Такий погляд вже неодноразово висвітлювався науковцями, щоправда, єдиної точки зору щодо розуміння структурних елементів норми досягнуто не було.

Таку позицію розділяє, зокрема, М. С. Таганцев, зазначаючи, що кримінальні закони у власному сенсі містять у собі дві частини: описання того посягання, яке забороняється під страхом покарання, – частина визначальна, або диспозитивна, і вказівка на саму відповідальність – частина каральна, або санкція [213, с. 78; 212, с. 255-256].

А. В. Наумов стверджує, що норми Особливої частини кримінального права складаються з двох елементів – диспозиції та санкції [125, с. 33-34]. Тут, однак, слід зазначити, що поділ кримінально-правових норм на норми Загальної та Особливої частини кримінального права вважаємо методологічно необґрунтованим.

Вважає, що структура кримінально-правової норми репрезентована двома елементами і Ю. В. Баулін, щоправда науковець називає їх гіпотезою і диспозицією [212, с. 255].

Підтримує двочленну структуру норми кримінального права, незалежно від виду такої норми, О. В. Наден, виділяючи такі її елементи, як гіпотеза та диспозиція або ж гіпотеза та санкція [124, с. 134, 136-137].

Розглянемо цю проблему детальніше.

Сутність правила поведінки, закріпленого в нормі права, з логічної сторони може бути виражена в формі двох суджень, з’єднаних за допомогою сполучникового звороту «якщо – то». Тобто, гіпотеза норми права логічно (а часом і морфологічно) пов’язана з диспозицією чи санкцією [83, с. 86].

Причому структура певної правової норми залежить від її головної функції в системі кримінально-правового регулювання.

Для регулятивних норм кримінального права характерним є те, що їх структура полягає в наявності двох елементів – гіпотези, яка встановлює умови дії норми («якщо»), та диспозиції, яка встановлює права та обов’язки учасників суспільних відносин («то»).

Охоронні (заборонні) кримінально-правові норми характеризуються тим, що їх структура виражена гіпотезою, яка встановлює умови дії норми («якщо»), та санкцією, яка передбачає наслідки її порушення («то»).

При цьому, варто звернути увагу на своєрідне найменування частин охоронної норми в науці кримінального права. Вона складається з двох елементів: умови дії норми і санкції. Проте, як зазначає А. М. Ященко, умова, яку із загальнотеоретичних позицій слід було б іменувати «гіпотезою», у науці кримінального права називається «диспозицією» [253, с. 344]. Як було встановлено, диспозиція є структурним елементом норми, який встановлює права та обов’язки учасників суспільних

відносин. Тому якщо розглядати охоронну норму як таку, яка в першій своїй частині встановлює обов'язок правомірної поведінки – тобто обов'язок не вчиняти передбачених нею суспільно небезпечних діянь – та обов'язок правоохоронних органів та суду відповідним чином відреагувати на її порушення, то цілком допустимо називати цю її частину диспозицією.

Таку точку зору щодо структури охоронної норми-припису відстоює С. С. Алєксєєв, зазначаючи, що в найменуваннях, прийнятих в науці кримінального права, є певний сенс: в самій умові кримінально-правової норми в прихованому (знятому) виді міститься вказівка і на те правило, ту заборону, порушення якої приводить дану охоронну норму в дію [29, с. 220-221]. Крім того, назва «диспозиція» для даної структурної одиниці кримінально-правової норми вже увійшла у «кров і плоть» вітчизняного правознавства [212, с. 256]. Тому вважаємо виправданим використання терміну «диспозиція» для найменування відповідної структурної частини охоронної (заборонної) кримінально-правової норми.

Таким чином, розмежувати регулятивні та охоронні (заборонні) кримінально-правові норми можна не лише за їх функціями в системі кримінально-правового регулювання, але і за їх внутрішньою структурою, яка покликана забезпечити реалізацію цих функцій. Так, регулятивна норма характеризується двочленною структурою, яка представлена такими двома елементами – гіпотезою та диспозицією. У свою чергу, охоронній (заборонній) нормі теж притаманна двочленна структура, однак вона виражається в диспозиції та санкції.

Що стосується спеціалізованих кримінально-правових норм, то їх структура, як правило, є алогічною і її не можна описати звичною формулою «якщо – то». Так, навряд чи можливо встановити структуру норми, яка закріплена в ч. 1 ст. 1 КК України (завдання Кримінального кодексу України), як і переважної більшості спеціалізованих кримінально-правових норм. Тому, зважаючи на це, а також на те, що вони носять лише допоміжний характер по відношенню до регулятивних та охоронних (заборонних) кримінально-правових норм, серед науковців немає єдності щодо того, чи можна їх взагалі вважати нормами, чи лише приписами.

Хоча обидва підходи мають право на існування, все ж схиляємося до першого з них (визнання їх нормами права) з огляду на таке.

Звичайно, як вже було встановлено вище, відмінність між спеціалізованими та іншими кримінально-правовими нормами є. Однак такі спеціалізовані норми, поряд з регулятивними та охоронними (заборонними), закріплені в тому ж Кримінальному кодексі України, мають таку ж юридичну силу, носять обов'язковий характер і разом з іншими кримінально-правовими нормами виступають регулятором суспільних відносин. Визнання можливості закріплення в певній статті закону не норми права, а лише правового припису, створить лише непотрібну плутанину в термінології, коли одні статті будуть містити норми, а інші – лише приписи.

Тому, щоб уникнути термінологічної плутанини, вважаємо за доцільне спеціалізовані норми теж визнавати різновидом правових норм, а відповідно, прийняти існування норм з алогічною внутрішньою будовою.

Таким чином, різна структура кримінально-правових норм ще раз підтверджує їх поділ на регулятивні, охоронні (заборонні) та спеціалізовані норми [200, с. 145-149].

Існує також безліч інших критеріїв класифікації правових норм.

В загальній теорії права, зокрема вчені Л. А. Луць та О. С. Йоффе, розподіляють норми за дією на коло суб'єктів на загальні, спеціальні та виключні [110, с. 160; 81, с. 169].

Такий же підхід застосовується і до норм кримінального права. Так, М. М. Свідлов пропонує поділяти норми кримінального права за об'ємом правового регулювання на загальні, спеціальні та виключні [190, с. 13].

Але на нашу думку, при такому поділі кримінально-правових норм відбувається порушення відразу кількох логічних правил поділу понять, зокрема:

1. Поділ поняття повинен бути співмірним [90, с. 195; 78, с. 56].

Це означає, що обсяг членів поділу, разом узятих, має дорівнювати обсягу поділюваного поняття [78, с. 56]. Так, загальні, спеціальні та виключні норми у своїй сукупності не становлять усіх норм кримінального права.

2. Поділ має бути безперервним (послідовним) [90, с. 198; 78, с. 57].

Це правило означає, що в процесі поділу необхідно переходити до найближчих видів, не перескакуючи через них. Порушення цього правила призводить до помилки, що називається стрибком у поділі [78, с. 57].

Так, на нашу думку, регулятивні кримінально-правові норми за об'ємом правового регулювання слід поділяти на:

- базові (основні);
- конкретизуючі;
- виключні;
- пропагуючі;
- виняткові.

У свою чергу, всі охоронні (заборонні) кримінально-правові норми за об'ємом правового регулювання слід класифікувати на:

- охоронні (звичайні);
- загальні;
- спеціальні.

Спеціалізовані ж норми кримінального права включають в себе такі види норм:

- узагальнюючі;
- декларативні;
- дефінітивні;
- оперативні.

Перший вид цих норм С. С. Алєксєєв називає загальними закріплюючими, однак знову ж таки з метою уникнення термінологічного змішування із загальними охоронними (заборонними) нормами пропонуємо називати такі норми узагальнюючими. Узагальнюючими кримінально-правовими нормами є норми, які в узагальненому вигляді закріплюють певні елементи суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Такою нормою є, наприклад норма ч. 2 ст. 18 КК України, яка закріплює поняття спеціального суб'єкта злочину. Так, сама по собі ця норма не виступає регулятором суспільних відносин, як більшість норм, закріплених у статтях Загальної частити Кримінального кодексу, оскільки лише

узагальнює розуміння тих спеціальних суб'єктів, які визначені як такі в статтях Особливої частини.

Декларативними є норми, в яких закріплюються принципи та завдання кримінального закону. Так, декларативними, наприклад, є норма ч. 1 ст. 1 КК України, яка визначає завдання Кримінального кодексу України, чи норма ч. 2 ст. 2 КК України, яка закріплює презумпцію невинуватості.

Дефінітивними є ті кримінально-правові норми, які визначають певне кримінально-правове поняття, тобто в узагальненому вигляді закріплюють його ознаки. Прикладом такої норми є, зокрема, норма ч. 1 ст. 401 КК України, яка визначає поняття військового злочину.

Оперативними є такі кримінально-правові норми, які визначають обсяг, порядок набрання чинності та принципи дії кримінального законодавства. До таких норм слід відносити норми розділу II «Закон про кримінальну відповідальність» Загальної частини Кримінального кодексу України.

Зазначений поділ можна узагальнити за допомогою схеми (рис. 2.1).

Рис. 2.1

Таким чином, спеціальна кримінально-правова норма (спеціальна норма кримінального права) є видовою нормою по відношенню до ширшого поняття – охоронної кримінально-правової норми (охоронної норми кримінального права).

Все вищевикладене можна наглядно продемонструвати за допомогою кіл Ейлера (рис. 2.2).

Рис. 2.2

Відповідно найближчим родом для поняття спеціальної кримінально-правової норми є охоронна (заборонна) кримінально-правова норма.

Далі слід з’ясувати, які видові ознаки вирізняють спеціальну кримінально-правову норму серед інших норм кримінального права. А оскільки поняття спеціальної норми можна розглядати лише у взаємозв’язку із загальною нормою, необхідно розглянути також поняття загальної кримінально-правової норми.

Адже право – це система. Норми слід тлумачити не ізольовано, а взаємопов’язано. Власне нехтування системними зв’язками між нормами несе потенційну загрозу встановленню неправильного співвідношення між ними [251, с. 247].

М. М. Свідлов наголошує, що загальні норми не слід ототожнювати з нормами Загальної частини Кримінального кодексу. Загальна норма регулює родову групу суспільних відносин [190, с. 13].

Спеціальні ж норми автор визначає як правила поведінки, встановлені для зміни способу, а в інших випадках і зміни меж регулювання певного виду суспільних відносин, рід яких регулюється іншою (загальною) кримінально-правовою нормою [191, с. 6-8].

В. О. Навроцький дає поняття спеціальної норми через визначення поняття конкуренції відповідних норм: при конкуренції загальної та спеціальної норм одна з них (загальна) охоплює визначене коло діянь, а інша (спеціальна) – частину цього кола, тобто різновиди діянь, передбачених загальною нормою. Як зазначає автор, спеціальна норма містить більше ознак, за рахунок яких вона і виділяється із загальної [122].

У підручнику О. О. Дудорова, М. І. Хавронюка стверджується, що спеціальною є норма, яка передбачає відповідальність за те саме діяння, що і загальна, але містить додаткові ознаки складу кримінального правопорушення, яких не містить загальна норма [76, с. 131].

Тут слід наголосити, що не всі охоронні (заборонні) норми кримінального права становлять собою асоціації загальної та спеціальної (чи спеціальних) норм.

Так, В. О. Навроцький обґрунтовано наголошує, що будь-яка норма сама по собі не може бути ні загальною, ні спеціальною. Вона стає такою, що конкурує з іншою нормою, тільки при взаємодії між ними. За межами генетичного зв’язку спеціальна норма втрачає свої особливості і виступає як звичайна норма кримінального права [122]. На цьому ж наголошує і М. М. Свідлов [192, с. 18].

Тоді виникає логічне питання: а як бути з тими нормами, від яких не утворилася жодна спеціальна норма? Чи можна їх називати загальними чи потрібно відшукати інший науковий термін для їх означення?

Схожа проблема постає і з поняттям виконавця злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 27 КК України, виконавцем може бути лише особа, яка вчинила злочин у співучасті з іншими суб’єктами злочину. Відповідно, для означення особи, яка

вчинила злочин одноособово, термінологічно некоректно послуговуватися поняттям «виконавець злочину». Потрібно використовувати зворот «особа, яка вчинила злочин», хоча на практиці це питання ігнорується і юристи-практики, як правило, використовують поняття виконавця і для випадків одноособового вчинення злочину. Незважаючи на неточність термінології, принципового значення це питання не має, адже не перешкоджає правильному правозастосуванню.

Так само і з охоронними нормами кримінального права. Відшукання окремого наукового терміна для норм, від яких на даний момент не утворилася жодна спеціальна норма, було б науково обґрунтованим рішенням з теоретичної точки зору.

Але по-перше, таких норм небагато. А по-друге, варто також пам’ятати, що система правових норм є живим організмом, який зазнає постійних законодавчих змін та доповнень, внаслідок чого змінюються і зв’язки між правовими нормами: одні норми отримують співвідношення загальної та спеціальної чи кількох спеціальних норм, інші ж навпаки втрачають такі взаємозв’язки. Тому з певним ступенем відносності, на нашу думку, такі норми все ж можна номінувати загальними, шкоди для практики правозастосування від цього немає. Але термінологічно правильно буде називати такі норми просто охоронними, або звичайними, якщо послуговуватися словом, яке використав для їх означення В. О. Навроцький [122].

Тепер, з метою формулювання дефініції спеціальної кримінально-правової норми-заборони, слід виділити загальні видові ознаки такої норми, найважливіші з яких ляжуть в основу визначення поняття. На основі проведеного комплексного аналізу спеціальних норм у кримінальному праві можна виокремити такі ознаки:

1. спеціальна норма є видом охоронної (заборонної) кримінально-правової норми;
2. поява спеціальної норми є результатом диференціації кримінальної відповідальності;
3. спеціальна норма є похідною від загальної, яка є первинною щодо неї;

4. спеціальна норма виділяється із загальної за критерієм об’єму (обсягу) правового регулювання;
5. співвідношення між загальною та спеціальною нормами характеризується співвідношенням понять «рід-вид»;
6. встановлюється для зміни способу чи меж регулювання певного виду суспільних відносин;
7. загальна та спеціальна норми перебувають у логічному відношенні підпорядкування понять;
8. спеціальна норма включає до свого змісту всі ознаки, властиві загальній нормі, плюс додаткові ознаки чи ознаку (кваліфікуючі або привілеюючі);
9. при застосуванні спеціальна норма має перевагу над загальною.

Таким чином, **спеціальна кримінально-правова норма (спеціальна норма кримінального права)** – це охоронна (заборонна) кримінально-правова норма, яка є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в окремих випадках і зміни меж, регулювання певного виду суспільних відносин.

Тут слід ще раз зазначити, що спеціальна кримінально-правова норма не є відокремленим явищем і завжди перебуває у взаємозв’язках з іншими нормами кримінального права.

За твердженням професора С. С. Алєксєєва, правові приписи «обростають» конкретизуючими положеннями і, таким чином, на базі кожної із вказаних різновидностей поступово формуються самостійні правові спільності [30, с. 111].

Так, кримінальному праву, послуговуючись термінологією науковця, характерне утворення варіантних приписів (В-приписів), для застосування яких необхідні особливі факти порівняно з основним нормативним приписом. В кримінальному праві В-приписи, як правило, являють собою «варіанти», пов’язані з наявністю певних кваліфікуючих ознак, головним чином зі ступенем суспільної небезпеки [30, с. 113].

Користуючись звичною термінологією, такі В-приписи у кримінальному праві – це спеціальні норми. В. М. Кудрявцев зазначає, що поява спеціальних норм

викликана необхідністю уточнити, конкретизувати ступінь суспільної небезпеки і відповідно передбачити суворішу або більш м'яку санкцію, ніж в загальній нормі [101, с. 249-250].

Такі спеціальні норми, поряд із загальною нормою, утворюють певні «в'язки». Адже до однієї загальної норми може бути кілька спеціальних, або сама спеціальна норма може отримати подальшу конкретизацію. Такі «в'язки» норм можуть бути досить складними, багатоступеневими. Але, як слушно відзначає С. С. Алєксєєв, головне не кількість норм в такій «в'язці», а певна спільність відповідних правових приписів. Тобто, вони об'єднуються в **асоціації норм**. В таких асоціаціях конкретизуючі, або спеціальні, норми об'єднуються навколо узагальнюючого припису – генерального припису (Г-припису) [30, с. 113-115]. В нашому випадку таким приписом є загальна норма. Саме вона і виражає єдність всієї «в'язки» норм.

С. І. Тишкевич називає такі асоціації «сузір'ями» норм, підкреслюючи, що одиничних (не пов'язаних відношенням підпорядкування) кримінально-правових норм в законодавстві небагато. Більшість із них співвідносяться між собою за тією чи іншою формулою, причому будь-який елемент може стати зв'язним елементом з іншими видами співвідношень, нерідко утворюючи своєрідні «сузір'я» [217, с. 81].

Відмітно, що кожна асоціація норм має свій власний закон зв'язку, своєрідну структуру [30, с. 115]. Крім того, з метою дотримання правил юридичної техніки, кожен припис, що входить в певну правову спільність, повинен бути поєднаний зі всіма її іншими елементами єдиними принципами, поняттями, термінологією [30, с. 117-118].

Таким чином, **асоціацію кримінально-правових норм** можна визначити як спільність, «в'язку» загальної (основної, генеральної) норми та конкретизуючих її спеціальних (варіантних) норм, об'єднаних єдиними принципами, поняттями, термінологією та які утворилися в результаті диференціації кримінальної відповідальності.

Таких асоціацій норм в КК України чимало, найпоказовішим з яких є асоціація норм про умисне вбивство (див. Додаток Б «Асоціація норм про умисне вбивство в КК України»).

Варто зазначити, що розміщення норм у відповідній графі таблиці (Додаток Б) є умовним, оскільки одна норма може бути спеціальною (варіантною) відносно одночасно кількох пунктів норми ч. 2 ст. 115 КК України. Наприклад, норма статті 442 (геноцид, вчинений шляхом позбавлення життя членів будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення) є спеціальною відносно п. 1 і 14 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство двох або більше осіб з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) [194, с. 112-116].

В переважній більшості асоціації норм складаються (як і у випадку асоціації норм про умисне вбивство) із загальної (генеральної) та спеціальних (варіантних) норм. Проте Г. З. Яремко зазначає, що мають місце випадки, коли генеральної норми може і не бути. Натомість, є система лише варіантних норм про різні склади одного злочину. На думку вченої, можна стверджувати, що у випадках, коли формально немає статті, яка б закріплювала генеральну (основну) норму, така норма існує як ідеальний правовий (не законодавчий) образ, як елемент права, а не закону. Наприклад, ч. 1 ст. 194 КК України передбачає умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах. Тобто обов’язковим є наслідок у вигляді шкоди у великих розмірах. Поряд з цим, автор наводить як приклад ст. 178 КК України, яка передбачає відповідальність за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку. У вказаній нормі варіантною є вказівка саме на предмет злочину. Тобто, кожна з цих норм має власні варіантні ознаки, що стосуються розміру заподіяної шкоди та предмету злочину відповідно. Науковець робить висновок, що жодна з них не є генеральною (основною). Втім, така генеральна (основна) норма існує як правовий (ідеальний) припис про заборону знищувати чи пошкоджувати чуже майно [252, с. 4]. Отже, виходячи з таких міркувань, обидві проаналізовані норми є варіантними нормами про заборону знищувати чи пошкоджувати чуже майно.

Однак, на наш погляд, такий висновок є дещо спірним та суперечить передбаченому в КК України розумінню злочину.

Адже злочином є лише таке суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, яке передбачене КК України. А відповідно до ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється. То чи не буде побудова такої навіть ідеальної моделі норми про певний «ідеальний» (уявний) злочин суперечити прийнятому в кримінальному праві розумінню кримінальної протиправності? Чи не порушуватиме принцип недопустимості аналогії?

Крім того, вводячи таке поняття ідеальної правової норми, автор не робить подальших висновків про вплив такої концепції на теорію кваліфікації злочинів. Як наслідок, залишається багато відкритих питань.

Видається, що більш прийнятною є пропозиція виділення абсолютно та відносно спеціальних кримінально-правових норм. Так, у запропонованому прикладі норма ст. 178 КК України є відносно спеціальною по відношенню до норми ч. 1 ст. 194 КК України, оскільки не передбачає обов'язкових наслідків у виді заподіяння шкоди у великих розмірах. Детальніше такий критерій класифікації спеціальних кримінально-правових норм розглянемо в наступних підрозділах роботи.

Таким чином, спеціальна кримінально-правова норма завжди перебуває у взаємозв'язках з іншими нормами кримінального права, утворюючи, таким чином, асоціації чи «сузір'я» кримінально-правових норм, які характеризуються єдністю принципів, понять, термінології. Формування таких асоціацій норм свідчить про диференціацію кримінальної відповідальності за певні суспільно небезпечні діяння: чим більше норм входить у таку асоціацію, тим більш диференційованою є кримінальна відповідальність за відповідні посягання.

Виділення таких асоціацій норм допомагає забезпечити системність розробки проблем, пов'язаних з можливостями удосконалення кримінального законодавства, зокрема, в розрізі доцільності виділення окремих спеціальних (варіантних) норм.

На закінчення слід зазначити, що визначення поняття спеціальних норм у кримінальному праві буде неповним без розгляду питань співвідношення його із суміжними явищами та поняттями, які їх позначають.

2.2. Співвідношення спеціальних норм із суміжними видами норм кримінального права

Важливим теоретичним питанням, яке, поряд із питанням про визначення поняття спеціальної кримінально-правової норми, також виступає складовою дослідження таких норм, є розмежування, тобто встановлення співвідношення, спеціальних норм із суміжними видами норм кримінального права.

Взагалі, як слушно підкреслює Л. П. Брич, у кримінально-правовій літературі термін «розмежування» використовують для позначення процесів мислення і їхніх результатів, що полягають у розрізненні різних явищ, понять, наприклад, складів злочинів; злочинів; норм кримінального права; статей тощо. Щодо кожного з наведених об’єктів оперування терміном «розмежування» у відповідному контексті є цілком обґрунтованим, бо значення цього слова робить його застосовним до багатьох явищ [39, с. 43-44].

Для з’ясування значення іменника «розмежування» Словник української мови пропонує звернутися до дієслів «розмежувати» і «розмежуватися». У свою чергу, дієслово «розмежовувати» (чи його доконаний вид «розмежувати») означає:

1. Розділяти (землю, яку-небудь ділянку і т. ін.), проводячи, визначаючи, встановлюючи межі. // Роз’єднувати що-небудь, бути межею між чимсь.

2. *перен.* Відділяти одне від одного кого-, що-небудь. // Відділяти, протиставляти одне одному кого-, що-небудь. // Визначати межі чиїх-небудь обов’язків, повноважень і т. ін. [208, с. 737].

Відповідно, його правова сутність, як слушно підкреслює Л. П. Брич, зводиться до встановлення і виявлення місця явищ, що існують в одній площині, одне щодо одного, та щодо сфери їхнього існування, та їх відокремлення одне від одного, встановлення меж між ними. Доцільність цієї діяльності полягає у визначенні зв’язків, значення, правового статусу кожного з розмежовуваних явищ у своїй системі координат [39, с. 44].

Автори підручників з логіки зазначають, що у процесі пізнання і практики досить часто доводиться з’ясовувати відношення між тими чи іншими поняттями,

оскільки їх знання дає змогу не зміщувати одні поняття з другими, розрізняти в них спільне та відмінне і правильно використовувати їх на практиці [78, с.36].

Оскільки предметом нашого дослідження є спеціальні норми, а розмежовувати слід однопорядкові явища чи поняття, то мову слід вести про розмежування саме кримінально-правових норм, тобто визначення їх місця та зв'язків, згідно з термінологією Л. П. Брич, у своїй системі координат – серед всіх норм кримінального права.

Видами норм, із якими, на нашу думку, слід провести розмежування, є виключні, пропагуючі, виняткові, конкретизуючі, а також норми про частину і ціле, які виділяються у кримінально-правовій літературі.

Так, М. М. Свідлов критикує ототожнення спеціальної норми з нормою виключною, конкретизуючою чи локальною, що інколи трапляється в юридичній літературі [190, с. 14].

Слід зазначити, що проблемі видів норм кримінального права науковцями не приділялося достатньої уваги, особливо це стосується регулятивних норм. Як наслідок, багато вчених не проводять чіткого розмежування між спеціальною та іншими видами кримінально-правових норм та часто називають спеціальними норми, які такими не є.

Так, Л. В. Іногамова-Хегай, В. М. Гарманов та О. М. Кричківський, які досліджували конкуренцію кримінально-правових норм в інституті призначення покарання, хоча і зазначають про відмінність виключних норм від спеціальних, але допускають існування спеціальних норм в інституті призначення покарання, що означає наявність спеціальних регулятивних норм кримінального права. На нашу думку, така позиція суперечить сутності спеціальних норм, а тому потребує уточнення.

Розглянемо цю проблему детальніше.

Так, Л. В. Іногамова-Хегай наголошує на тому, що виключна норма відміняє дію інших норм: загальної, спеціальної, норми-цілого, норми-частини [80, с. 35]. Суть наявності виключної норми, на думку науковця, полягає в наявності загального правила та виключення з нього [80, с. 64].

В. М. Гарманов вважає, що виключні норми при призначенні покарання обмежують сферу дії загальної та спеціальної норм шляхом визначення (за наявності обставин, які істотно знижують ступінь суспільної небезпеки скоєного) можливості призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено за даний злочин санкцією норми Особливої частини КК України, тобто з виходом за її межі [66, с. 6].

На думку О. М. Кричківського, виключна норма (вчений називає її винятковою, однак використовує у тому ж розумінні, що і попередні науковці), на відміну від спеціальної, виходить за об'єм загальної. А тому критерієм виділення виняткової норми слід вважати обсяг і сферу дії, оскільки відповідна норма виділена з загальної норми та спрямована на врегулювання того ж питання, що й загальна, однак виходить за обсяг останньої, що й обумовлює уточнення критерію виокремлення виняткової норми [98, с. 76-77].

По суті, розуміння поняття виключної норми та її відмінності від норми спеціальної у цих науковців не викликає особливих застережень. Однак, в подальшому, наводячи приклади відповідних спеціальних чи виключних норм, вони допускають їх ототожнення.

Так, наприклад, Л. В. Іногамова-Хегай відзначає наявність конкуренції спеціальної та загальної норм між нормами про види покарань, які призначаються неповнолітнім, та про види покарань, які призначаються дорослим особам [80, с. 33-34]. Таку ж позицію відстоює у своїй кандидатській дисертації О. М. Кричківський [98, с. 102].

Взагалі, останній вчений чимало норм, які, як видається, носять характер виключних, називає спеціальними. Розглянемо окремі випадки детальніше.

Так, досліджуючи конкуренцію норм при призначенні покарання, вчений вважає, що залежно від обсягу (об'єму) дії, норми, що входять до інституту призначення покарання, можна поділити на 1) загальні; 2) спеціальні; 3) виняткові [98, с. 75, 97], тобто, як вже зазначалося вище, допускає наявність спеціальних норм як різновиду регулятивних норм кримінального права. Однак така позиція викликає застереження.

До спеціальних норм він пропонує відносити, наприклад, норми, які закріплюють обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань (ч. 4 ст. 49, ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 64 КК) [98, с. 99].

Як було встановлено раніше, спеціальна норма виділяється із загальної за критерієм об'єму (обсягу) правого регулювання шляхом розширення її змісту. Обов'язковою ознакою такої норми є те, що вона включає до свого змісту всі ознаки, властиві загальній нормі, плюс додаткові ознаки чи ознаку (кваліфікуючі або привілеюючі). Слід зазначити, що О. М. Кричківський також згадує про наявність такого відношення за змістом між загальною та спеціальною нормами, при якому одна повністю входить в зміст іншої [98, с. 147], однак при аналізі конкретних випадків ігнорує це правило.

Так, науковець вважає, що загальною (на нашу думку, її краще називати базовою) нормою по відношенню до перелічених норм є норма п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України, відповідно до якої суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 КК України [98, с. 101].

Однак перелічені норми не включають до свого змісту всіх ознак, властивих загальній нормі. Натомість, вони встановлюють випадки, коли окремі із видів покарань не можуть бути призначені особі, незважаючи на їх наявність в санкції, тобто звужують межі її дії. Тому, на нашу думку, перелічені автором норми є виключними по відношенню до базової норми п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України.

Крім того, на відміну від спеціальних норм, застосування яких виключає можливість застосування відповідної загальної норми, зазначені базова та виключні норми завжди застосовуються одночасно. Суд при призначенні покарання особі повинен завжди враховувати загальні засади призначення покарання і, у певних випадках, одночасно із ними застосовувати виключення щодо певних видів покарань, передбачені в одній чи декількох із перелічених вище статей.

Слід також зазначити, що при дослідженні співвідношення норм про призначення покарання, автор не згадує про норму п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України, згідно з якою суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України. На нашу думку, аналізовані норми, які закріплюють обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань (ч. 4 ст. 49, ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 64 КК), в цьому випадку вже виступатимуть конкретизуючими, що детальніше проаналізуємо пізніше.

Також слід зазначити, що, крім п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України, базовими для зазначених норм є також норми, які передбачають відповідні види покарань.

Для прикладу, ст. 64 КК України у ч. 1 передбачає умови встановлення покарання у виді довічного позбавлення волі. У той же час, у частині 2 цієї статті зазначено, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, тобто ч. 2 ст. 64 встановлює обмеження застосування цього виду покарання. Звідси також можна зробити висновок, що завданням виключної норми є звуження меж дії відповідної базової норми [199, с. 141]. Її зміст аж ніяк не включає всі ознаки, властиві нормі, сферу дії якої вони звужують.

Більше того, такі норми можуть застосовуватися лише у зв’язку із нормою, щодо якої вони встановлюють виключення. У випадку вилучення останньої із КК України, вони взагалі втратять здатність регулювати суспільні відносини, стануть т. зв. «мертвими» нормами. Так, за відсутності норм п. 12 ст. 51 та ч. 1 ст. 64 КК України, які встановлюють такий вид покарання як довічне позбавлення волі, виключна норма ч. 2 ст. 64 КК України, яка встановлює перелік осіб, до яких таке покарання не застосовується, не зможе бути застосована на практиці.

У випадку співвідношення загальної та спеціальної норм, матиме місце зовсім інша картина. Якщо з КК України вилучити відповідну загальну норму, то звузиться сфера дії Кодексу, але відповідні суспільні відносини, які раніше підлягали кваліфікації за спеціальною нормою, продовжуватимуть кваліфікуватися за нею ж. Найпростіший приклад: якщо уявно вилучити з КК України норму про просте

умисне вбивство (ч. 1 ст. 115), умисне вбивство за наявності кваліфікуючих ознак ч. 2 ст. 115, наприклад, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115), залишатиметься кримінально караним та тягнутиме відповідальність за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115 КК України.

Як бачимо, виключні норми характеризуються зовсім іншим видом взаємозв'язку із базовою нормою, ніж той, який існує між спеціальною та загальною нормами. Існування спеціальної норми поряд із нормою загальною завжди передбачає вибір лише однієї із них. Виключні норми, навпаки, застосовуються лише у зв'язку із базовою, є, по суті, похідними від неї. Так, якщо вилучити з кримінального закону відповідну базову норму, то в більшості випадків норма-виключення взагалі втрачає зміст.

Тому більш правильним, на нашу думку, є розуміння відмінностей між спеціальною та виключною нормами, подане наступними науковцями.

А. Ф. Черданцев, досліджуючи радянське право загалом, визначає виключну норму як таку, яка встановлює певні виключення з норм, або як доповнення до загальних і спеціальних норм, яке встановлює виключення із них. Різницю між спеціальними та виключними нормами науковець вбачає в тому, що останні, встановлюючи виключення з інших норм, регулюють відносини суттєво іншим чином, часто протилежним [243, с. 74].

І хоч зазначене тлумачення науковцем різниці між спеціальною та виключною нормами потребує уточнення у зв'язку з тим, що він не враховує специфіку норм саме кримінального права, але твердження про те, що сфера дії загальної (базової) норми обмежується наявністю виключної [243, с. 75], цілком відповідає нашому розумінню виключних кримінально-правових норм.

Більш детальне розмежування відповідних норм можна знайти у працях М. М. Свідлова та О. К. Маріна. Так, науковці справедливо зазначають, що виключна норма, як і спеціальна, виділяється із загальної норми (як вже зазначалося раніше, більш точним буде твердження про те, що виключна норма виділяється із базової), і вони обидві становлять собою у певному розумінні виключення із загальних правил. Однак сутність виключної норми, на відміну від спеціальної,

полягає в протилежному способі регулювання певного виду відносин. При цьому, кінцеве регулювання здійснюється не тільки виключною, але й іншою нормою. Завданням виключної норми є обмеження меж дії загальної норми. Виключна норма втрачає свої функції після того, як здійснено виключення із загального правила [190, с. 14-15; 114, с. 34].

Таким чином, виключна норма становить собою самостійний різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням якого є звуження меж дії іншої (базової) норми шляхом виключення певних випадків із сфери її дії.

Більшість із виключних норм закріплені в статтях Загальної частини КК України, однак, незважаючи на їх регулятивний характер, такі є і в Особливій частині КК України. Зокрема, це норми:

- ч. 5 ст. 212: «Діяння, передбачені частинами першою - третьою цієї статті, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів), якщо платник податків досяг податкового компромісу відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України»;

- ч. 2 ст. 385: «Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім’ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом»;

- ч. 2 ст. 396: «Не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім’ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом».

Тут слід наголосити на регулятивному характері таких норм, незважаючи на те, що вони встановлюють виключення із охоронних (заборонних) норм. Це випливає із функцій зазначених норм в системі кримінально-правового регулювання, адже вони регулюють застосування кримінальної відповідальності, зокрема, шляхом встановлення випадків непритягнення певного кола осіб до кримінальної відповідальності за відповідні злочини. Їх не слід плутати із нормами охоронними (заборонними), які встановлюють суспільно небезпечні діяння, що є злочинами, та покарання, які можуть бути застосовані до особи за їх вчинення.

Наступним видом норм, які слід відрізняти від спеціальних кримінально-правових норм, є пропагуючі норми. Пропагуюча норма (з лат. propāgo – розширяти, поширювати) становить собою самостійний різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням якого є розширення меж дії іншої норми. Такими нормами є наступні:

- примітка 3 до ст. 149 КК України: «Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини»;

- примітка 2 до ст. 303 КК України: «Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності».

Як і виключні, так і пропагуючі норми можуть застосовуватися лише у зв’язку із нормою, сферу дії якої вони розширюють, а у випадку виключення останньої з КК України взагалі не зможуть бути застосованими.

Пропагуючі норми також носять регулятивний характер, оскільки вони не встановлюють суспільно небезпечні діяння, що є злочинами, та покарання, які можуть бути застосовані до особи за їх вчинення, а їхнім завданням є встановлення особливостей притягнення певного кола осіб до кримінальної відповідальності за відповідні злочини.

Таким чином, пропагуючі норми, як і виключні, є різновидом регулятивних кримінально-правових норм, який за своїм призначенням в системі кримінально-

правового регулювання та характером взаємозв'язку із відповідною базовою нормою відрізняється від спеціальної кримінально-правової норми.

Ще однією групою норм, які О. М. Кричківський вважає спеціальними, є норми, які регулюють правила призначення окремих видів покарань неповнолітнім (статті 98-102 (крім ч. 3 ст. 99) КК) [98, с. 99]. Тут виникає схожа ситуація, що і з виключними нормами, хоча і з певними особливостями.

Так, О. М. Кричківський стверджує, що при призначенні покарання неповнолітньому у віці понад 16 років за злочин, за який передбачено покарання у виді громадських робіт із зазначенням лише верхньої межі, суд стикається із проблемою вибору однієї із норм, передбачених в ч. 2 ст. 56 і ч. 1 ст. 100 КК України, для того, щоб визначити нижню межу. За таких умов та інших встановлених кримінальним закон підстав при призначенні покарання у виді виправних робіт конкурують ч. 1 ст. 57 і ч. 2 ст. 100 КК України, при призначенні арешту ч. 1 ст. 60 і ст. 101 КК України і при призначенні покарання у виді позбавлення волі на певний строк ч. 2 ст. 63 і ч. 1 ст. 102 КК України. Крім цього, конкуренція загальної і спеціальної норм виникає між ч. 2 ст. 56 і ч. 1 ст. 100 КК України та ч. 1 ст. 57 і ч. 3 ст. 100 КК України, коли при відбуванні неповнолітнім покарання у виді громадських робіт вирішується питання про тривалість їх виконання протягом дня або коли суд при призначенні виправних робіт встановлює відсоток відрахувань, що стягуються в дохід держави [98, с. 102-103].

Знову ж таки, твердження, що між зазначеними у попередньому абзаці нормами виникає конкуренція загальної і спеціальної норм, викликає застереження. Слід погодитися з О. К. Маріним, який називає такі норми винятковими [114, с. 76].

Адже норми, що встановлюють особливості призначення окремих видів покарань неповнолітнім, не включають до свого змісту всіх ознак відповідної норми про зазначений вид покарання для дорослих осіб.

Натомість, вони здійснюють виключення певного кола суспільних відносин із сфери дії відповідної базової норми шляхом встановлення особливого (інакшого) способу їх регулювання. Тут слід зазначити, що на відміну від попередньо проаналізованих виключних норм, така виняткова норма не втрачає свої функції

після того, як здійснено виключення із загального правила. Натомість, вона виключає певну групу суспільних відносин із сфери дії базової норми з метою встановлення інакшого (відмінного від передбаченого у базовій нормі) способу їх регулювання.

Таким чином, можна дійти до висновку, що серед регулятивних кримінально-правових норм слід виділяти як виключні, так і виняткові норми. Незважаючи на їх ототожнення в науці кримінального права, зазначені види норм мають свої особливості взаємозв'язку із відповідною базовою нормою та різний вплив на результат правозастосування.

Виняткова норма, так само, як і виключна, становить собою самостійний різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням якого є звуження меж дії іншої (базової) норми, але вже шляхом зміни способу регулювання для певного кола суспільних відносин, які регулюються базовою нормою. Як наслідок, ці суспільні відносини так само вилучаються із сфери дії базової норми, але кінцеве регулювання здійснюється саме цією винятковою нормою.

Тобто, названі О. М. Кричківським спеціальними норми мають зовсім іншу правову природу та характер взаємозв'язку із відповідною базовою нормою, ніж спеціальні кримінально-правові норми у тому розумінні, яке було викладено в попередньому підрозділі. Очевидно, немає сенсу виділення таких серед регулятивних норм кримінального права, оскільки це лише породжуватиме термінологічні неточності при використанні поняття «спеціальна кримінально-правова норма».

Ще одним важливим питанням є розрізнення спеціальних та конкретизуючих норм.

Конкретизуючі норми так само виділяються із загальних норм (відразу уточнення – на нашу думку, такі норми виділяються із базових). Однак конкретизуюча норма являє собою не стільки виключення із загальних правил, скільки їх уточнення. Тому суспільні відносини, які нею регулюються, являються одночасно і предметом регулювання загальної (базової) норми [190, с. 15; 114, с. 35].

Як і попередньо проаналізовані виключні, пропагуючі та виняткові норми, конкретизуючі норми є різновидом регулятивних кримінально-правових норм. Закріплені вони здебільшого у статтях Загальної частини КК України.

Так, як було зазначено вище, конкретизуючими є, наприклад, норми, які закріплюють обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань (ч. 4 ст. 49, ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 64 КК) по відношенню до норми п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України, відповідно до якої суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України.

Ще одним прикладом таких конкретизуючих норм є норми, які закріплюють перелік обставин, які пом’якшують чи обтяжують покарання (ст. 66, 67 КК України). Базовою для них виступає норма п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, відповідно до якої суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом’якшують та обтяжують покарання.

Слід зазначити, що більшість положень, які містяться у примітках до статей як Загальної, так і Особливої частини КК України, теж закріплюють такі конкретизуючі норми. Так, примітки 3 і 4 до ст. 364 КК України, які розкривають зміст понять істотної шкоди та тяжких наслідків для окремих злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, є прикладами таких конкретизуючих норм.

Таким чином, виключні, пропагуючі, виняткові та конкретизуючі норми є різновидами регулятивних кримінально-правових норм, які виділяються із відповідної базової норми і метою яких є звуження, розширення чи уточнення меж її регулювання. Закріплюються такі норми здебільшого, однак не виключно, у статтях Загальної частини КК України.

Отже, можна зробити висновок, що спеціальні кримінально-правові норми є різновидом охоронних (заборонних) норм та характерні виключно Особливій частині кримінального права. Як наслідок, питання про конкуренцію загальної та спеціальної чи кількох спеціальних кримінально-правових норм виникає лише при здійсненні кваліфікації злочинів. При вирішенні інших питань, які входять в сферу

регулювання кримінального права, наприклад, при призначенні покарання, воно ставитися не може.

Щодо згаданих М. М. Свідловим локальних норм, то вони мають місцеве значення, оскільки діють в рамках окремого підприємства (організації, установи) або їх структурних підрозділів [190, с. 15]. Як слушно підкреслює О. К. Марін, в сучасному кримінальному праві таких норм немає і бути не може [114, с. 35]. А тому і немає потреби розмежовувати їх із спеціальними нормами.

Досліджуючи питання конкуренції кримінально-правових норм, багато науковців виділяють такий її різновид як конкуренція частини (частин) і цілого, відповідно, виділяючи такі види норм кримінального права як норма про ціле та норма про частину.

Так, В. М. Кудрявцев виділив два основних види конкуренції: загальних і спеціальних норм та частини і цілого [100, с. 211].

М. Й. Коржанський відзначає існування трьох видів конкуренції кримінально-правових норм: 1) конкуренція загальної і спеціальної норми; 2) конкуренція безпосередніх об’єктів кримінально-правових норм, до якої, на думку автора, зводиться конкуренція частини і цілого, та 3) конкуренція простих і кваліфікованих складів злочинів [92, с. 86, 91].

О. К. Марін пропонує за характером взаємозв’язку між конкуруючими нормами виділяти конкуренцію: 1) загальної та спеціальної норм; 2) частини і цілого; 3) спеціальних норм [261, с. 9; 263, с. 68].

В. О. Навроцький також пропонує класифікацію конкуренції за характером взаємозв’язку між нормами, але які викладені у конкуруючих статтях закону, виділяючи такі її види:

1) статей про загальну і спеціальну норми;

2) статей, які передбачають спеціальні норми;

3) статей, одна з яких передбачає весь злочин в цілому, а інша чи інші – його частини (це сукупність злочинів врахована законодавцем);

4) статей, одна з яких передбачає весь злочин в цілому, а інша чи інші – його частину (одна стаття Особливої частини кримінального закону передбачає посягання, частина якого передбачена іншою статтею) [123, с. 266].

Л. В. Іногамова-Хегай, С. А. Тарарухін, В. І. Малихін в межах розгляду конкуренції норм при кваліфікації злочину також виділяють такий її різновид як конкуренція частини та цілого [80, с. 114; 214, с. 46; 111, с. 41].

Це викликає необхідність встановити співвідношення спеціальних кримінально-правових норм із нормами про частину та про ціле.

Насамперед слід звернути увагу на те, що окремі науковці під конкуренцією частини і цілого розуміють таке співвідношення норм, при якому допускається існування норми, яка передбачає весь злочин в цілому, і лише однієї норми, яка передбачає його частину [123, с. 277]. Однак, слід зазначити, що в такому випадку норма про ціле є спеціальною нормою, а норма про частину – загальною. Тобто, немає потреби виділення зазначеного виду конкуренції, оскільки він і є конкуренцією загальної та спеціальної норм.

Трохи інакше виглядає ситуація із конкуренцією частин і цілого (більшість науковців називають її конкуренцією частини і цілого), тобто у випадках врахованої законодавцем сукупності злочинів. При такому виді конкуренції наявні вже, як мінімум, три кримінально-правові норми, одна з яких передбачає весь злочин в цілому, а дві інші – його частини.

Тут слід зазначити, що такий вид конкуренції кримінально-правових норм, по суті, є особливим різновидом конкуренції загальної та спеціальної норм у випадку, коли одна норма є спеціальною відносно двох норм одночасно. Тобто, норма про ціле є спеціальною кримінально-правовою нормою у тих випадках, коли наявні відразу дві загальні норми (норми-частини).

Така норма про ціле за ознаками нічим не відрізняється від спеціальної норми. Так, вона є ширшою за змістом, ніж кожна із загальних норм (норм про частини), оскільки включає до свого змісту всі ознаки, властиві такій нормі, плюс додаткові ознаки чи ознаку, і як наслідок, є вужчою за об’ємом (обсягом), ніж кожна із загальних норм (норм про частини). Питання кваліфікації вирішується так само, як і

у випадку конкуренції загальної та спеціальної норм, – при застосуванні така норма має перевагу над кожною із загальних норм (норм про частини).

Такої ж позиції притримується і О. М. Кричківський, допускаючи існування т. з. «паралельної» (чи подвійної) конкуренції норм, тобто конкуренції загальних норм і спеціальної норми. Як приклад, вчений наводить умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), яке буде виступати спеціальною нормою для таких загальних норм як умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК) та вбивство через необережність (ч. 1 ст. 119 КК). За правилами подолання кожного із таких видів конкуренції застосуванню підлягає спеціальна норма [98, с. 72].

Однак тут слід наголосити на наступному. Незважаючи на те, що норми про частини та норма про ціле є загальними та спеціальною нормами відповідно (що виключає необхідність виділення таких окремих видів норм як норма-частина та норма-ціле), не слід відкидати такий вид конкуренції кримінально-правових норм як конкуренція частин і цілого.

Справді, конкуренція загальної і спеціальної норм та конкуренція частин і цілого (власне конкуренція частин і цілого, а не норм про частини і про ціле) в практиці правозастосування повинні вирішуватися однаково: згідно з правилами подолання кожного із цих видів конкуренції кримінально-правових норм застосуванню підлягає одна і та ж норма – спеціальна норма. У випадку конкуренції частин і цілого її умовно можна іменувати «цілим», але не у зв’язку з наявністю особливого різновиду норми кримінального права, а у зв’язку з тим, що законодавець в одній статті кримінального закону об’єднав дві загальні кримінально-правові норми (дві частини), які закріплені у двох інших статтях чи частинах статей КК України, тобто у зв’язку з особливостями законодавчого закріплення такої спеціальної норми в тексті КК України.

Однак, як особливий різновид конкуренції загальної і спеціальної норм, конкуренція частин і цілого має і свої специфічні ознаки:

- при конкуренції загальної і спеціальної норм спеціальна норма виділяється за об’ємом з однієї загальної норми, тоді як при конкуренції частин і цілого

така спеціальна норма (ціле) виділяється з об’єму відразу двох загальних норм (частин);

- при конкуренції загальної і спеціальної норм у випадку виключення з кримінального закону спеціальної норми скоєне кваліфікуватиметься лише за однією нормою – загальною нормою, тобто становитиме одиничний злочин; у випадку ж конкуренції частин і цілого, за відсутності спеціальної норми («цілого») виникне сукупність злочинів, тобто застосуванню підлягатимуть дві норми одночасно.

Таким чином, не заперечуючи існування конкуренції частин і цілого, вважаємо її різновидом конкуренції загальної і спеціальної норм. Норма, яку науковці іменують нормою про ціле, є спеціальною кримінально-правовою нормою: їй притаманні всі ознаки такої норми, питання кваліфікації вирішується аналогічно, а наявність у кримінальному праві окремого різновиду конкуренції – конкуренції частин і цілого – пов’язана лише із особливостями законодавчої техніки. Тому не вважаємо за доцільне виділення норми про ціле та норми про частину як окремих різновидів кримінально-правових норм.

Такий висновок підтверджується і тим, що якщо розглядати співвідношення так званої норми про ціле із кожною із загальних норм окремо,матиме місце конкуренція загальної і спеціальної норм у чистому вигляді. Тобто, якщо з кримінального закону виключити одну з загальних норм (частин), які утворюють із спеціальною нормою (цілим) конкуренцію частин і цілого, така конкуренція частин і цілого трансформується в конкуренцію загальної і спеціальної норм.

Підводячи підсумок викладеному, слід зазначити, що розгляд питань співвідношення спеціальних норм із суміжними видами норм у кримінальному праві довів самостійність існування цього явища, його певний науковий суверенітет. Однак це не означає, що поняття спеціальної норми є елементним, неподільним. З’ясування основних положень поділу поняття «спеціальна норма» у кримінальному праві дасть можливість ще глибше зрозуміти його суть.

2.3. Класифікація спеціальних норм у кримінальному праві України

За умови наявності великої кількості спеціальних норм у Кримінальному кодексі України, для потреб їх аналізу та правильного застосування виникає необхідність їх систематизації.

Питання класифікації спеціальних кримінально-правових норм, як слушно зазначає О. К. Марін, разом із вирішенням питання класифікації підвидів конкуренції у межах співвідношення загальної та спеціальної норм, а також кількох спеціальних норм, має важливе значення для правильного вирішення конкуренції відповідних норм [114, с. 119].

На даний час відсутнє комплексне дослідження питання класифікації спеціальних кримінально-правових норм, зокрема на основі аналізу чинного КК України. Значний внесок у розробку цього питання зробив російський вчений М. М. Свідлов, який запропонував три критерії класифікації: предмет правового регулювання, межі регулювання та об’єкт кримінально-правової охорони [192, с. 19]. Інші науковці виділяли тільки окремі критерії класифікації. Проте ґрунтовного дослідження цього питання немає.

Щоб класифікація була доцільною і правильною, необхідно звернутися до логічних правил поділу понять. В першу чергу, слід зазначити, що найбільші труднощі при поділі становить вибір критерію поділу – ознаки, за якою поняття буде розподілене на види [78, с. 56]. Важливо, щоб така ознака не була надуманою, адже класифікація доцільна тільки тоді, коли вона має прикладне значення, становить інтерес для науки та правозастосування.

Так, на нашу думку, найважливішим критерієм класифікації для правильного вирішення питання конкуренції загальної і спеціальної норм є *характер співвідношення спеціальної норми із відповідною загальною*. Так, за характером співвідношення із загальною нормою, спеціальні норми поділяються на:

- абсолютно спеціальні норми – які є спеціальними в повному об’ємі щодо відповідних загальних норм;

- відносно спеціальні норми – які тільки в певних випадках (за наявності певних умов) носять спеціальний характер.

Цього питання торкався М. М. Свідлов, який критерієм такого поділу невиправдано, на нашу думку, називає *предмет правового регулювання* [191, с. 9; 192, с. 19]. Видається, що поділ досліджуваних норм на абсолютно та відносно спеціальні за названим науковцем критерієм порушує логічне правило виразності основи поділу понять, яке передбачає, що ознака, за якою здійснюється поділ понять на види, має бути досить точною і виразною (ясною), щоб її не можна було розуміти по-іншому [78, с. 58].

М. М. Свідлов під предметом правового регулювання як основи для виділення галузей права розуміє коло суспільних відносин, які регулюються певною галуззю права. Поряд з цим, науковець стверджує, що правова норма як елемент права також має свій відносно самостійний предмет регулювання [192, с. 19]. Тобто, використовуючи таке не зовсім звичне для кримінального права термінопоняття як предмет правового регулювання, науковець не наводить чіткого розуміння його змісту. На противагу, кримінальне право послуговується такими загальнозрозумілими термінами як об’єкт та предмет складу злочину. Видається, що запропонований М. М. Свідловим критерій як основа для поділу спеціальних норм, без належного обґрунтування змісту такого поняття, створить неоднозначність його розуміння. Відповідно, необхідне відшукання іншої основи поділу.

Чому ми вважаємо, що критерієм цього поділу слід вважати саме характер співвідношення із відповідною загальною нормою? По-перше, класифікувати спеціальні норми на абсолютно та відносно спеціальні можливо лише у взаємозв’язку із загальною нормою. А по-друге, саме така ознака як основа для поділу виключає невизначеність та можливість різного тлумачення.

Незважаючи на те, як назвати вказаний критерій поділу, саме він має важливе прикладне значення при вирішенні окремих проблемних питань співвідношення загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

Слід зазначити, що саме на цій основі виділяється повна та неповна (часткова) конкуренція загальної та спеціальної норм, яку описує В. М. Кудрявцев. При

неповній конкуренції певна норма є спеціальною відносно іншої лише в окремих випадках, за наявності певних умов, тобто є відносно спеціальною. Вчений зазначає, що спеціальні норми при неповній конкуренції потрібно застосовувати особливо уважно, оскільки в одній конкретній ситуації повинна застосовуватися ця спеціальна норма, а в іншій ситуації – інша норма, нерідко більш загального характеру [101, с. 260-261].

Тут слід уточнити, що видається термінологічно доцільнішим вести мову не про виділення таких різновидів конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм, як повна та неповна (часткова) конкуренція, а власне про описані вище види спеціальних норм:

- спеціальні норми, які завжди конкурують із відповідною загальною нормою, тобто є абсолютно спеціальними;
- спеціальні норми, які можуть перебувати у конкуренції із відповідною загальною нормою за наявності певних умов, тобто є відносно спеціальними.

Адже в останньому випадку у разі відсутності відповідних умов такі норми взагалі не конкурують між собою, тобто неповної (часткової) конкуренції в принципі існувати не може.

Показовою у цьому відношенні є норма частини 3 статті 134 КК України, яка є відносно спеціальною по відношенню до частини 1 цієї статті. Так, частина 1 передбачає проведення аборту особою, яка не має спеціальної медичної освіти. Частина 3 встановлює відповідальність за незаконне проведення аборту, що спричинило тривалий розлад здоров’я, безплідність або смерть потерпілої особи. Відповідно норма частини 3 є спеціальною відносно норми частини 1 лише у випадку вчинення злочину спеціальним суб’єктом, обов’язковим для частини 1, – особою, яка не має спеціальної медичної освіти.

Таке ж співвідношення, на нашу думку, існує і між нормами ч. 1 і ч. 2 ст. 194 КК України. Так, частина 1 статті 194 КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах. Норма частини 2 цієї статті, яка встановлює

відповідальність за те саме діяння, вчинене шляхом вибуху, підпалу чи іншим загально небезпечним способом, або якщо воно заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, є спеціальною відносно норми частини 1 лише у випадку заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах. Якщо ж наслідки у вигляді заподіяння шкоди у великих розмірах (які є обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 194 КК України) не настали, але діяння вчинене шляхом вибуху, підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, то у частині 2 матимемо самостійну норму, яка не перебуватиме в конкуренції із нормою частини 1. Тобто, норма частини 2 статті 194 КК України є відносно спеціальною. В цьому випадку інше тлумачення свідчило б про наявність прогалини у кримінально-правовій регламентації відповідальності за відповідні, очевидно суспільно небезпечні, посягання. При цьому слід звернути увагу на невдалість використання законодавцем конструкції «те саме діяння» у ч. 2 аналізованої статті, адже така конструкція за своєю суттю передбачає вказівку на спеціальний характер норми, що не у всіх випадках справджується для цієї норми. Більш детально розглянемо цю проблему у наступному розділі роботи.

В описаних прикладах, коли загальна та відносно спеціальна норми закріплюються в різних частинах однієї статті КК України, труднощів із встановленням того, яка із цих норм носить загальний, а яка відносно спеціальний характер, не виникає. Однак слід зазначити, що такі відносно спеціальні норми можуть закріплюватися і в різних статях Особливої частини КК України, що може породжувати такі проблеми.

Наприклад, у ч. 1 ст. 194 КК України встановлено кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах; у ст. 178 – за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку. Тобто, маємо ситуацію, коли в першій нормі уточнено розмір шкоди, а в другій – предмет злочину. Як встановити, яка із зазначених норм є загальною, а яка відносно спеціальною щодо неї?

Таке ж питання можна поставити і при встановленні співвідношення між п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку) та нормами про посягання на життя спеціальних потерпілих (ст. 112, 348, 348-1, 379, 400 та 443 КК України). Так, норми про посягання на життя охоплюють як закінчене умисне вбивство, так і замах на вбивство, а у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України уточнено об'єктивну сторону лише до закінченого умисного вбивства. У свою чергу, у нормах про посягання на життя уточнено потерпілого від злочину. То яку із них слід вважати відносно спеціальною – ту, в якій уточнено об'єктивну сторону злочину, чи ту, в якій уточненого потерпілого?

На нашу думку, тут необхідно звернутися до телеологічного тлумачення та встановити волю законодавця при закріпленні таких норм у статтях кримінального закону. Відносно спеціальними нормами в подібних випадках будуть норми, в яких уточнено ознаки об'єкта складу злочину – предмет чи потерпілого, адже вони є структурними елементами тих суспільних відносин, які законодавець вважає найбільш важливими для розвитку суспільства на певному етапі, у зв'язку з чим вони потребують кримінально-правової охорони.

Так, у наведених вище прикладах відносно спеціальними будуть норми про пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку (ст. 178 КК України) та про посягання на життя спеціальних потерпілих у зв'язку з їх діяльністю (ст. 112, 348, 348-1, 379, 400 та 443 КК України).

Слід також погодитися з М. М. Свідловим, що до відносно спеціальних норм належать:

- ті, які виділяються із декількох загальних норм одночасно;
- ті, які виділяються із одної загальної норми (інколи з декількох норм), але додатково передбачають таку поведінку, яка при відсутності спеціальної норми була б поза сферою кримінально-правового реагування [191, с. 10; 192, с. 21].

Другий випадок був проаналізований вище. Щодо спеціальних норм, які виділяються з кількох загальних одночасно, можна навести такий приклад: норма

ч. 2 ст. 345-1 (умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності) є спеціальною одночасно відносно норм статей 126, 125 та 122 КК України, які передбачають побої, умисні легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження відповідно.

Оскільки така норма виділяється з кількох загальних норм одночасно, вона характеризується особливостями співвідношення за об'ємом з кожною із них. Так, у наведеному прикладі, норма ч. 2 ст. 345-1 КК України не входить повністю в об'єм жодної із загальних норм – норм про побої, умисні легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 126; ч. 1 та 2 ст. 125; ч 1 ст. 122 КК України відповідно). Так, якщо журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї умисно заподіяно побої у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, норма ч. 2 ст. 345-1 КК України перебуватиме у конкуренції лише із нормою ч. 1 ст. 126 КК України; із нормами ч. 1 та 2 ст. 125 чи ч 1 ст. 122 КК України зазначена норма у такому випадку не конкуруватиме взагалі.

За таким критерієм, як межі регулювання, М. М. Свідлов виділяє спеціальні норми, які не змінюють, звужують або розширюють межі кримінально-правового регулювання [191, с. 10; 192, с. 21].

До спеціальних норм, які не змінюють меж кримінально-правового регулювання, відносяться спеціальні норми, які передбачають лише видову групу діянь, однорідних з діяннями, передбаченими в загальній нормі [192, с. 22].

Що ж до випадку розширення меж кримінально-правового регулювання, то така ситуація можлива лише при наявності відносно спеціальних норм. Наприклад, та ж норма частини 2 статті 194 КК України розширює межі правового регулювання, оскільки передбачає можливість настання відповідальності за умисне знищення чи пошкодження майна за відсутності наслідків у виді настання шкоди у великих розмірах, які є обов'язковими для кваліфікації за частиною 1 аналізованої статті.

У випадку абсолютно спеціальної норми розширення меж кримінально-правового регулювання неможливе, оскільки кваліфікація певного діяння за

спеціальною нормою обов'язково передбачає встановлення всіх ознак складу злочину, які передбачені в загальній нормі, а обсяг такої спеціальної норми повністю входить в обсяг відповідної загальної норми.

Спеціальні ж норми, які розширюють межі кримінально-правового регулювання, характеризуються тим, що вони частково диференціюють кримінальну відповідальність, а частково криміналізують певні суспільно небезпечні діяння. Часто такі відносно спеціальні норми, як і у випадку із ч. 2 ст. 194 КК України, заповнюють певні прогалини у кримінально-правовому регулюванні.

Що ж до спеціальних норм, які звужують межі регулювання, тут виникає питання: чи можна говорити про те, що спеціальна норма звужує межі кримінально-правового регулювання? Адже за правилами кримінально-правової кваліфікації, у випадку неможливості кваліфікації за спеціальною нормою, діяння кваліфікується за відповідною загальною нормою.

Як приклади спеціальних норм, які звужують межі кримінально-правового регулювання, в КК України слід проаналізувати норми ст. 123 (умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) та 124 (умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця).

Почнемо з аналізу норми про умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України).

Виходячи з правил тлумачення норм КК України, запропонованих В. О. Навроцьким, при вирішенні конкретних питань закон належить тлумачити так, щоб пропоновані рішення не означали менш суворої караності більш небезпечних посягань і, навпаки, – більшої караності менш небезпечних діянь чи визнання злочинами діянь, які при завданні більшої шкоди були б визнані правомірними. Адже вчинення більш тяжкого злочину за жодних умов не повинно бути «вигідне» винному – за таке посягання не може наставати менш сувора відповідальність, ніж за менш небезпечний злочин [121, с. 545].

В КК України відсутні норми про заподіяння в стані сильного душевного хвилювання легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження чи завдання

побоїв. А за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК України) передбачене більш суворе покарання, ніж за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України).

Відповідно, В. О. Навроцький критикує пропозиції оцінювати випадки заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання за загальною нормою про відповідні тілесні ушкодження – ст. 122 КК України. Адже в такому випадку особі може бути призначене більше покарання, ніж за тяжке тілесне ушкодження в стані сильного душевного хвилювання [121, с. 545].

Таким чином, на думку вченого, заподіяння легкого або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання не є кримінально караним.

На цьому наголошено, зокрема, і в п. 25 Постанови Пленуму ВСУ № 2 від 07.02.2003 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи»: «За заподіяння (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірною поведінкою потерпілого, або в разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, кримінальної відповідальності чинним КК не встановлено» [180].

Відповідно, виходячи з таких міркувань, спеціальна норма ст. 123 КК України, диференціюючи кримінальну відповідальність за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, одночасно звужує межі кримінально-правового регулювання щодо окремих випадків заподіяння легкого або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Таку ж точку зору, щоправда з іншою аргументацією, відстоює і В. М. Бурдін. Вчений вважає, що наявність пропозицій кваліфікувати випадки вчинення умисного середньої тяжкості та легкого тілесного ушкодження, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання, за ст. 122 та ст. 125 КК України відповідно з врахуванням стану сильного душевного хвилювання як обставини, що пом’якшує покарання, обумовлюється поглядами на кримінально-правові норми, що передбачають склади

злочинів із пом’якшуючими ознаками у складі, як на спеціальні норми [41, с. 126]. Однак таке розуміння норми, яка передбачає склад злочину з пом’якшувальною ознакою, науковцю видається помилковим.

Вчений обґрунтовує наступне розуміння спеціальної кримінально-правової норми: спеціальна норма повинна не лише містити всі ознаки, які властиві загальній нормі, але й передбачати у всякому разі не менш суспільно небезпечний склад злочину, ніж загальна. Тобто, при вирішенні питання про те, яка з норм є загальною, а яка – спеціальною, на думку науковця, обов’язково має враховуватися порівняння суспільної небезпеки окремих складів злочину [41, с. 127-128].

На нашу думку, таке розуміння спеціальної кримінально-правової норми є, принаймні, спірним, виходячи з наступних міркувань:

- по-перше, відкидаючи розуміння норми із пом’якшуючими ознаками як спеціальної кримінально-правової норми, науковець не визначає її співвідношення із відповідною загальною нормою, що порушує логічні правила поділу понять. Залишається незрозумілим, яка ж це тоді норма? Яке місце вона посідає в системі кримінально-правових норм?
- по-друге, співвідношення загальна-спеціальна норма пропонується встановлювати, виходячи з порівняння суспільної небезпеки складів злочинів, що недопустимо при такому виді конкуренції, оскільки загрожує поставленням кримінально-правової кваліфікації в залежність від покарання, яке передбачене за вчинення того чи іншого злочину.

На наше переконання, спеціальна норма не обов’язково повинна зберігати весь той ступінь суспільної небезпеки, який властивий загальній нормі. Власне однією із функцій спеціальних норм є відображення вищого чи нижчого ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою, в межах диференціації кримінальної відповідальності. Детальніше функції спеціальних норм аналізуватимуться у наступному підрозділі роботи.

Слід зазначити також, що В. М. Бурдін погоджується з О. М. Поповим в тому, що при заподіянні умисних легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень в стані сильного душевного хвилювання кримінальні відповідальність виключається з

урахуванням положень про малозначність діяння [41, с. 129-130; 130; с. 84-85, 87]. До такого висновку науковці дійшли шляхом аналізу санкцій та виведення на їх основі певних коефіцієнтів пом’якшення покарання при вчиненні умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання порівняно із вчиненням відповідних злочинів за відсутності такого стану. Застосування ж аналогічних коефіцієнтів для пом’якшення санкції про умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, на думку вчених, свідчить про те, що вказане діяння, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, є малозначним.

Не можемо погодитися з такими міркуваннями з огляду на наступне. Малозначність діяння аж ніяк не встановлюється на основі аналізу санкцій кримінально-правових норм. В основі вирішення питання про те, чи є певне діяння малозначним, повинна лежати відсутність суспільної небезпеки, тобто неможливість заподіяння істотної шкоди об’єкту кримінально-правової охорони. Так, відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України, малозначним є діяння, яке хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Верховний Суд України у своїх постановах неодноразово наголошував на тому, що закріплене у ч. 2 ст. 11 КК України положення передбачає встановлення малозначності лише в тому разі, коли законодавець вирішення питання про межі заподіяної шкоди залишає на розсуд правозастосувача (суду). Щодо злочинів, конструкція складів яких передбачає конкретно визначений розмір спричиненої шкоди, констатація малозначності діяння виключається [138; 142].

В складах злочинів про нанесення тілесних ушкоджень суспільно небезпечні наслідки описані законодавцем в казуальний спосіб, а не шляхом використання оціночних понять, адже законодавець чітко визначив, якими наслідками характеризуються тілесні ушкодження відповідного ступеня тяжкості. Тому такі діяння не можуть розцінюватися як малозначні.

Як бачимо, єдиним переконливим аргументом на користь того, що в КК України не встановлена кримінальна відповідальність за умисне заподіяння легких

та середньої тяжкості тілесних ушкоджень в стані сильного душевного хвилювання є тлумачення кримінального закону на основі порівняння санкцій ч. 1 ст. 122 та ст. 124 КК України.

Але відразу виникає запитання: чи достатньою є така аргументація для вилучення із сфери дії норм статей 122 та 125 КК України певних видів суспільно небезпечних діянь?

На нашу думку, сама лише наявність в КК України спеціальної норми про умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України) не може свідчити про вилучення умисних легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання, із сфери кримінально-правового реагування. Для такого вилучення обов'язковою є наявність виключних норм в примітках до статей 122 та 125 КК України відповідно, які б прямо на це вказували, або ж наявність відповідного застереження в Загальній частині КК України. Більше того, у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України як обставину, яка пом'якшує покарання, законодавець передбачив вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого.

Так, непоодинокими є випадки засудження за ч. 1 ст. 122 КК України осіб за нанесення умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання із врахуванням зазначеної у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України обставини, яка пом'якшує покарання. Наприклад, вироком Варвинського районного суду Чернігівської області від 20 січня 2009 року у справі № 1 - 7 / 2009 ОСОБУ_1 засуджено за ч.1 ст. 122 КК України. При цьому як обставину, яка пом'якшує покарання, суд врахував вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного аморальними діями потерпілої. Вироком суду ОСОБІ_1 призначено покарання у виді обмеження волі на строк 1 (один) рік 6 (шість) місяців [45].

Аналогічно, у вироку Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 20.03.2007 року у справі № 1-25/2007 при засудженні ОСОБИ_1 за ч. 1 ст. 122

КК України вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого, визнано обставиною, яка пом'якшує покарання. Засудженому призначено покарання з застосуванням ст. 69 КК України у вигляді штрафу в розмірі сорока неоподаткованих мінімумів доходів громадян [57].

Як бачимо, в КК України є достатньо правових механізмів для того, щоб покарання, призначене за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, відповідало ступеню тяжкості відповідного злочину та не було суворішим, ніж при заподіянні за аналогічних обставин тяжкого тілесного ушкодження.

Ще одним аргументом на підтвердження цієї позиції слід вважати наступне. У ст. 103 КК України 1960 року була встановлена кримінальна відповідальність за умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання. КК України 2001 року спеціальної норми про заподіяння умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень в стані сильного душевного хвилювання не передбачає. То чи свідчить таке законодавче рішення про декриміналізацію відповідних діянь? Видається, що ні, адже у п. 1 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України 2001 року серед переліку декриміналізованих діянь (діянь, відповідальність за які не передбачена цим Кодексом) ст. 103 КК України 1960 р. не зазначена.

А відповідно, норма ст. 123 КК України не змінює меж кримінально-правового регулювання. Заподіяння умисних легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи завдання побоїв в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого, повинне кваліфікуватися за загальними нормами про умисні тілесні ушкодження відповідного ступеня тяжкості чи побої і мордування із врахуванням при призначенні покарання такого стану як обставини, яка його пом'якшує (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України).

Звичайно, таке вирішення цього питання також не є ідеальним, оскільки залишає на розсуд правозастосувача можливість призначення за заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання більш суворого покарання, ніж передбачене за заподіяння в такому стані умисного тяжкого тілесного ушкодження. Тому, на нашу думку, розв'язання цієї проблеми повинне відбутися на законодавчому рівні шляхом закріплення виключних норм в примітках до статей 122, 125 та 126 КК України (див. Додаток Ж «Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України»).

Питання про те, чи повинна наступати кримінальна відповідальність за умисне заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, не виникає. Кримінальна відповідальність за такі діяння не наступає у зв'язку з наявністю прямої законодавчої вказівки у ч. 3 ст. 36 та ч. 2 ст. 37 КК України про те, що перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу.

Таким чином, сама по собі наявність в кримінальному законі спеціальної норми без відповідної вказівки про це законодавця не може звужувати меж кримінально-правового регулювання. Для цього необхідна наявність виключної норми або в примітці до відповідної статті Особливої частини, або в статті Загальної частини КК України.

Тому пропонуємо поділяти спеціальні норми за таким критерієм, як *межі кримінально-правового регулювання*, на два види:

- спеціальні норми, які не змінюють межі кримінально-правового регулювання;
- спеціальні норми, які розширюють межі кримінально-правового регулювання.

При цьому, ще раз варто наголосити, що розширення меж кримінально-правового регулювання можливе лише, якщо норма є відносно спеціальною.

Доцільним є також запропонований М. М. Свідловим поділ спеціальних норм за таким критерієм як *об'єкт правової охорони* на такі види:

- однооб'єктні спеціальні норми – тобто такі, які мають один і той же основний безпосередній об'єкт, що і загальні норми;
- багатооб'єктні (двооб'єктні) спеціальні норми – такі, які охороняють в якості основного безпосереднього об'єкта інші суспільні відносини, ніж загальні норми, відрізняються за об'єктом від відповідних загальних (тобто такі, які мають основний безпосередній та додатковий безпосередній об'єкти) [191, с. 10-11; 192, с. 23].

Автор розглядає також спосіб утворення спеціальних кримінально-правових норм, який може полягати в одноступеневій або багатоступеневій диференціації кримінально-правового регулювання [191, с. 11]. Відповідно, спеціальні норми можна також класифікувати залежно від *способу їх утворення* на:

- спеціальні норми, які виникли в результаті одноступеневої диференціації кримінально-правового регулювання;
- спеціальні норми, які виникли в результаті багатоступеневої диференціації кримінально-правового регулювання.

Одноступеневий прийом означає, що із спеціальної норми не виділяються інші спеціальні норми. При цьому, слід зазначити, що залежно від способу утворення спеціальних норм при одноступеневій диференціації можна виділити такі їх підвиди:

- спеціальна норма, виділена із однієї загальної норми;
- спеціальна норма, виділена із декількох загальних норм.

Як приклад спеціальної норми, виділеної із декількох загальних норм, вище було проаналізовано норму про умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності (ч. 2 ст. 345-1 КК України). Вважаємо за доцільне ще раз зазначити, що така норма не входить повністю в об'єм жодної із загальних норм, а тому може бути лише відносно спеціальною.

При багатоступеневому способі із спеціальної норми виділяється вторинна спеціальна норма, із цієї норми, у свою чергу, може виділитися спеціальна норма третього ступеня і т.д.

При цьому слід зазначити, що співвідношення загальної і спеціальної кримінально-правових норм в таких випадках є відносним, оскільки при багатоступеневій диференціації певна норма є загальною відносно однієї і спеціальною відносно іншої норми.

Наприклад, норма, передбачена ч. 2 ст. 115 КК України, є спеціальною відносно загальної норми ч. 1 ст.115 КК України, але одночасно вона (зокрема, п. 8 ч. 2 ст. 115, у якому передбачено умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку) є загальною нормою відносно норм статей 348 «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця» чи 379 «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя», які відносно п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України є спеціальними нормами.

Ще одним критерієм класифікації можна назвати поділ спеціальних норм *за ступенем суспільної небезпеки* на:

- спеціальні норми, які містять кваліфікований склад злочину;
- спеціальні норми, які містять особливо кваліфікований склад злочину;
- спеціальні норми, які містять привілейований склад злочину.

Такий поділ має важливе практичне значення для правильного вирішення питання конкуренції кількох спеціальних норм між собою.

Звичайно, можна виділити також інші критерії класифікації спеціальних норм, але слід наголосити, що доцільно виділяти лише ті з них, які становлять науковий інтерес та мають практичне значення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що крізь призму аналізу видів спеціальних норм, виділених за різними критеріями, можна підійти до вирішення окремих проблемних питань кваліфікації за наявності спеціальних норм [196, с. 166-171].

2.4. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України

Питанню про функції норм кримінального права науковцями не приділялося достатньо уваги. Досліджував це питання І. І. Митрофанов, який виділив дві функції норми кримінального права, що встановлює покарання за вчинення кримінального правопорушення: запобіжну та відновлювальну [119, с. 91].

За твердженням науковця, ці функції реалізуються однією нормою кримінального права та характеризують її на різних рівнях виконання обов’язку:

1) не вчиняти кримінально-протиправне діяння, нею передбачене;

2) дати звіт за вчинене кримінально-протиправне діяння в умовах функціонування механізму реалізації кримінальної відповідальності.

Запобіжна та відновлювальна функції мають забезпечити виконання завдань закону України про кримінальну відповідальність – правова охорона суспільних відносин і запобігання посяганням на них [119, с. 93].

Щодо питання про функції саме спеціальних кримінально-правових норм, торкався його В. М. Кудрявцев, який зазначав, що загальна норма більш зручна для кваліфікованого юриста. Але кримінальний закон створений не тільки для юристів. Він має велике виховне і превентивне значення. Зрозумілий та чіткий текст закону, який встановлює відповідальність за діяння, зміст яких зрозумілий для пересічного читача, сприяє посиленню профілактичної роботи в масах населення. Тому поряд із загальними нормами, які вже містяться в законодавстві, цілком виправдана поява нових законів, які підкреслюють суспільну небезпеку тих чи інших діянь [101, с. 248-249].

Наголошує вчений і на випадках виділення певних видів злочинів із більш загальних норм для того, щоб уточнити, конкретизувати ступінь їх суспільної небезпеки і, відповідно, передбачити більш сувору або більш м’яку санкцію, тобто в цілях диференціації кримінальної відповідальності. Тому існування спеціальної норми поряд із загальною виправдане лише тоді, коли вона якось по-іншому вирішує питання кримінальної відповідальності (встановлює більш високу або більш низьку санкцію, вужчі межі санкції тощо) [101, с. 249-250].

Більш глибоко це питання досліджував М. М. Свідлов, який встановив, що спеціальні норми, як і інші кримінально-правові норми, виконують функції охорони і регулювання суспільних відносин. В плані регулювання, спеціальні норми забезпечують диференціацію правового регулювання, а також виконують правозаповнюючу, правообмежувальну та правоконкретизуючу функції [191, с. 8].

З цього приводу слід зробити кілька застережень. Так, на наше переконання, диференціація кримінальної відповідальності є не функцією, а безумовною умовою виділення будь-якої спеціальної норми, його іманентною властивістю, оскільки в такому випадку кримінальна відповідальність за однорідні посягання завжди встановлюється кількома статтями або частинами статей кримінального закону.

Те саме стосується і виділеної науковцем правоконкретизуючої функції, яка полягає, за твердженням вченого, у тому, що загальна норма регулює родову групу явищ, а її спеціальна норма – один із видів цього роду, і проявляється не тільки в уточненні, деталізації ознак складу злочину, але і в уточненні або зміні прав і обов’язків учасників кримінального правовідношення [191, с. 8-9]. Така функція знову ж викликає запитання щодо доцільності її виокремлення, адже процес виділення певної спеціальної норми власне і передбачає деталізацію ознак складу злочину. Тому слід ще раз наголосити на слушному зауваженні В. М. Кудрявцева, що існування спеціальної норми виправдане лише тоді, коли вона по-іншому вирішує питання кримінальної відповідальності [101, с. 250], чи, за твердженням самого М. М. Свідлова, якщо вона уточнює або змінює права і обов’язки учасників кримінального правовідношення [191, с. 8-9].

Що стосується правообмежувальної функції, то вона, на думку вченого, полягає у звуженні сфери дії кримінального права шляхом виділення виду діянь в спеціальну норму з одночасною декриміналізацією підвиду малозначних діянь [191, с. 8-9]. Тобто, її наявність випливає із стверджуваної науковцем можливості спеціальної норми звужувати межі кримінально-правового регулювання. Однак, як було встановлено в попередньому підрозділі, сама по собі спеціальна норма, за відсутності виключної норми із відповідною вказівкою про вилучення певних діянь із сфери кримінально-правового реагування, не може звужувати межі такого

регулювання. Тому і виконувати зазначену функцію спеціальна норма апріорі не може.

Щодо правозаповнюючої функції, тобто розширення меж кримінально-правового регулювання та заповнення прогалин у кримінальному праві [191, с. 8-9], то існування такої функції обумовлюється наявністю відносно спеціальних норм. Але тут слід зазначити, що власне спеціальний характер таких норм проявляється тільки в певних випадках (за наявності певних умов); в тій же частині, в якій вони криміналізують певні прояви суспільно небезпечної поведінки, вони в конкуренцію із відповідною загальною нормою не вступають. Взагалі, на наше переконання, існування таких відносно спеціальних норм, які в частині диференціюють кримінальну відповідальність за вже передбачені в КК України суспільно небезпечні діяння, а в іншій – криміналізують певні їх види, є швидше недоліком законодавчого конструювання статей, які містять такі норми, наслідком недотримання формально-логічних основ співвідношень між поняттями, ніж позитивним явищем. Відтак, функції такої норми як спеціальної кримінально-правової норми необхідно встановлювати власне в тій частині, в якій проявляється їх спеціальний характер і вони конкурують із загальною нормою.

З огляду на зазначені застереження та на відсутність подібних досліджень на основі аналізу чинного КК України, виникає необхідність встановити, які функції повинні виконувати спеціальні норми у кримінальному праві та чи дійсно наявні на даний час у Кримінальному кодексі України спеціальні кримінально-правові норми забезпечують виконання таких функцій.

Для того, щоб з’ясувати, які функції спеціальних норм у кримінальному праві України, спершу необхідно встановити значення самого слова «функції».

Словник української мови визначає поняття «функція» так:

1. *книжне.* Явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін;

2. *книжн.* Робота кого-, чого-небудь, обов’язок, коло діяльності когось, чогось; призначення, роль чого-небудь;

3. *фізл.* Специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин;

4. *мат.* Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу).

Тобто, одним з визначень, яке подає Тлумачний словник для поняття «функція», є таке: призначення, роль чого-небудь [209, с. 653].

Відповідно, функціями спеціальних кримінально-правових норм є їх призначення, роль, яку вони виконують, чи повинні (покликані) виконувати, у механізмі кримінально-правового регулювання.

Функціями, а отже і призначенням спеціальних норм кримінального права є:

1) *уточнення (конкретизація) характеру та ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь*, коло яких охоплюється загальною нормою, в межах *диференціації кримінальної відповідальності*, зокрема:

- *відображення вищого ступеня суспільної небезпеки* порівняно із загальною нормою;
- *відображення нижчого ступеня суспільної небезпеки* порівняно із загальною нормою.

Тобто, першочергова функція спеціальних норм покликана забезпечити дотримання принципу пропорційності між характером та ступенем суспільної небезпеки певного різновиду кримінально-протиправних діянь, з однієї сторони, та суворістю покарання, яке передбачене, а відповідно, і підлягає застосуванню судом за його вчинення, з другої.

Власне зважаючи на це, існування спеціальної норми, як слушно підкреслює В. М. Кудрявцев, виправдане лише тоді, коли вона якось по-іншому вирішує питання кримінальної відповідальності: встановлює більш високу або більш низьку санкцію, вужчі межі санкції тощо [101, с. 250]. В протилежній ситуації, виділення спеціальної норми із уже наявної в чинному Кримінальному кодексі загальної буде позбавлене будь-якого сенсу.

Саме тому внесення в кримінальний закон нових спеціальних норм, які потенційно будуть конкурувати із уже наявними загальними, повинне

здійснюватися із врахуванням діючої системи права. Інакше виникне конкуренція, яка не матиме під собою серйозних підстав [101, с. 250]. Відповідно, за умови наявності великої кількості спеціальних норм, виникатимуть складнощі при кваліфікації скоєного суспільно небезпечного діяння, а саме: яку ж кримінально-правову норму застосовувати? Яка із них найкраще відображає склад скоєного кримінального правопорушення?

2) *превентивна функція* – полягає в попередженні кримінальних правопорушень, тобто, призначенням спеціальних норм є примусити нестійких членів суспільства під загрозою покарання утриматися від вчинення конкретних різновидів кримінальних правопорушень.

Тут слід наголосити, що функція загальної превенції притаманна не лише спеціальним нормам, але й іншим охоронним (заборонним) кримінально-правовим нормам. Але власне спеціальна норма покликана підкреслити вищий ступінь суспільної небезпеки певного різновиду діянь, коло яких охороняється загальною нормою, дати зрозуміти суспільству, що за вчинення саме такого їхнього різновиду кримінальна відповідальність буде суворішою. Адже казуальна форма викладу кримінально-правових норм, за задумом, повинна бути більш зрозумілою пересічній людині, наголосити на особливій суспільній небезпеці певних діянь (в переважній більшості випадків) і, відповідно, в цьому виражається виховне значення таких спеціальних норм – сприяти попередженню вчинення конкретних різновидів кримінальних правопорушень.

З метою встановлення того, чи наявні у чинному Кримінальному кодексі України спеціальні норми забезпечують виконання задекларованих функцій, нами було проаналізовано нові статті, які містять спеціальні норми та якими був доповнений Кримінальний кодекс України протягом останніх п’яти років (2015-2019 рр.) (див. Додаток В «Статті, які містять спеціальні норми та якими доповнено КК України протягом 2015-2019 років»).

При цьому, слід зазначити, що із 24 нових статей, якими був доповнений Кримінальний кодекс протягом зазначеного періоду часу, 14, тобто більшість із них, є такими, які містять абсолютно або відносно спеціальні норми.

Наведемо аналіз найбільш проблемних, на нашу думку, із таких статей[1].

Стаття 348-1 «Посягання на життя журналіста»

Законом від 14.05.2015 № 421-VIII [170] Кримінальний кодекс України було доповнено низкою статей, які передбачають спеціальні склади злочинів (як зазначено в самій Пояснювальній записці від 24.01.2014 [161]):

- ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста»;
- ст. 347-1 «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста»;
- ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста»;
- ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника».

Для обґрунтування необхідності прийняття законопроєкту, у Пояснювальній записці від 24.01.2014 наголошено на необхідності встановлення на законодавчому рівні додаткових гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів, зокрема і в частині посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти журналістів. Метою ж законопроєкту визначено приведення законодавчого регулювання гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів у відповідність із європейськими стандартами у правовому регулюванні діяльності ЗМІ.

Стаття 348-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вбивство або замах на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім’ї у зв’язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, тобто закріплює спеціальну норму щодо норми п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв’язку з виконанням цією особою службового або громадського обов’язку).

Санкція ст. 348-1 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від дев’яти до п’ятнадцяти років або довічного позбавлення волі. У ч. 2 ст. 115 передбачене позбавлення волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. У цьому випадку взагалі складно порівнювати ступінь

[1] Примітка. Для детальнішого аналізу див. Сень І. З. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України: наукова брошура. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. 68 с.

суспільної небезпеки зазначених злочинів, адже стаття 348-1 передбачає в своїй диспозиції також замах на злочин.

Виходячи з правил призначення покарання за незакінчений злочин, закріплених законодавцем у ч. 3-4 ст. 68 КК України, за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу. При цьому, довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114-1, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437-439, частині першій статті 442 та статті 443 цього Кодексу.

Таким чином, при вчиненні замаху на умисне вбивство особи чи її близького родича у зв’язку з виконанням цією особою службового або громадського обов’язку (ч. 2 або 3 ст. 15 – п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України), винній особі може бути призначене покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років. За вчинення замаху на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім’ї у зв’язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності (який становить собою закінчений злочин, передбачений ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста») передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від дев’яти до п’ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Як наслідок, маємо ситуацію, коли за закінчене умисне вбивство журналіста законодавець пом’якшив кримінальну відповідальність шляхом зниження нижньої межі покарання на один рік. Якщо ж говорити про замах на вбивство, то має місце часткове посилення кримінальної відповідальності (шляхом встановлення можливості призначити особі покарання у виді довічного позбавлення волі), а часткове її пом’якшення (шляхом зниження нижньої межі покарання у виді позбавлення волі). Тому важко зрозуміти логіку законодавця при встановленні покарання за посягання на життя журналіста. А отже, чи можна говорити про виконання в даному випадку нормою ст. 348-1 КК України своєї першочергової

функції – відображення вищого ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь? Навряд чи.

Взагалі, схожа ситуація виникає зі всіма складами посягань на життя спеціальних потерпілих. У зв'язку з їх наявністю в чинному кримінальному законодавстві виникає більше питань, аніж відповідей. Так, гостра дискусія ведеться щодо кваліфікації посягання на життя спеціальних потерпілих у зв'язку з їхньою професійною чи громадською діяльністю за наявності ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України. А значна частина проблем, які виникають в ході кримінально-правової кваліфікації, є прямим породженням недосконалості чинного кримінального законодавства [121, с. 511].

Виникає запитання: чи часто суди при вчиненні посягання на життя спеціальних потерпілих, якщо таке посягання полягає у вчиненні замаху на вбивство, призначають довічне позбавлення волі?

Вироків по ст. 348-1 КК України (посягання на життя журналіста) до цього часу не було. Взагалі, слід зазначити, що зі всіх складів посягань на життя на даний час в Єдиному державному реєстрі судових рішень вироки є лише по двох – ст. 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча) та ст. 348 (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця).

Для відповіді на поставлене вище запитання було проаналізовано вироки, якими особу було засуджено за посягання на життя спеціальних потерпілих (державного діяча; працівника правоохоронного органу) у формі замаху на вбивство, на предмет призначеного засудженим покарання за відповідними статтями. Результати зведені у таблиці (див. Додаток Е).

З таблиці чітко видно, що за посягання на життя спеціальних потерпілих, якщо таке посягання здійснюється у формі замаху на вбивство, суди жодного разу не призначали покарання у виді довічного позбавлення волі. Натомість у багатьох випадках призначали покарання в мінімальній межі позбавлення волі, визначеній санкцією ст. 348 КК України – 9 років позбавлення волі. А це менше, ніж мінімально можливий строк покарання за вчинення замаху на умисне вбивство

особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (замах на п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України), який становить 10 років позбавлення волі.

Таким чином, шляхом конструювання складів злочинів про посягання на життя спеціальних потерпілих, законодавець у багатьох випадках фактично пом'якшив кримінальну відповідальність замість задекларованого її посилення. Тут логіку законодавця зрозуміти складно. Який тоді взагалі сенс виділення відповідних норм?

З вищеописаного випливає, що спеціальні норми про посягання на життя спеціальних потерпілих абсолютно не виконують функції уточнення (в цьому випадку – відображення вищого) ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь порівняно із загальною нормою, закріпленою у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

Можливо тоді законодавець робив акцент на превентивній функції зазначених норм? Нами було проведено опитування стосовно виконання превентивної функції нормою про посягання на життя захисника (ст. 400 КК України).

З цією метою респондентам було поставлене наступне запитання: «Як Ви вважаєте, запровадження спеціальної норми про умисне вбивство адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю покращило би правовий захист адвоката?»

В опитуванні взяло участь 250 респондентів. Здебільшого воно було спрямоване на людей, сфера зайнятості яких не пов'язана з юриспруденцією (197 осіб, тобто 78,8 % опитаних).

Серед 250 опитаних, 68 % (170 осіб), тобто абсолютна більшість, відповіли ствердно, 29,6 % (74 особи) дали відповідь «ні». Шість респондентів надали свій варіант відповіді, і лише троє серед них (сфера зайнятості яких пов'язана з правом), тобто 1,2 %, вказали на наявність в КК України норми про посягання на життя захисника (див. Додаток Д).

Такий результат опитування свідчить про те, що люди, не пов'язані з юриспруденцією, не знають про наявність в Кримінальному кодексі України норми про посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України). Більше того, навіть

далеко не всі юристи знають про існування такої норми. Це свідчить про те, що своєї превентивної функції зазначена норма, м'яко кажучи, належним чином не виконує.

Варто також зазначити, що у всіх складах злочинів про посягання на життя спеціальних потерпілих зміщено акцент у пріоритетності об'єктів кримінально-правової охорони – життя виступає не основним, а лише додатковим обов'язковим об'єктом злочину. Вважаємо це неправильним, адже відповідно до ст. 3 Конституції України [91], саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тому вважаємо за доцільне виключити з КК України всі статті, які передбачають посягання на життя спеціальних потерпілих.

Невиправдане виділення спеціальних норм із загальних при відсутності критеріїв, за якими відрізняються відповідні статті КК, штучне створення конкуренції між нормами – один з найбільш істотних недоліків кримінального законодавства, які стоять на заваді правильній кваліфікації [121, с. 512].

Якщо все ж виходити з презумпції знання закону і стверджувати, що зазначені норми таки повинні виконувати превентивну функцію, вважаємо за доцільне уніфікувати кримінальну відповідальність за всі види посягань на життя осіб у зв'язку з виконанням ними службового чи громадського обов'язку. Так, позитивним, на нашу думку, є законодавчий досвід розміщення злочинів проти життя особи в КК Албанії [11], де всі кваліфіковані види умисного вбивства (крім одного його складу – умисного вбивства найвищих представників держави з наміром повалення конституційного ладу) розміщені в наступних статтях після статті про просте умисне вбивство. КК Болгарії [12] містить норму про умисне вбивство спеціальних потерпілих, яка закріплена як особливо кваліфікований вид умисного вбивства в одній статті із нормою про кваліфіковані його склади (у ст. 115 закріплено простий вид умисного вбивства; у ч. 1 ст. 116 – 12 кваліфікуючих ознак умисного вбивства; у ч. 2 ст. 116 – умисне вбивство спеціальних потерпілих).

М. М. Свідлов зазначав про доцільність з метою посилення охорони конституційних прав громадян оцінювати заподіяння смерті потерпілому у зв'язку з

посяганням на інші охоронювані кримінальним законом суспільні відносини як злочини проти особи [191, с. 18].

Що стосується Кримінального кодексу України, вважаємо доцільним виключити з його тексту статті про посягання на життя спеціальних потерпілих та розмістити всі види умисного вбивства спеціальних потерпілих в Розділі II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи» шляхом доповнення статті 115 КК України частиною 3, в якій передбачити особливо кваліфіковані склади умисного вбивства (див. Додаток Ж «Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України»).

В цьому випадку вирішиться відразу декілька проблем:

- основним безпосереднім об'єктом відповідних складів злочинів буде виступати життя особи, а відповідно, підкреслиться пріоритетність життя людини як об'єкта кримінально-правової охорони;
- вирішиться проблема кваліфікації посягання на життя спеціальних потерпілих за наявності інших кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України.

І хоча ця пропозиція не нова, її реалізація дасть можливість усунути надмір у правовому регулюванні, який є наразі, та унеможливити його появу у майбутньому.

Стаття 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань»

Законом від 03.11.2015 № 743-VIII [173] КК України доповнено статтею 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». Як зазначено в Пояснювальній записці від 02.07.2015 [156], законопроєкт розроблено з метою запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань і протидії корупції у сфері спорту. Конкретніше про необхідність доповнення КК України новою статтею немає нічого. У Висновку комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 02.07.2015 [64] відзначено, що прийняття законопроєкту призведе, серед іншого, також до понесення винними відповідальності.

Проаналізуємо зазначену статтю. Ч. 1 ст. 369-3 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи.

Відповідно до примітки до ст. 369-3 КК України, суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені в частині другій статті 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань».

Звернення до зазначеного закону та його системне тлумачення дає змогу дійти до висновку, що суб'єктом правопорушень у ст. 369-3 КК України є:

- спортсмени;
- особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні;
- посадові особи у сфері спорту;
- особи, які примушували чи підбурювали цих суб'єктів до правопорушень або вступили з ними у змову [173].

Відповідно до ст. 1 цього ж закону:

- спортсмен – фізична особа, яка систематично займається певним видом (видами) спорту, визнаним в Україні, та бере участь у спортивних заходах;
- допоміжний спортивний персонал – будь-який тренер, наставник, менеджер, агент, працівник команди, офіційна особа команди, медичний та інший персонал, що обслуговує або лікує спортсменів, які беруть участь або готуються до спортивних змагань;
- посадова особа у сфері спорту – власник, акціонер, керівник чи працівник юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання; керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання [173].

Таким чином, кримінальній відповідальності за ст. 369-3 КК України, окрім спортсменів та допоміжного спортивного персоналу, підлягають також посадові особи у сфері спорту та особи, які примушували чи підбурювали цих суб'єктів до правопорушень або вступили з ними у змову, тобто суб'єкти, для яких кримінальна відповідальність за діяння, пов'язані із наданням чи одержанням неправомірної вигоди, вже була передбачена і раніше. Так, до введення в КК України ст. 369-3 кримінальна відповідальність за такого роду діяння наступала за ст. 368-3, яка передбачає підкуп службової особи юридичної особи приватного права, або за ст. 354, що встановлює кримінальну відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації, залежно від суб'єкта вчиненого злочину.

Відповідно, відбулось посилення кримінальної відповідальності, але лише якщо злочин вчинено у формі підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову із зазначеними особами щодо результатів офіційного спортивного змагання, оскільки нова стаття передбачає в якості найсуворішого покарання позбавлення волі на строк до трьох років, на противагу максимальному строку позбавлення волі два роки в ч. 1 ст. 368-3 та ч. 1 ст. 354 КК України.

Якщо ж злочин вчинено у формі одержання неправомірної вигоди, то глобально ситуація із кримінальною відповідальністю порівняно із загальними нормами статей 368-3 та 354 КК України не змінилася. Відповідно до зараз чинної редакції ч. 1 ст. 369-3 КК України, зазначені дії караються штрафом від двохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від одного до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років. У ч. 3 ст. 368-3 КК України за одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди найсуворішим покаранням теж є позбавлення волі на строк до трьох років, при чому із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років. Посилилася кримінальна відповідальність, лише якщо аналогічні дії вчинено працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства,

установи чи організації (відповідно до ч. 3 ст. 354 КК України, максимальний строк позбавлення волі – два роки).

Аналогічно відбулося часткове посилення, а часткове пом’якшення кримінальної відповідальності, якщо описані вище дії вчинено повторно (виходячи із порівняння санкцій ч. 2 ст. 369-3 та частин 2, 4 статей 354 та 368-3 КК України). Тому логіка законодавця при формулюванні статті 369-3 КК України залишається незрозумілою.

Принагідно слід також відзначити, що погіршенням становища особи у зв’язку із внесенням в КК України статті 369-3 є відсутність спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила діяння, передбачені нею (для статей 354 та 368-3 КК України така можливість передбачена у ч. 5 ст. 354).

Таким чином, говорити про виконання зазначеною відносно спеціальною нормою функції уточнення ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою, складно. Дивно, чому одні дії, якщо вони вчинені для впливу на результати офіційних спортивних змагань, законодавець вважає більш суспільно небезпечними, а інші – навпаки, менш суспільно небезпечними.

Що ж стосується ч. 3 ст. 369-3 КК України, то можна говорити про те, що зазначена норма є відносно спеціальною по відношенню до норми ч. 1 ст. 364-1 КК України. Нова норма встановлює кримінальну відповідальність за порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов’язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб. В цьому випадку мова так само іде про часткову криміналізацію зазначених діянь. За ст. 364-1 КК України («Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми») кримінальній відповідальності підлягали лише службові особи юридичної особи приватного права, а ст. 369-3 КК України встановлює кримінальну відповідальність для ширшого кола суб’єктів, що було встановлено вище. Крім того,

раніше службова особа юридичної особи приватного права могла підлягати кримінальній відповідальності за зловживання повноваженнями лише у разі заподіяння такими діями істотної шкоди, яка в 100 і більше разів перевищує НМДГ (ч. 1 ст. 364-1 КК України).

Взагалі, виходячи з усталеної практики побудови норм КК України, розмір неправомірної вигоди у ч. 3 ст. 369-3 КК України слід було так само визначити в НМДГ, а не у прожиткових мінімумах для працездатних осіб. Незважаючи на це, встановлюючи розмір неправомірної вигоди, який повинен перевищувати 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (що становить 40 НМДГ), законодавець знизив розмір обов’язкових суспільно небезпечних наслідків порівняно із нормою ч. 1 ст. 364-1 КК України, що призвело до криміналізації відповідних діянь. Якщо ж зазначене діяння вчинене службовою особою юридичної особи приватного права та призвело до заподіяння шкоди у 100 і більше НМДГ, то аналізовані норми конкурують між собою: ч. 3 ст. 369-3 буде відносно спеціальною по відношенню до ч. 1 ст. 364-1 КК України. В цьому випадку слід відзначити значне посилення кримінальної відповідальності (найсуворіше покарання у виді позбавлення волі на противагу обмеженню волі).

Тобто, функцію уточнення (відображення вищого) ступеня суспільної небезпеки передбачених у ній різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою, норма ч. 3 ст. 369-3 КК України виконує.

Що стосується виконання нормою статті 369-3 КК України превентивної функції, також було проведено опитування. Питання було сформульоване наступним чином: «Чи вважаєте Ви за необхідне встановити кримінальну відповідальність за підкуп спортсмена задля впливу на результати спортивних змагань?»

Серед респондентів (250 опитаних): 78,8 % таких, сфера зайнятості яких не пов’язана з юриспруденцією, і 21,2 % осіб, пов’язаних з юриспруденцією. Результати опитування такі:

- 70,4 % (176 осіб) дали відповідь «так»;
- 27,6 % (69 осіб) відповіли «ні»;

- п’ять респондентів надали свій варіант відповіді, три з яких вказали, що вважають кримінальну відповідальність занадто суворим заходом за такого роду діяння;
- лише один опитаний, сфера зайнятості якого пов’язана з юриспруденцією, вказав на наявність такої норми в КК України (див. Додаток Д).

Такі результати свідчать про те, що превентивної функції норма про протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань також фактично не виконує.

Стаття 126-1 «Домашнє насильство»

Законом «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII [172] КК України було доповнено відразу трьома статтями, які містять абсолютно чи відносно спеціальні норми, зокрема:

- ст. 126-1 «Домашнє насильство»;
- ст. 151-3 «Примушування до шлюбу»;
- ст. 390-1 «Невиконання тимчасових обмежувальних заходів, або обмежувальних приписів, або непроходження програми для кривдників».

Незважаючи на велику кількість змін та доповнень, які внесені в КК України зазначеним законом, його мета у Пояснювальній записці від 02.11.2016 викладена дуже лаконічно: імплементація у чинне кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України положень Стамбульської конвенції [157]. Про необхідність внесення конкретних змін чи доповнень в чинне кримінальне законодавство не сказано абсолютно нічого.

Нова стаття 126-1 «Домашнє насильство» передбачає кримінальну відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах,

що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Слід зазначити, що передбачені нею діяння, зокрема, в частині умисного вчинення фізичного насильства, вже передбачені рядом статей КК України і за наявності достатніх підстав підлягають кваліфікації за: ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування», ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» або іншими статтями КК України. Відповідно, в частині фізичного насильства норма ст. 126-1 КК України після набрання нею чинності створила небажану конкуренцію з цілим рядом інших кримінально-правових норм.

Як наслідок, виникає багато відкритих питань кваліфікації. Наслідки в диспозиції норми про домашнє насильство теж викладені дуже розмито, що ніяким чином не допомагає вирішити проблемні моменти кваліфікації. Так, як суспільно небезпечні наслідки, настання яких є обов'язковими при домашньому насильстві, названі: фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи. Залежно від інтенсивності свого прояву, зазначені наслідки можуть бути ознакою тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості. Якщо виходити зі змісту диспозиції, то зазначена норма мала би бути спеціальною за ознакою систематичності та за потерпілим – подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Ознака систематичності за своєю природою вказує на підвищений рівень суспільної небезпеки певних діянь. Чи мала би вказувати.

Санкція ст. 126-1 КК України в якості найбільш суворого покарання передбачає позбавлення волі на строк до двох років. Відповідно, норма ст. 126-1 КК України в частині фізичного насильства є кваліфікованою лише по відношенню до норм ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» та ч. 1 ст. 126 «Побої і мордування». Санкції всіх інших перелічених вище норм передбачають суворіше

покарання. Виходить, що нова норма, незважаючи на ознаку систематичності, передбачає привілейований склад злочину? Очевидно, що це абсурд.

Мабуть, саме з таких міркувань виходили автори Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України, визначаючи фізичне насильство як, зокрема, ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання. Крім того, як зазначено в Коментарі, заподіяння удару, побоїв, мордування, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, незаконне позбавлення волі, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру також є фізичним насильством в розумінні ст. 126-1, але вони потребують додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125, 126 або іншими КК України [116, с. 384].

Однак видається, що така кваліфікація за сукупністю злочинів порушує принцип заборони подвійного інкримінування, адже умисне вчинення фізичного насильства, що призводить, зокрема, до фізичних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, є нічим іншим, як побоями чи тілесним ушкодженням відповідного ступеня тяжкості залежно від інтенсивності свого прояву.

Відповідно, кваліфікація за сукупністю неможлива, виходячи вже з самого характеру співвідношення відповідних норм як загальної та спеціальної, оскільки порушуватиме принцип *non bis in idem*. Як наслідок, щоб не допустити пом'якшення кримінальної відповідальності за очевидно більш суспільно небезпечні діяння, найлогічнішим вирішенням проблеми видається кваліфікація за загальними нормами ст. 121, 122, ч. 2 ст. 126, ст. 127, ст. 146 КК України. Але такий висновок теж не є єдиновірним, оскільки недопустимо кваліфікувати певні діяння за загальною нормою, якщо наявні всі ознаки спеціальної. Крім того, таке рішення порушуватиме інший принцип кримінально-правової кваліфікації – вирішення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються. Виходить, що потрібно надавати перевагу при здійсненні кваліфікації нормі ст. 126-1 КК України. Тобто, маємо абсолютно нічим не обґрунтоване пом'якшення кримінальної відповідальності за умисне систематичне вчинення фізичного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває

(перебував) у сімейних або близьких відносинах порівняно із вчиненням аналогічних дій щодо загального потерпілого у зазначених вище випадках.

Простіше вирішується питання в частині психологічного чи економічного насильства. Так, норма ст. 126-1 перебуває із ч. 1 ст. 129 «Погроза вбивством» та ст. 195 «Погроза знищення майна» в співвідношенні спеціальної (відносно спеціальної) та загальних норм. Відповідно, погроза вбивством чи знищенням майна загальнонебезпечним способом, що висловлюється систематично щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, підлягає кваліфікації за ст. 126-1 КК України як за спеціальною нормою, що передбачає кваліфікований склад злочину. При цьому, слід відмітити, що в розумінні ст. 195 КК України, майно, яке перебуває в спільній сумісній власності винного та потерпілого, не буде предметом складу зазначеного складу злочину у зв'язку з відсутністю юридичної ознаки чужого майна як предмета злочинів проти власності. Але, очевидно, погрозу знищення такого майна можна вважати психологічним насильством в розумінні ст. 126-1 КК України.

Незрозумілою видається позиція авторів Науково-практичного коментаря, які зазначають, що погроза вбивством потребує додаткової кваліфікації за ст. 129, а погроза знищення майна – за ст. 195 КК України [116, с. 384].

Тут виникає інше питання: які ще види психологічного чи економічного насильства, «що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» (виходячи із надто широкого формулювання наслідків в диспозиції норми) є настільки суспільно небезпечними, що повинні тягнути кримінальну відповідальність? Так, слід погодитися із думкою Н. Довгань-Бочкової про те, що «погіршення якості життя» та «емоційна залежність» не можуть бути ознаками злочину, оскільки є настільки невизначеними і широкими, за змістом, що охоплюють і ситуації, які не можуть і не повинні бути предметом кримінально-правового регулювання [75, с. 195].

На нашу думку, таке невиправдано розмите формулювання наслідків змусить правоохоронні органи та суд в кожному конкретному випадку розглядати

можливість застосування норми про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), що однозначно не полегшить роботу відповідних структур. Але це питання лежить вже за межами нашого дослідження.

У зв'язку з описаним вище, слід зазначити, що поняття «домашнє насильство» є комплексним явищем, окремі (найбільш суспільно небезпечні) прояви якого вже є криміналізованими. Доповнення КК України статтею 126-1 про домашнє насильство видається необґрунтованим та викликає чимало проблем при здійсненні кваліфікації відповідних діянь. Тому, на нашу думку, зазначену норму необхідно виключити з КК України. Якщо законодавець вважає за потрібне посилити кримінальну відповідальність за окремі прояви насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, вважаємо за доцільне внести таку кваліфікуючу ознаку у вже наявні в КК України норми.

Стаття 151-2 «Примушування до шлюбу»

Ще однією статтею, якою КК України доповнено відповідно до Закону від 06.12.2017 № 2227-VIII, є ст. 151-2 «Примушування до шлюбу». Диспозиція ч. 1 зазначеної статті передбачає примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Після вступу її в дію виникли системні зв'язки із деякими іншими наявними в КК України нормами.

Так, зазначена норма в частині примушування особи до вступу в шлюб або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, перебуває в конкуренції із нормою ч. 1 ст. 149 «Торгівля людьми» в частині вербування чи переміщення людини, вчинених з метою експлуатації. Під експлуатацією людини, відповідно до примітки 1 до ст. 149 КК України, слід розуміти, у тому числі, примусове одруження. Тобто, вербування чи переміщення людини, вчинені з метою примусового одруження, з використанням передбачених в диспозиції ч. 1 ст. 149 способів (зокрема, примусу, викрадення,

обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію) тягнуть за собою кримінальну відповідальність за відповідною частиною ст. 149 КК України.

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України дає наступне пояснення термінів «вербування» та «переміщення»:

- під вербуванням людини слід розуміти досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, тобто запрошування і набору добровольців ніби для участі у певній діяльності;
- переміщення людини – це зміна її місця перебування шляхом перевезення та іншого переміщення її як через державний кордон України, так і в межах території України [116, с. 444].

Із вступом її в дію, ст. 151-2 КК України в певній частині передбачає кримінальну відповідальність за аналогічні по своїй суті діяння, зокрема, за примушування особи до вступу в шлюб, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Для наочності відповідні форми діяння, передбачені ч. 1 ст. 151-2 та ч. 1 ст. 149 КК України, викладено нижче (таблиця 2.1):

Таблиця 2.1

Стаття 151-2. Примушування до шлюбу	**Стаття 149. Торгівля людьми**
примушування особи до вступу в шлюб або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає	вербування чи переміщення людини з метою експлуатації (зокрема, примусового одруження), з використанням, зокрема, примусу, обману чи шантажу

Відповідно, кримінальна відповідальність за аналогічні діяння передбачена у двох статтях КК України. Це зумовлює необхідність встановити вид співвідношення між нормами аналізованих статей. Ст. 151-2 КК України передбачає різновиди вербування чи переміщення людини з метою експлуатації, тобто діянь, передбачених ч. 1 ст. 149 КК України. Відповідно, норма ч. 1 ст. 151-2 КК України є відносно спеціальною щодо норми ч. 1 ст. 149 КК України. Порівняння санкцій зазначених норм дає змогу зробити висновок про суттєве пом’якшення кримінальної відповідальності у ст. 151-2 КК України, тобто в частині аналізованих суспільно

небезпечних діянь має місце конкуренція загальної та спеціальної, яка передбачає привілейований склад злочину, норм.

Чи дійсно задумом законодавця було пом'якшення кримінальної відповідальності за такого роду діяння? Навряд чи. Відповідно, напрошується висновок, що нова стаття знову ж таки внесена в КК України без врахування діючої системи права, породжуючи небажану конкуренцію. Тому вважаємо за доцільне виключення її з тексту КК України.

Стаття 146-1 «Насильницьке зникнення»

Одними із найновіших спеціальних норм є норми статті 146-1 «Насильницьке зникнення», якою Кримінальний кодекс України було доповнено Законом від 12.07.2018 № 2505-VIII [175]. Відразу слід зазначити: щодо необхідності доповнення КК України цією статтею в Пояснювальній записці до законопроєкту від 22.11.2016 [160] не сказано нічого, оскільки в початковій редакції законопроєкту така стаття була відсутня. Відповідно і мета законопроєкту – визначення правового статусу осіб, зниклих безвісти та забезпечення правового регулювання відносин, пов'язаних з обліком цих осіб та їх розшуком, з метою максимального подолання руйнівних наслідків конфлікту – для встановлення необхідності внесення в КК України нової статті не дає рівним рахунком нічого.

Ч. 1 ст. 146-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування.

З цього формулювання зрозуміло, що диспозиція статті практично механічно перенесена з Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [120], до якої Україна приєдналася відповідно до Закону № 525-VIII від 17.06.2015 [179], без врахування вже існуючих статей КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за такого роду діяння. Так, раніше за аналогічні діяння кримінальна відповідальність наставала за ст. 146 «Незаконне позбавлення

волі або викрадення людини» чи ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою». Внаслідок доповнення КК України статтею 146-1, виникла конкуренція між зазначеними нормами, яка вимагає встановлення співвідношення між ними з метою здійснення правильної кваліфікації в подальшому.

Норма ч. 1 ст. 146 КК України є загальною нормою, оскільки встановлює кримінальну відповідальність за визначене коло діянь – незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Норма ч. 1 ст. 146-1 КК України є спеціальною, оскільки передбачає кримінальну відповідальність за різновиди такого діяння, зокрема, виділяється із загальної за суб'єктом – представник держави, в тому числі іноземної – та подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування. Взагалі, виходячи із загальнотеоретичної конструкції складу злочину, складно визначити, якою ознакою об'єктивної сторони виступає така відмова чи приховування. Схиляємося до того, що зазначена норма передбачає два обов'язкові діяння: арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі та подальша відмова визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування. Таке формулювання викликає чимало застережень, адже не є традиційним для викладу диспозицій статей КК України (якщо тільки мова не іде про складені склади злочинів) та виходить за межі прийнятого в кримінальному праві уявлення про склад злочину.

Крім того, застереження викликає і саме формулювання діяння – арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі. Навіщо в диспозиції поряд із викраденням чи позбавленням волі вказувати ще арешт та затримання, які по своїй суті є нічим іншим як різновидами викрадення чи позбавлення волі людини, якщо вчиняються незаконно? Тим більше, що законодавець в диспозиції наголошує, що такі викрадення або позбавлення волі людини можуть вчинятися в будь-якій формі.

Якщо порівнювати суспільну небезпеку аналізованих норм, то санкція загальної норми (ч. 1 ст. 146 КК України) встановлює покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк. Санкція ч. 1 ст. 146-1 КК України передбачає лише позбавлення волі на строк від трьох до п’яти років, тобто посилює кримінальну відповідальність. Відповідно, норма про насильницьке зникнення є спеціальною, яка передбачає кваліфікований склад злочину, порівняно із нормою про незаконне позбавлення волі або викрадення людини.

Якщо порівнювати із кваліфікованими складами ст. 146 КК України, то порівняно із санкцією ч. 2 ст. 146 (яка передбачає обмеження волі на строк до п’яти років або позбавлення волі на той самий строк), санкція ч. 1 ст. 146-1 КК України теж є суворішою і проблем при кваліфікації вчиненого у випадку конкуренції зазначених спеціальних норм не виникає.

Санкція ж ч. 3 ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки) передбачає позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років, тобто більш тяжке покарання порівняно із ч. 1 ст. 146-1 КК України. І якщо у випадку спричинення діями, передбаченими в новій нормі, тяжких наслідків, особливих проблем при кваліфікації не виникає. Такі тяжкі наслідки потребують кваліфікації за сукупністю із відповідними статтями КК України, зокрема, тими, які передбачають заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або смерті з необережності (ст. 128 або ст. 119 КК України). З ч. 3 ст. 146 КК України, тобто з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, що спричинили тяжкі наслідки, такі норми перебувають у конкуренції частини і цілого. То у випадку наявності такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення відповідних дій організованою групою, між ч. 3 ст. 146 та ч. 1 ст. 146-1 КК України матиме місце конкуренція двох спеціальних норм, які передбачають кваліфіковані склади злочинів. А оскільки покарання в ч. 3 ст. 146 є більш суворим, то видається, що за правилами подолання конкуренції перевага повинна надаватися саме ч. 3 ст. 146 КК України.

Набагато складніше встановити співвідношення нової норми із нормами ч. 1 та 2 ст. 371 КК України, які передбачають завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою. Суб'єктом цього злочину може бути лише службова особа, яка наділена повноваженнями здійснювати такі затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою. По відношенню до ч. 1 ст. 146 КК України, норми ч. 1 і 2 ст. 371 є спеціальними, виділеними за формами діяння та суб'єктом складу злочину, причому ч. 1 передбачає привілейований склад злочину, а ч. 2 – кваліфікований (встановлено шляхом порівняння санкцій відповідних норм). Яке ж співвідношення зазначених норм із новою нормою ч. 1 ст. 146-1 КК України? Видається, що норма ч. 1 ст. 146-1 є відносно спеціальною по відношенню до норм ч. 1 і 2 ст. 371 КК України. Так, лише якщо представник держави є службовою особою, уповноваженою здійснювати затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, і злочин вчиняється в одній із зазначених в ч. 1 чи 2 ст. 371 КК України форм та з подальшою відмовою визнати факт здійснення відповідних діянь або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування, то матиме місце конкуренція загальної та спеціальної норм. Причому, ч. 1 ст. 146-1 КК України передбачає кваліфікований склад злочину по відношенню до обох зазначених норм.

У випадку ж вчинення злочину в іншій формі, передбаченій диспозицією ч. 1 ст. 146-1 КК України, або особою, яка не може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 371 (відповідно до примітки 1 до ст. 146-1 КК України, представником держави може бути службова особа, а також особа або група осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави), то зазначені норми взагалі не конкурують між собою. Тобто, норма ч. 1 ст. 146-1 КК України носить відносно спеціальний характер щодо норм ч. 1 і 2 ст. 371 КК України.

Таким чином, норма ч. 1 ст. 146-1 КК України одночасно є спеціальною нормою по відношенню до ч. 1 ст. 146 та відносно спеціальною щодо ч. 1 та 2 ст. 371 КК України. Для наочності співвідношення між аналізованими нормами наведено у формі схеми (рис. 2.3):

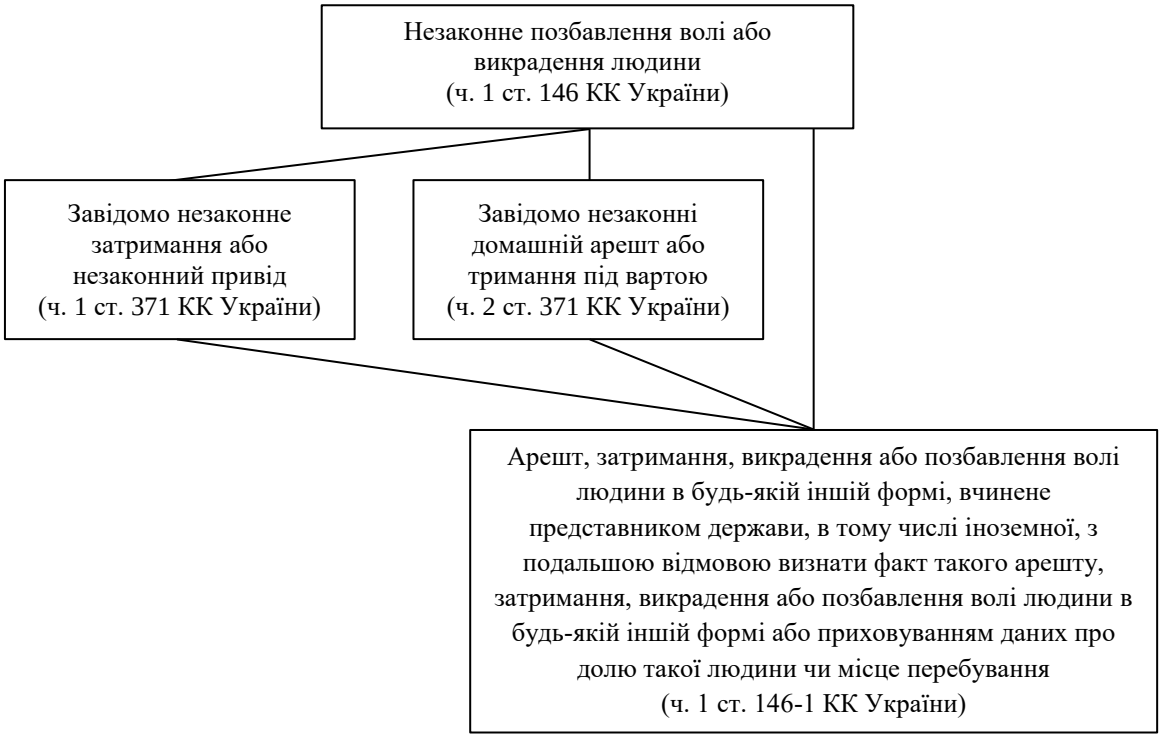

Рис. 2.3

Причому, абсолютно не зрозумілий задум законодавця при конструюванні санкцій зазначених норм.

Норма про завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою (ч. 2 ст. 371 КК України) передбачає кваліфікований склад злочину щодо загальної норми ч. 1 ст. 146 КК України. Якщо мова іде про завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою, вчинені представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати такий факт або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування (ч. 1 ст. 146-1 КК України), то має місце відносно спеціальна норма, яка передбачає кваліфікований склад злочину порівняно із загальною нормою ч. 2 ст. 371 КК України. Відповідно, по відношенню до ч. 1 ст. 146 КК України можна говорити про спеціальну норму, яка передбачає особливо кваліфікований склад злочину. Логіка в цьому є – її можна пояснити прагненням законодавця посилити кримінальну відповідальність за відповідні діяння.

Якщо ж вести мову про завідомо незаконне затримання або незаконний привід, вчинені представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати такий факт або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування (ч. 1 ст. 146-1 КК України), то, на наш погляд, логіка взагалі

відсутня. Так, норма ч. 1 ст. 371 КК України передбачає привілейований склад злочину порівняно із загальною нормою ч. 1 ст. 146 КК України. Чому? Адже за логікою, злочин, який вчиняється спеціальним суб'єктом – службовою особою, уповноваженою здійснювати затримання чи привід – мав би тягнути за собою суворіше покарання, ніж аналогічний злочин, вчинений загальним суб'єктом. Далі ще цікавіше: норма, закріплена в ч. 1 ст. 146-1 КК України, передбачає кваліфікований склад злочину як по відношенню до норми ч. 1 ст. 371, так і по відношенню до норми ч. 1 ст. 146 КК України. Тобто, законодавець конструює привілейований склад злочину про завідомо незаконне затримання або незаконний привід (ч. 1 ст. 371 КК України), але якщо вони вчиняються представником держави та з подальшою відмовою визнати такий факт або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування (ч. 1 ст. 146-1 КК України), то вже має місце кваліфікований склад злочину, причому не лише порівняно із ч. 1 ст. 371, але так само і порівняно із ч. 1 ст. 146 КК України. В цьому випадку наявне очевидне порушення системних співвідношень між відповідними нормами при встановленні санкцій.

У ч. 2 ст. 146-1 КК України передбачена кримінальна відповідальність за видання наказу або розпорядження про вчинення зазначених у ч. 1 дій або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення таких дій його підлеглими заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин.

Знову ж таки слід звернути увагу на недотримання правил української мови (в цьому випадку пунктуаційних) при формулюванні зазначеної диспозиції. Частина складнопідрядного речення «якому стало відомо про вчинення таких дій його підлеглими» повинна бути виділена комами з обох боків, тобто після слова «підлеглими» слід було поставити кому.

Що стосується змісту зазначеної норми, то слід звернути увагу на те, що стосовно наказу або розпорядження про арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, має місце явно злочинний наказ або розпорядження. До введення в КК України статті 146-1, особа, яка видала наказ або розпорядження про незаконне позбавлення волі або викрадення людини,

підлягала відповідальності за загальною нормою статті 146 КК України. Для встановлення підстави кримінальної відповідальності за зазначені діяння, необхідно звернутися до такої обставини, яка виключає злочинність діяння, як виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України).

Так, відповідно до ч. 4 зазначеної статті, особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах. Відповідно, особа, яка видала такий наказ або розпорядження, підлягатиме відповідальності як підбурювач або організатор (залежно від конкретних обставин справи) відповідного злочину, в нашому випадку – незаконного позбавлення волі або викрадення людини: ч. 4 або ч. 3 ст. 27 – відповідна частина ст. 146 КК України.

Виходить, що з вступом її в дію, ч. 2 ст. 146-1 КК України закріпила спеціальну норму по відношенню до підбурювання чи організації незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ч. 4 або ч. 3 ст. 27 – відповідна частина ст. 146 КК України) у випадках віддання таких наказу чи розпорядження представнику держави, в тому числі іноземної, та з подальшою відмовою визнати такий факт або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування.

Трохи інша ситуація матиме місце, якщо особа, яка виконала такий наказ або розпорядження, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати його злочинного характеру. В такому випадку, відповідно до ч. 5 ст. 41 КК України, за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження. Тобто, матиме місце посереднє (опосередковане) виконання злочину. У випадку віддання наказу чи розпорядження позбавити волі чи викрасти людину, особа підлягатиме кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 146 КК України як посередній виконавець незаконного позбавлення волі або викрадення людини.

А як оцінювати з кримінально-правової точки зору останній випадок при виданні наказу чи розпорядження, кримінальна відповідальність за яке встановлена у ч. 2 ст. 146-1 КК України? Необхідно звернути увагу на те, що притягувати таку особу до кримінальної відповідальності потрібно не лише за ч. 2 ст. 146-1, а за

сукупністю із ч. 1 зазначеної статті за посереднє виконання самого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі. Адже ч. 2 ст. 146-1 КК України передбачає не кваліфікований, а основний склад злочину. Відповідно, за наявності підстав, особа повинна підлягати кримінальній відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 зазначеної статті.

Як бачимо, знову ж таки має місце не криміналізація, а диференціація кримінальної відповідальності за видання наказу чи розпорядження про арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі. Зокрема, відбулося суттєве посилення кримінальної відповідальності у випадку, коли такий наказ чи розпорядження віддається представнику держави, в тому числі іноземної, та з подальшою відмовою визнати такий факт або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування.

Якщо ж мова іде про невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у ч. 1 ст. 146-1 КК України, його підлеглими, заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин, то має місце криміналізація так званого потурання злочинові, тобто злочинного невтручання спеціального суб’єкта у розвиток злочину. Раніше кримінальна відповідальність за подібні діяння наступала, наприклад, за відповідною частиною ст. 364 чи 364-1 КК України лише за умови заподіяння такою бездіяльністю істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, тобто такої шкоди, яка в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Відповідно, у цій частині між нормами статей 364 чи 365 КК України та ч. 2 ст. 146-1 КК України має місце конкуренція загальної і відносно спеціальної норм. Ч. 2 ст. 146-1 передбачає відносно спеціальну норму, оскільки конкуренція між ними буде мати місце лише у випадку заподіяння істотної шкоди. Якщо істотна шкода не заподіяна, то має місце криміналізація відповідних діянь.

Таким чином, внаслідок доповнення КК України статтею 146-1 про насильницьке зникнення, по суті відбулася диференціація кримінальної відповідальності, оскільки практично всі передбачені у ній діяння були кримінально

караними і раніше. Нова норма посилила кримінальну відповідальність за зазначені в її диспозиції форми діяння, однак викликала небажану конкуренцію між нормами Кримінального кодексу, що загрожує створенням значних труднощів при кваліфікації відповідних діянь на практиці та, як наслідок, неоднаковістю правозастосування. Відтак, таке законодавче рішення про доповнення КК України статтею 146-1 (без врахуванням діючої системи права) викликало більше проблем, аніж користі через недолугість формулювання відповідної норми в тексті КК України. Відповідно, не доводиться говорити про виконання нормою про насильницьке зникнення своїх функцій як спеціальної кримінально-правової норми.

Отже, внаслідок проведеного дослідження було встановлено, що далеко не всі наявні в Кримінальному кодексі України спеціальні кримінально-правові норми виконують свої функції. Із проаналізованих 14 статей, якими КК України був доповнений протягом 2015-2019 років, норми лише чотирьох виконують функцію уточнення (відображення вищого чи нижчого) ступеня суспільної небезпеки передбачених ними різновидів діянь (а саме: норми статей 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності», 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста» та 349-1 «Захоплення журналіста як заручника» та 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»). Норми інших статей або в принципі не виконують функції уточнення ступеня суспільної небезпеки, або створюють стільки проблем для правозастосування, що незначна зміна санкції такої норми аж ніяк не може вважатися виправданою. У багатьох випадках така ситуація склалася через недоліки законодавчого конструювання та порушення співвідношення між санкціями відповідних норм.

Щодо превентивної функції, доводиться зазначити, що люди, сфера зайнятості яких не пов’язана з юриспруденцією, не знають про існування в Кримінальному кодексі України спеціальних норм. Презумпція знання закону діє лише «на папері».

А отже, доцільність внесення в КК України більшості нових статей, які містять спеціальні норми, стоїть під великим питанням [204, с. 38-41].

Висновки до Розділу 2

1. З метою формулювання визначення поняття «спеціальна кримінально-правова норма» через рід і видову відмінність було проведено класифікацію норм кримінального права. Підтримано їх поділ за їхніми функціями в системі кримінально-правового регулювання на регулятивні, охоронні (заборонні) та спеціалізовані. З метою аргументації такого поділу норм кримінального права досліджене питання їх структури. Встановлено, що спеціальна кримінально-правова норма є видовою по відношенню до ширшого поняття – охоронної (заборонної) норми кримінального права. На підставі проведеного аналізу, з врахуванням логічних принципів визначення понять спеціальну кримінально-правову норму (спеціальну норму кримінального права) визначено як охоронну (заборонну) кримінально-правову норму, яка є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в окремих випадках і зміни меж, регулювання певного виду суспільних відносин.

2. Беручи до уваги те, що спеціальна норма завжди перебуває у взаємозв’язках з іншими нормами кримінального права (зокрема, загальною та іншими спеціальними нормами), підтримано позицію науковців про формування у КК України певних правових спільностей – асоціацій чи «сузір’їв» кримінально-правових норм. Наведено приклад асоціації норм про кримінальну відповідальність за умисне посягання на життя людини.

3. Обґрунтовано наявність пропагуючих норм кримінального права, які становлять собою самостійний різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням якого є розширення меж дії іншої норми.

Встановлено відмінність між виключними та винятковими кримінально-правовими нормами. Так, завданням виключної норми є звуження меж дії іншої (базової) норми шляхом виключення певних випадків із сфери її дії. Після того, як здійснене виключення, таке норма втрачає свої функції. У свою чергу, завданням виняткової норми є виключення певного кола суспільних відносин із сфери дії базової норми шляхом встановлення особливого (інакшого) способу їх регулювання.

В цьому випадку кінцеве регулювання здійснюється власне цією винятковою нормою.

Встановлено, що спеціальні норми кримінального права слід розмежовувати із виключними, пропагуючими, винятковими та конкретизуючими, які є різновидами регулятивних кримінально-правових норм, аргументовано відмінність спеціальних норм від кожного із зазначених видів кримінально-правових норм.

Доведено, що конкуренція частин і цілого є особливим різновидом конкуренції загальної та спеціальної норм у тому випадку, коли спеціальна норма виділяється із двох загальних одночасно. Норма, яку в доктрині називають нормою про ціле, є спеціальною кримінально-правовою нормою, а наявність окремого виду конкуренції – конкуренції частин і цілого – пов’язана із особливостями законодавчого конструювання окремих статей кримінального закону.

4. Запропоновано систему класифікації спеціальних кримінально-правових норм за кількома критеріями.

За характером співвідношенням із загальною нормою виділяються абсолютно та відносно спеціальні норми, останні із яких не у всіх випадках конкурують із відповідною загальною нормою (для конкуренції обов’язкова наявність певних умов).

За межами кримінально-правового регулювання слід виділяти спеціальні норми, які не змінюють межі кримінально-правового регулювання, та спеціальні норми, які ці межі розширюють. Причому, розширювати межі кримінально-правового регулювання можуть лише відносно спеціальні норми.

На прикладі норми ст. 123 («Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»), обгрунтовано нездатність спеціальної норми самостійно звужувати межі кримінально-правового регулювання. Запропоновано доповнити ст. 122, 125 та 126 примітками, які б виключали кримінальну відповідальність особи за передбачені у них злочини, якщо особа під час їх вчинення перебувала в стані сильного душевного хвилювання.

5. Під функціями спеціальних кримінально-правових норм запропоновано розуміти їх призначення, роль, яку вони виконують, чи повинні (покликані) виконувати, у механізмі кримінально-правового регулювання.

Виділено такі функції спеціальних норм кримінального права:

1) уточнення (конкретизація) характеру та ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою, в межах диференціації кримінальної відповідальності (зокрема, відображення вищого чи нижчого ступеня суспільної небезпеки порівняно із загальною нормою);

2) превентивна функція.

6. Дослідження виконання наявними в КК України абсолютно чи відносно спеціальними нормами своїх функцій як спеціальних кримінально-правових норм дало можливість зробити висновок про те, що не всі чинні спеціальні норми виконують задекларовані функції, що ставить під сумнів доцільність їх наявності в КК України.

7. У зв’язку з невиконанням окремими нормами своїх функцій як спеціальних кримінально-правових норм та наявністю значних труднощів у їх правозастосуванні запропоновано наступні зміни до КК України:

- щодо посягання на життя спеціальних потерпілих – обґрунтовано доцільність виключити з КК України ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, ч. 5 ст. 404, ст. 443 та доповнити статтю 115 КК України частиною 3, в якій передбачити умисне вбивство таких осіб у зв’язку з їх діяльністю як особливо кваліфіковані склади умисного вбивства;

- щодо домашнього насильства – виключити ст. 126-1 з тексту КК України та передбачити вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, як кваліфікуючу ознаку у ст. 121, 122, 125, 126, 127, 146 КК України;

- щодо примушування до шлюбу – виключити ст. 151-2 з КК України.

РОЗДІЛ 3
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМ ТА ПРАВИЛА КОНСТРУЮВАННЯ СТАТЕЙ, ЯКІ ЇХ МІСТЯТЬ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

3.1. Проблеми застосування спеціальних норм у судовій практиці

На перший погляд, питання конкуренції кримінально-правових норм та правила кваліфікації у випадку її наявності розглядаються виключно в юридичній літературі. Це не зовсім так, адже якщо проаналізувати практику Верховного Суду (раніше – Верховного Суду України), то можна побачити, що Пленум ВСУ неодноразово давав рекомендації щодо кваліфікації у випадку наявності конкуренції загальної та спеціальної норм, а сам ВС сформулював кілька правових позицій щодо правильної кваліфікації у випадку наявності таких спеціальних норм.

Почнемо з аналізу постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах.

Яке ж значення цих постанов? Після прийняття чинного Кримінального кодексу України у 2001 році Верховний Суд України узагальнював судову практику щодо окремих категорій справ та видавав керівні роз’яснення – постанови Пленуму Верховного Суду України. Зазначені постанови Пленум ВСУ мав право приймати до 01.08.2010 року, після чого таке повноваження було передано вищим спеціалізованим судам, однак з цього часу жодної постанови у кримінальних справах так і не було видано. Тому пояснення щодо застосування кримінального закону, надані у постановах Пленуму ВСУ, слід використовувати і зараз, щоправда з врахуванням змін, яких в подальшому зазнавало кримінальне законодавство. А тому і аналіз цих постанов треба проводити за допомогою певного творчого опрацювання, оскільки зазначені роз’яснення можуть бути застосовані лише в тій частині, яка не суперечить чинному Кримінальному кодексу України, а також загальновизнаним принципам кримінального права.

З формальної точки зору, такі постанови носять рекомендаційний характер, але на практиці застосовуються судовими та правоохоронними органами як неофіційне джерело права.

Окремих проблемних моментів щодо розуміння співвідношення загальної та спеціальної норм в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду України торкалися такі науковці як Л. П. Брич, І. І. Давидович, К. П. Задоя. Однак комплексного дослідження постанов Пленуму ВСУ на предмет розгляду ним питань кваліфікації у випадках наявності спеціальних кримінально-правових норм проведено не було.

З огляду на це, нами було здійснено аналіз рекомендацій, наданих Пленумом ВСУ щодо кваліфікації у випадку наявності спеціальних норм.

Так, у п. 12 Постанови № 7 від 04.06.2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» задекларoване загальне правило кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм: «Якщо за певне діяння передбачено відповідальність загальною і спеціальною (за об’єктом посягання, суб’єктом злочину тощо) нормами Особливої частини, таке діяння кваліфікується, як правило, за спеціальною нормою Особливої частини КК і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує» [177].

На перший погляд, задекларoване положення цілком відповідає правилам кваліфікації, виробленим ще давньоримськими юристами та в подальшому одностайно підтриманим науковцями. Однак, виникає питання: чому при формулюванні зазначеного правила Пленум ВСУ вживає вставний зворот «як правило»? Тобто Пленум ВСУ допускає винятки з зазначеного правила?

Виходячи з теорії кваліфікації, таких винятків немає. Як зазначає В. О. Навроцький, при конкуренції загальної та спеціальної норм застосуванню підлягає стаття Особливої частини, яка передбачає ознаки спеціальної норми. Застосування статті про спеціальну норму тим самим виключає можливість застосування статті про загальну норму і навпаки, оскільки при цьому буде порушено принцип недопустимості подвійного інкримінування. Таким чином,

одночасна кваліфікація за статтями Особливої частини, які передбачають загальну та спеціальну норми, не допускається [123, с. 270-271].

Чому ж тоді Пленум ВСУ формулює правило таким чином, що допускає наявність винятків?

В більшості випадків, зазначене правило кваліфікації дотримується Пленумом ВСУ, який у випадку конкуренції загальної і спеціальної норм рекомендує кваліфікувати лише за спеціальною нормою.

Наприклад, в п. 3 Постанови № 2 від 27.02.04 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» Пленум ВСУ звертає увагу судів на те, що відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлена не тільки ст. 304 Кримінального кодексу України, а й іншими статтями цього Кодексу (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, статтями 323 і 324), котрі є щодо неї спеціальними нормами. У разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК не потрібно [174].

Так само в абз. 2 п. 6 Постанови № 7 від 12.06.09 р. «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» Пленум ВСУ зазначає, що порушення спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах; порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд статтею 271 КК не охоплюються та потребують кваліфікації відповідно за статтями 272 – 275 КК [176]. Тобто, Пленум ВСУ наголошує на необхідності кваліфікації таких випадків лише за нормами, передбаченими ст. 272 – 275, які є спеціальними по відношенню до загальної норми, передбаченої ст. 271 КК України («Порушення вимог законодавства про охорону праці»).

Слід також зазначити, що у випадку наявності у вчиненому ознак основного та кваліфікованого чи кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочинів, передбачених різними частинами однієї статті Особливої частини КК України (які перебувають у конкуренції загальної і спеціальної чи кількох спеціальних норм з обтяжуючими обставинами відповідно), Пленум ВСУ так само наголошує на необхідності кваліфікації лише за тією частиною статті, яка передбачає більш тяжкі наслідки.

Зокрема, у п. 23 Постанови № 7 від 12.06.09 р. «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» зазначено: «у випадках, коли при вчиненні злочинів, передбачених статтями 271 - 275 КК, одночасно настали наслідки, передбачені різними частинами цих статей, усі ці наслідки повинні бути зазначені у вироку, а дії особи належить кваліфікувати тільки за тією частиною статті КК, яка передбачає відповідальність за більш тяжкі наслідки» [176].

Аналогічна рекомендація міститься і в абз. 1 п. 6 Постанови № 14 від 23.12.05 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму ВСУ № 18 від 19.12.08 р.): «порушення особою правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, яке спричинило наслідки, передбачені різними частинами ст. 286 КК, слід кваліфікувати як один злочин за тією частиною цієї статті, яка передбачає більш тяжкі наслідки» [178].

Однак в інших випадках сам Пленум ВСУ в своїх постановах декілька разів порушує правило про необхідність кваліфікації лише за спеціальною нормою у випадку конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм. Можливо, саме тому в його формулюванні і міститься сполучення «як правило». Нижче наведені такі випадки.

Так, в п. 12 Постанови Пленуму ВСУ № 2 від 07.02.03 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи» міститься така

рекомендація: «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їхніх близьких родичів, захисника чи представника особи або їхніх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав, належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за наявності інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті» [180].

Говорячи про склади злочинів, передбачені статтями 112, 348, 379, 400, 443 КК України, тобто ті, які передбачають посягання на життя спеціальних потерпілих (державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу тощо) у зв'язку з їхньою професійною чи громадською діяльністю, необхідно становити їх співвідношення із складами злочинів, передбачених статтею 115 КК України. Адже як справедливо відмічає К. С. Хахуліна, правильне вирішення конкуренції норм багато в чому залежить від точності встановлення характеру співвідношення між конкуруючими нормами. Необхідно ретельно вияснити, якій із норм властивий загальний характер, а якій по відношенню до неї – спеціальний [239, с. 121].

Тут особливих проблем не виникає і науковці, які досліджували це питання, одностайно стверджують, що вищезазначені норми про посягання на життя спеціальних потерпілих є спеціальними по відношенню до норми, передбаченої ч. 2 ст. 115 КК України, зокрема п. 8, який передбачає умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку. Тому рекомендація, надана у Постанові Пленуму ВСУ, про необхідність кваліфікації тільки за статтями 112, 348, 379, 400, 443 ніяких застережень не викликає.

Питання виникають у випадку проведення кримінально-правової кваліфікації посягання на життя спеціальних потерпілих за наявності ознак, передбачених також іншими пунктами ч. 2 ст. 115 КК України, крім п. 8. Пленум ВСУ у випадках наявності інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115, рекомендує дії винної особи додатково кваліфікувати і за відповідними пунктами цієї статті. З чого виходив Пленум ВСУ при формуванні цієї позиції, абсолютно незрозуміло.

Такий підхід критикується всіма науковцями як необґрунтований та такий, що суперечить принципу недопустимості подвійного інкримінування, але єдиної позиції щодо правильної кваліфікації таких випадків не досягнуто.

Так, Л. П. Брич стверджує, що в частині тих кваліфікуючих ознак, що названі у п. п. 1, 2, 3, 4, 5, 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК, норма про кваліфікований склад умисного вбивства може конкурувати з кожною з норм про посягання на життя спеціальних потерпілих як дві спеціальні з обтяжуючими ознаками. Ознаки, що визначають спеціальний характер кожної з потенційно конкурентних норм, хоч і характеризують різні якості вчиненого діяння, але є сумісними за змістом та можуть бути одночасно властиві одному й тому самому реально вчиненому діянню. Наприклад, близький родич працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК) водночас може бути малолітньою дитиною або жінкою, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК) [38, с. 184].

Відповідно, виходячи із встановленого нею співвідношення як потенційної конкуренції спеціальних норм з обтяжуючими ознаками, Л. П. Брич критикує позицію Пленуму Верховного Суду України щодо кваліфікації за сукупністю злочинів та пропонує надавати пріоритет нормі, передбаченій ч. 2 ст. 115 КК, бо у неї суворіша санкція [38, с. 184].

У свою чергу, І. І. Давидович та К. П. Задоя, аналізуючи цю проблему, пропонують інший спосіб її вирішення. Вважаючи некоректним відповідне положення абз. 3 п. 12 ППВСУ від 7 лютого 2003 р., науковці пропонують його змінити і вказати, що умисне вбивство або замах на нього, вчинені щодо «спеціальних» потерпілих, належить кваліфікувати лише за ст.ст. 112, 348, 379, 400,

443 КК незалежно від наявності в поведінці винного інших, крім зазначеної у п. 8, обтяжуючих обставин, передбачених у ч. 2 ст. 115 КК [74, с. 16].

Не заглиблюючись в розуміння характеру співвідношення між аналізованими нормами, науковці в обґрунтування своєї позиції наголошують, що одночасна кваліфікація за загальною і спеціальною нормою можлива лише у випадках реальної сукупності злочинів [74, с. 15; 113, с. 167]. Тобто, відповідні норми розглядаються науковцями як загальна і спеціальна.

Як бачимо, різне вирішення питання кваліфікації випадків посягання на життя спеціальних потерпілих за наявності ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, пов'язане з неоднаковим розумінням характеру співвідношення між відповідними нормами. Проблему можна сформулювати так: в кожному пункті частини 2 статті 115 КК України закріплена окрема самостійна кримінально-правова норма чи це різні ознаки єдиної кримінально-правової норми, які законодавець для зручності правозастосування розбив на пункти?

Вважаємо, що у ч. 2 ст. 115 КК України все ж закріплена одна кримінально-правова норма з огляду на таке.

По-перше, у випадку вчинення умисного вбивства з кількома кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 2 ст. 115 КК України, питання конкуренції не виникає, а вчинене кваліфікується за всіма пунктами цієї статті, які передбачають відповідні ознаки.

У випадку протилежного вирішення цього питання зазначене правило кваліфікації не могло б бути застосоване як таке, що суперечить принципу заборони подвійного інкримінування.

По-друге, при засудженні особи за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 покарання за кожним пунктом цієї статті окремо не призначається, про що, зокрема, наголошує Пленум ВСУ в п. 18 Постанови № 2 від 07.02.03 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [180].

По-третє, у п. 8 Розділу II Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки, схвалених постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41

наголошено та такому: «Законопроект поділяється на статті, які можуть поділятися на частини і пункти. Якщо стаття містить кілька частин, вони для зручності застосування також нумеруються. Проте частина статті пунктом не стає (така помилка трапляється досить часто). Частина статті – це правова норма, а пункт – окреме питання» [117].

З огляду на це, слід зробити висновок, що норми про посягання на життя спеціальних потерпілих перебувають із нормою ч. 2 ст. 115 КК України у конкуренції загальної та спеціальної норм. Зокрема, мова іде про конкуренцію загальної та відносно спеціальної норм.

Таким чином, слід не погодитися з позицією Л. П. Брич про наявність між відповідними нормами конкуренції кількох спеціальних норм, які передбачають кваліфіковані склади злочинів. Аналізовані норми перебувають в конкуренції загальної та спеціальної норм, яка при кваліфікації повинна вирішуватися на користь спеціальної норми. Тобто, у випадку вбивства або замаху на вбивство державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України), журналіста (ст. 348-1 КК України), судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 379 КК України), захисника чи представника особи (ст. 400 КК України), представника іноземної держави (ст. 443 КК України) дії винного повинні кваліфікуватися лише за відповідними статтями, незалежно від наявності інших кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України.

Аналогічно вирішується і питання кваліфікації опору начальникові або примушування його до порушення службових обов’язків, якщо вони були пов’язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов’язки з військової служби (ч. 5 ст. 404 КК України), хоча характер співвідношення між нормою, передбаченою цією статтею, та ч. 2 ст. 115 КК України є дещо іншим, а саме – вказані норми перебувають у конкуренції частини (ч. 2 ст. 115 в частині п. 8) і цілого (ч. 5 ст. 404), яка вирішується на користь цілого (спеціальної норми).

Також необґрунтованою видається позиція Пленуму ВСУ, викладена в абз. 1 п. 14 Постанови № 2 від 07.02.03 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», про необхідність кваліфікації за сукупністю злочинів за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України та за ч. 4 ст. 152 чи ч. 3 ст. 153 КК України, якщо умисне вбивство було поєднане зі зґвалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті неприродним способом, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після нього [180]. Така ж позиція про необхідність кваліфікації за сукупністю злочинів наводиться і в абз. 2 п. 12 Постанови Пленуму ВСУ № 5 від 30.05.08 р. «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [182].

Але чи відповідає така кваліфікація принципу *non bis in idem* у практиці Європейського суду з прав людини? У § 14 рішення Фішер проти Австрії від 29 травня 2001 року ЄСПЛ зазначає, що нема підстав карати правопорушення, негативні наслідки якого повністю охоплюються іншим правопорушенням [240, с. 261].

Для правильної кваліфікації таких випадків потрібно встановити характер співвідношення між відповідними нормами. Так, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України законодавець сформулював як умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (в редакції Закону від 06.12.2017 № 2227-VIII [172]). Тобто, маємо враховану законодавцем сукупність злочинів – умисного вбивства (ч. 1 ст. 115) та зґвалтування (ст.152) чи сексуального насильства (ст. 153). Відповідно, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України є цілим (спеціальною нормою) по відношенню до ст. 152 та 153 КК України (які, відповідно, є частинами, чи загальними нормами). Таким чином, встановивши характер конкуренції між зазначеними нормами, доходимо до висновку, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, потрібно кваліфікувати лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Викликають сумніви і рекомендації Пленуму ВСУ, надані в п. 13 Постанови № 7 від 12.06.09 р. «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва». Так Пленум ВСУ зазначає:

«Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно могло спричинити вибух чи пожежу або спричинило вибух, за відсутності людських жертв, інших тяжких наслідків підлягає кваліфікації за частиною першою статті 273 КК.

Те саме діяння, якщо воно спричинило вибух і пожежу з наслідками, які не є тяжкими, кваліфікується за сукупністю частини першої статті 270 і частини першої статті 273 КК.

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило вибух і пожежу, що призвело до загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків, має кваліфікуватися за сукупністю частини другої статті 270 та частини другої статті 273 КК.

Те саме діяння, якщо воно спричинило пожежу з такими ж наслідками, належить кваліфікувати за сукупністю частини другої статті 270 та частини першої статті 273 КК» [176].

Видається, що така кваліфікація одночасно за ст. 270 та 273 КК України порушує принцип *non bis in idem,* оскільки пропонується за двома статтями кваліфікувати діяння, негативні наслідки якого повністю охоплюються однією з них.

Для правильної кваліфікації знову ж таки потрібно встановити співвідношення між відповідними нормами. Так, ч. 1 ст. 270 передбачає порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров’ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. У ч. 1 ст. 273 встановлено відповідальність за порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах особою, яка зобов’язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров’ю потерпілого.

Видається, що зазначені норми перебувають у конкуренції загальної та відносно спеціальної норм. Так, норма, передбачена ст. 270 КК України, є загальною по відношенню до норми ст. 273 КК України, яка є спеціальною за ознакою вибухонебезпечного характеру підприємства або цеху. Відповідно за правилами подолання конкуренції, застосуванню повинна підлягати норма, передбачена ст. 273 КК України.

Однак слід зазначити, що остання норма носить відносно спеціальний характер, оскільки не передбачає наслідків у виді майнової шкоди у великому розмірі. Відповідно, якщо порушення вимог пожежної безпеки, навіть допущене на вибухонебезпечному підприємстві чи у вибухонебезпечному цеху, не потягло наслідків, передбачених у ч. 1 ст. 273 (загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або шкода здоров'ю потерпілого), але заподіяло майнову шкоду у великому чи особливо розмірі, то дії винної особи слід кваліфікувати відповідно за ч. 1 чи ч. 2 ст. 270 КК України.

Таким чином, порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, якщо воно спричинило наслідки, передбачені ст. 273 КК України, слід кваліфікувати лише за цією статтею, як за такою, яка передбачає спеціальну норму по відношенню до норми, передбаченої ст. 270 КК України. Якщо ж таке порушення заподіяло виключно майнову шкоду у відповідному розмірі, то застосуванню підлягає відповідна частина ст. 270 КК України.

Не зовсім коректно сформульована і рекомендація щодо кваліфікації випадків умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, надана в п. 21 Постанови Пленуму ВСУ № 2 від 07.02.03 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». Пленум ВСУ наголошує, що умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК, якщо воно вчинене під час пологів або одразу ж після них. Це заперечень не викликає. Далі у Постанові зазначено, що вчинення цих дій через деякий час після пологів за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, тягне відповідальність за ч. 1 зазначеної статті [180]. Дане положення не може

застосовуватися на практиці, оскільки порушує системні зв'язки між нормами. Норма про умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (стаття 117 КК України) є спеціальною по відношенню до норми про умисне вбивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України). Відповідно, за відсутності підстав для кваліфікації за спеціальною нормою, застосуванню підлягає загальна норма, якою в даному випадку виступає норма, закріплена в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, але аж ніяк не ч. 1 ст. 115 КК України. Маємо випадок багатоступеневої диференціації кримінально-правового регулювання, коли співвідношення загальної і спеціальної кримінально-правових норм є відносним, оскільки певна кримінально-правова норма є загальною відносно однієї і спеціальною відносно іншої норми. Зокрема, норма ч. 2 ст. 115 (зокрема, в частині п. 2) є спеціальною по відношенню до ч. 1 ст. 115, але одночасно виступає загальною відносно ст. 117 КК України. Таким чином, загальна норма, передбачена ч. 1 ст. 115 КК України, не може застосовуватися, оскільки наявні підстави для застосування спеціальної норми (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України).

Таким чином, на підставі комплексного аналізу постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах слід зробити висновок, що питання кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм неодноразово піднімалося Пленумом ВСУ.

Так, Пленум ВСУ задекларував загальне правило, відповідно до якого у випадку конкуренції загальної і спеціальної норм діяння кваліфікується лише за спеціальною нормою і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує.

В більшості випадків зазначене правило кваліфікації дотримується Пленумом ВСУ. Однак в інших випадках сам Пленум ВСУ в своїх постановах декілька разів його порушує. Такі випадки були піддані критиці, оскільки роз'яснення Пленуму ВСУ можуть бути застосовані лише в тій частині, яка не суперечить чинному Кримінальному кодексу України, а також загальновизнаним принципам кримінального права. У зв'язку з цим, було висунуте власне бачення шляхів розв'язання проблемних питань кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм [198, с. 217-222].

Перейдемо до аналізу правових позицій Верховного Суду, викладених у його постановах, щодо правильної кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

Для початку, про правове значення таких правових позицій. Кримінальний процесуальний кодекс України після набрання ним чинності 20 листопада 2012 року у ч. 1 ст. 458 закріпив загальнообов'язковість висновків Верховного Суду України, викладених у його ухвалах [97]. Щоправда, згодом зазначену статтю було виключено з Кодексу на підставі Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 [164], з одночасним викладенням ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в новій редакції: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права». А у ч. 5 зазначеної статті є вказівка про обов'язковість таких висновків для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [183].

Починаючи аналіз висновків Верховного Суду щодо правильного застосування спеціальних кримінально-правових норм, слід зазначити, що ВСУ лише у двох випадках оперує термінами «загальна» та «спеціальна» норми права і в двох постановах, які стосуються однієї і тієї ж норми права, вживає зворот «спеціальний вид».

Так, у Постанові від 21.01.2016 р. у справі №5-365кс15 Верховний Суд України, аналізуючи співвідношення норм про незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України) та шахрайство (ст. 190 КК України), зазначає, що «відповідно до вимог кримінального закону (пункт 1 примітки до статті 289 КК) незаконне заволодіння транспортним засобом може бути вчинене будь-яким способом, у тому числі шляхом обману або зловживання довірою. *Ця норма є спеціальною, а тому має перевагу над загальною нормою*, яка, зокрема, міститься у статті 190 КК» [140].

Загалом поділяючи таку позицію ВСУ, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що норма ч. 1 ст. 289 КК України про незаконне заволодіння транспортним засобом носить відносно спеціальний характер щодо норми про шахрайство,

оскільки є такою, що виділяється із декількох загальних норм одночасно (наприклад, норми про крадіжку чи грабіж теж є загальними щодо неї), а тому не входить повністю в об'єм жодної із них.

У Постанові ВСУ від 7.11.2013 р. у справі № 5-29кс13 зазначено, що «діяння, передбачені частиною першою статті 368-2 КК (у редакції від 7 квітня 2011 року) (незаконне збагачення) та частиною першою статті 368 КК (одержання хабара) (основний склад) та частиною третьою статті 368 КК (кваліфікований склад), *співвідносяться як загальна та спеціальна норми права*». Обґрунтовує ВСУ це тим, що «диспозиція частини третьої статті 368 КК (у редакції закону, чинній на час вчинення злочину й постановлення оспореного рішення) охоплює більш вузьке коло діянь, оскільки передбачає кримінальну відповідальність тільки тоді, коли одержання хабара (неправомірної вигоди) особою відбувається в обмін на вчинення чи невчинення нею в інтересах того, хто дає хабар (неправомірну вигоду), чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Натомість диспозиція частини першої статті 368-2 КК (у редакції від 7 квітня 2011 року) не пов'язує (не ставить у залежність) одержання неправомірної вигоди від активної чи пасивної поведінки службової особи, тобто від виконання нею чи утримання від виконання якихось певних дій на користь особи, яка дає незаконну винагороду, або в інтересах третіх осіб. Норми, передбачені частиною першою статті 368-2 КК (у редакції від 7 квітня 2011 року), встановлюють заборону на одержання вигоди будь-якого виду та вигляду поза межами встановлених законом підстав та порядку» [149].

Така ж правова позиція щодо розуміння співвідношення цих норм викладена і в Ухвалі ВСУ від 9.04.2015 р. у справі № 5-5кс15: «При розмежуванні норм закону України про кримінальну відповідальність, передбачених частиною другою статті 368 КК у редакції від 18 квітня 2013 року та статтею 368-2 КК у редакції від 7 квітня 2011 року із наступними змінами від 18 квітня 2013 року, необхідно виходити з того, що одержання неправомірної вигоди (на відміну від незаконного збагачення) завжди обумовлено вчиненням (невчиненням) службовою особою, яка одержує неправомірну вигоду для себе чи третьої особи, в інтересах того, хто надає

неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. При незаконному збагаченні така обумовленість відсутня, бо як одержання неправомірної вигоди, так і передача її близьким родичам не пов'язані зі схиленням службової особи до вчинення (невчинення) нею дій з використанням службових повноважень на користь того, хто надає таку вигоду, або в інтересах третіх осіб» [230].

Проте слід наголосити, що статтю 368-2 КК України визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 1-р/2019 від 26.02.2019 [186], а згодом Законом № 263-IX від 31.10.2019 р. КК України було доповнено новою статтею 368-5 («Незаконне збагачення»), яка передбачає набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи [169].

Щоправда, викладене в зазначених постановах розуміння незаконного збагачення та одержання неправомірної вигоди по суті збереглося дотепер. Так, автори Науково-практичного коментаря зазначають, що одержання неправомірної вигоди, відповідальність за яке встановлена у ст. 368 КК України, є одним із основних шляхів незаконного збагачення, відповідальність за яке передбачена у ст. 368-2 (тепер – у ст. 368-5) КК України. Відмінність же набуття активів у складі незаконного збагачення від одержання неправомірної вигоди полягає в тому, що останнє здійснюється за виконання чи невиконання в інтересах того, хто надає таку вигоду, або в інтересах третіх осіб будь-якої дії з використанням наданої особі – суб'єкту злочину – влади або службового становища [116, с. 1169].

Але тут є одне але. У зараз чинній редакції особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може підлягати кримінальній відповідальності за ст. 368-5 КК України лише у випадку набуття нею активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи. У ч. 1 ст. 368 КК України мінімального розміру неправомірної вигоди взагалі не встановлено. Більше того,

навіть в особливо кваліфікованому складі цього злочину законодавець посилює кримінальну відповідальність у випадку, якщо предметом такого злочину є неправомірна вигода в особливо великому розмірі (ч. 4 ст. 368 КК України), межа якого, відповідно до примітки 1, становить лише 500 НМДГ. Як наслідок, на сьогодні ст. 368-5 вступає в конкуренцію лише із нормою ч. 4 ст. 368 КК України (якщо кваліфікуючою ознакою виступає саме особливо великий розмір неправомірної вигоди), яка буде відносно спеціальною по відношенню до неї. Конкуренція загальної і спеціальної норм виникає лише у випадку досягнення відповідними активами розміру, який більше ніж на 6500 НМДГ перевищує законні доходи особи.

При чому, таке співвідношення наявне також з рядом інших норм, зокрема, Суд виділяє норми про зловживання впливом (ч. 2 і 3 ст. 369-2 КК України). Так, ВСУ зазначає, що «незаконного збагачення як діяння немає й тоді, коли в діях службової особи наявні не тільки ознаки одержання хабара (неправомірної вигоди), але й ознаки інших суміжних кримінально караних корупційних діянь, як-от зловживання впливом, тобто одержання неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або пропозиція здійснити вплив за надання такої вигоди, якщо це діяння вчинене службовою особою» [149]. Тобто, у випадку вчинення злочину, передбаченого ч. 2 чи 3 ст. 369-2 КК України, особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та досягнення неправомірною вигодою розміру, який більше ніж на 6500 НМДГ перевищує законні доходи особи, так само матиме місце конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

У Постанові від 20.11.2014 р. у справі № 5-24кс14 ВСУ зазначає, що «постановлення завідомо неправосудного судового акту, відповідальність за яке передбачена статтею 375 КК, є *спеціальним видом* службового зловживання в галузі здійснення правосуддя, суб’єкт якого (суддя) умисно з будь-яких мотивів свідомо і цілеспрямовано використовує своє службове становище всупереч інтересам правосуддя» [227]. Аналогічне твердження міститься і у Постанові ВСУ від 18 червня 2015 року у справі № 5-56кс15 [139].

Але тут слід наголосити, що після змін, внесених згідно з Законом № 1261-VII від 13.05.2014 [165], істотною шкодою, заподіяння якої є необхідною умовою для кваліфікації за ч. 1 ст. 364 КК України, відповідно до примітки 3 до ст. 364 КК України, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. А тому постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України) є відносно спеціальною нормою по відношенню до зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) – її спеціальний характер проявляється лише у випадку заподіяння шкоди у розмірі 100 НМДГ.

В інших своїх постановах ВСУ не використовує поняття загальної та спеціальної норм, лише дає рекомендації щодо правильної кваліфікації в окремих випадках їх конкуренції.

Так, у Постанові ВСУ від 3.04.2014 р. у справі № 5-8кс14 викладена правова позиція щодо розмежування умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині (частина перша статті 115 КК України) та привілейованого його складу – умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (стаття 116 КК України). ВСУ зазначає, що «розмежування умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині (частина перша статті 115 КК) від умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (стаття 116 КК), здійснюється як за об’єктивною, так і суб’єктивною стороною цих злочинів, зокрема, встановленням таких особливостей, характерних для злочину, передбаченого статтею 116 КК, як те, що суспільно небезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого; що суб’єктивна сторона складу цього злочину характеризується особливим емоційним станом суб’єкта – його душевним хвилюванням, яке значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і реалізується негайно» [147].

Про умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання ідеться і у Постанові ВСУ від 22.01.2015 р. у справі № 5-39кс14. Так, ВСУ наголошує, що «поведінка особи у стані сильного душевного хвилювання регулюється не

заздалегідь обміркованою метою, а тим почуттям, що повністю захоплює особистість і викликає імпульсивні, підсвідомі дії. Якщо за ймовірним афектом приховується продумана підготовка до заздалегідь спланованого вбивства, такий злочин виключає кваліфікацію за статтею 116 КК. Таке вбивство не може бути заздалегідь задуманим» [228].

Неодноразово ВСУ торкався питання розмежування норми про просте умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) зі ще однією спеціальною нормою, яка передбачає привілейований склад злочину, – умисним вбивством при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК України). Наприклад, у Постанові від 15.05.2014 р. у справі № 5-12кс14 зазначено, що «на відміну від умисного вбивства, відповідальність за вчинення якого передбачена статтею 115 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 118 КК, є мотив діяння – захист винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання. Для вирішення питання про кваліфікацію складу злочину, пов'язаного з умисним позбавленням життя особи, зокрема щодо відсутності чи наявності стану необхідної оборони, перевищення її меж, суд у кожному випадку, враховуючи конкретні обставини справи, повинен здійснити порівняльний аналіз та оцінити наявність чи відсутність акту суспільно небезпечного посягання й акту захисту, встановити їх співвідношення, відповідність чи невідповідність захисту небезпечності посягання» [136].

На тому ж наголошує ВСУ і у Постанові від 30.10.2014 р. у справі № 5-29кс14: «В основі розмежування умисного вбивства (частина перша статті 115 КК) та умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони (стаття 118 КК) перебуває мотив діяння – захист винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання» [148].

У Постанові від 24.10.2013 р. у справі № 5-34кс13 ВСУ наголошує, що «у тому випадку, коли визначальним у поведінці особи було не відвернення нападу та захист, а бажання спричинити шкоду потерпілому (розправитися), такі дії за своїми ознаками не становлять необхідної оборони, вони набувають протиправного характеру і мають розцінюватись на загальних підставах» [144].

Аналогічні до попередньо зазначених правові висновки щодо розмежування норми про просте умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) та умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК України) викладені також у Постановах ВСУ від 27 листопада 2014 року у справі № 5-34кс14 [145], від 22 січня 2015 року у справі № 5-27кс14 [229], від 22 січня 2015 року у справі № 5-35кс14 [141], від 1 жовтня 2015 року у справі № 5-134кс15 [132], від 17 грудня 2015 року у справі № 5-125кс15 [137] та від 13 жовтня 2016 року у справі № 554/12965/14-к [133]. Підтримав цю правову позицію й ККС ВС у Постановах ККС ВС від 26.04.2018 р. у справі № 342/538/14-к [152], від 05.06.2018 р. у справі № 734/3748/16-к [155], від 26.06.2018 р. у справі № 672/1388/16-к [153], від 04.07.2018 р. у справі № 628/4025/13-к [154] та від 10.07.2018 р. у справі № 154/1636/15 [150].

Торкався ВСУ і питання розмежування загальної норми про умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) та норми ст. 118 КК України в частині умисного вбивства у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Так, у Постанові від 24.10.2013 р. у справі № 5-37кс13 ВСУ розмежовує мотив помсти, який виключає застосування ст. 118 КК України, та мотив затримання осіб, які вчинили злочин. Зокрема, у цій Постанові зазначено, що «значення має емоційний стан, в якому засуджений перебував і приймав рішення про застосування зброї, поведінка жертв злочину і посткримінальна поведінка самого ОСОБА_16» [143].

Виклав свою правову позицію ВСУ також щодо розмежування загальної норми про умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) та спеціальної норми про привілейований склад цього злочину – умисне тяжке тілесне ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 124 КК України). Так, у Постанові від 13.11.2014 р. у справі № 5-31кс14 ВСУ зазначає, що диспозиція норми ст. 124 КК України «містить обов’язкові ознаки складу злочину, які відрізняють його від діянь, відповідальність за які настає за частиною першою статті 121 КК». Далі ВСУ наголошує, що «необхідна оборона не допускається проти правомірних дій інших осіб, навіть якщо ними заподіюється шкода інтересам, що охороняються законом. Правомірність зазначених дій може зумовлюватися реалізацією прав, які

належать особі чи надані законом, у тому числі і вчиненням таких дій за наявності обставин, що виключають їх суспільну небезпечність чи протиправність. Зокрема, не допускається необхідна оборона проти дій особи, які вчинюються нею в стані необхідної оборони, крайньої необхідності, при затриманні злочинця, а також при виконанні нею професійних чи службових функцій із дотриманням умов їх правомірності» [134]. Підтримав таку правову позицію ККС ВС у Постанові від 15.05.2018 р. у справі № 713/1622/16-к [151].

У Постанові від 14.11.2013 р. у справі № 5-30кс13 ВСУ проводить розмежування шахрайства (ст. 190 КК України) та заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України). ВСУ зазначає, що «злочинне використання службового становища може виражатися у формі рішень, вказівок чи іншої спонукальної (зобов'язальної тощо) інформації. Як правило, ці рішення формуються завуальовано (приховано) від осіб (фізичних чи юридичних), які наділені правомочностями щодо майна, на яке спрямована протиправна поведінка винної особи. Ці особи під впливом таких рішень або вказівок (підстави, вимоги, умови тощо) не знають (можуть не знати) дійсної природи цих дій (документів) і фактично піддаються обману, внаслідок якого відбувається перехід майна на користь службової особи. Така форма обману ніби уподібнює його з обманом (дезінформацією), до якого вдаються винні особи під час заволодіння чужим майном шахрайським способом.

Проте обман, який застосується при викраденні чужого майна шляхом використання службового становища, має свої особливі, специфічні ознаки, які відрізняють його від обману при шахрайстві. Ця відмінність полягає в тому, що в першому випадку в основі обману (дезінформації), до якої вдається винна особа, завжди перебуває протиправне використання нею свого службового становища. Без застосування можливостей службового становища обман є недієвим і нездійсненним. Цей обман є різновидом обману, який через підвищену суспільну небезпеку і специфічні ознаки був криміналізований в окрему форму злочинів проти власності. У другому ж випадку заволодіння майном можливе без протиправного використання службового становища» [135].

Таким чином, якщо заволодіння чужим майном шляхом обману відбувається через умисне протиправне використання можливостей службового становища, то таке злочинне діяння підлягає кваліфікації за відповідною частиною (ч. 2-5) ст. 191 КК України. Тобто, між зазначеними нормами виникає конкуренція загальної та відносно спеціальної кримінально-правових норм.

Знаковим на сьогодні є висновок Верховного Суду щодо кваліфікації дій за ч. 2 ст. 365 КК України. Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. у справі № 301/2178/13-к надано наступний висновок щодо застосування цієї норми права: «Об'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною другою статті 365 КК, вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супроводжуються насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування. Заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні пункту третього примітки до статті 364 КК не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за частиною другою статті 365 КК» [131].

Обґрунтовуючи такий свій висновок Велика Палата ВС зазначає, що «зміст кримінально-правової норми слід тлумачити в нерозривному системному зв'язку з іншими положеннями закону про кримінальну відповідальність, його основоположними засадами, а також цілями цього закону й інших нормативно-правових актів» [131]. Далі ВП ВС для аргументації своєї правової позиції наводить наступні міркування: «При конструюванні складу злочину, передбаченого частиною другою статті 365 КК, наслідки, на які вказано в частині першій цієї статті, заміщуються іншою ознакою. Таку ознаку злочину становить спосіб перевищення влади чи службових повноважень – застосування насильства, погроза його застосування, застосування зброї чи спеціальних засобів, болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії. Очевидним є те, що зазначений спосіб, незалежно від наявності чи відсутності наслідків, суттєво підвищує суспільну небезпечність протиправних дій, оскільки становить посягання на

найвищі відповідно до статті третьої Конституції України соціальні цінності – людину, її здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку, правову охорону яких також гарантовано статтею третьою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо безумовної заборони нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Відтак об'єктивну сторону складу злочину утворюють лише передбачені частиною першою цієї статті дії, які супроводжуються визначеним у частині другій статті 365 КК насильством або погрозою його застосування, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування» [131].

Зазначеним висновком щодо застосування норми права ВП ВС задекларувала можливість позначення, в окремих випадках, відповідними юридичними формулами (конструкціями), наприклад, «дії, передбачені частиною першою цієї статті», ознак основного складу злочину, за винятком суспільно-небезпечних наслідків.

З цього приводу слушною є думка В. М. Бурдіна про те, що прийняте ВП ВС рішення є оптимальним, оскільки враховує той факт, що перевищення влади службовими особами не завжди пов'язане з безпосереднім спричиненням майнової шкоди, особливо у тих випадках, коли перевищення саме по собі пов'язане із заподіянням насильства. Хоча і в цьому випадку, наголошує науковець, суд не зміг подолати явні недоліки законодавчих змін, що, зрештою, є цілком природним, оскільки виправлення законодавчих вад не є функцією судових органів [40, с. 133].

Таким чином, норма ч. 2 ст. 365 КК України є відносно спеціальною щодо норми ч. 1 цієї статті. Для кваліфікації суспільно небезпечних дій працівника правоохоронного органу за ч. 2 ст. 365 КК України заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб (що є обов'язковим наслідком у ч. 1 зазначеної статті) не є обов'язковим. Відповідно, зазначені норми конкурують між собою лише за умови, що така істотна шкода заподіяна та наявна принаймні одна із кваліфікуючих ознак ч. 2 ст. 365 КК України.

Відтак, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни у КК України, які б відповідали зазначеному висновку і сприяли забезпеченню однаковості судової практики у цій частині, та викласти ч. 2 ст. 365 у такій редакції: «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, якщо воно супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування».

До недавнього часу, одним із найбільш проблемних питань кваліфікації у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм була проблема кваліфікації умисного знищення чи пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК України), якщо такими діями не спричинено шкоди у великих розмірах.

Судова практика характеризувалася неоднаковістю правозастосування у подібних випадках.

Так, вироком Тиврівського районного суду Вінницької області від 21 серпня 2012 р. у справі № 223/1708/2012 ОСОБУ_1 засуджено за ч. 2 ст. 194 КК України за умисне знищення майна шляхом підпалу. Зокрема, засуджена 02.07.2012 року здійснила підпал копиці сіна, виду «Люцерна», вагою 4 тони, чим спричинила матеріальний збиток на загальну суму 4000 грн. [60].

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян у 2012 році (час вчинення ОСОБОЮ_1 злочину) становив 536,5 грн. Відповідно, заподіяна матеріальна шкода у 4000 грн. не становить великого розміру, межа якого, відповідно до примітки 3 до ст. 185 КК України, встановлена на рівні 250 НМДГ.

Аналогічне застосування цієї норми і у вироку Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 08 квітня 2013 р. у справі № 359/2854/13-к. Згідно із вироком, 05.02.2013 року ОСОБА_1 підпалила солому, внаслідок чого було знищено три тюки соломи, які знаходилися на відстані близько двох метрів від будинку. В результаті вчинення кримінального правопорушення, ОСОБА_1 було завдано матеріальної шкоди ОСОБА_2 на загальну суму 1050 гривень.

На думку суду, дії ОСОБИ_1 вірно кваліфіковані за ч. 2 ст. 194 КК України, як умисні дії, які виразились в умисному знищенні чужого майна, вчинені шляхом підпалу [43].

Станом на 2013 рік, неоподатковуваний мінімум доходів громадян становив 573,5 грн., а відтак заподіяна шкода у 1050 гривень теж не становить великого розміру.

Таке ж правозастосування відображено і у вироку Березнівського районного суду Рівненської області від 25 жовтня 2016 року у справі № 555/1050/16-к, яким ОСОБА_5 засуджена за те, що він 10 квітня 2016 року кинув до середини приміщення клубу «Хіт» підпалену скляну пляшку об'ємом 0,5 л, заповнену сумішшю нафтопродуктів, в результаті чого вогнем було пошкоджено віконний банер вартістю 500 гривень та склопакет вартістю 1730 гривень. Суд визнав ОСОБУ_5 винною в умисному пошкодженні чужого майна, вчиненому шляхом підпалу та засудив за ч. 2 ст. 194 КК України [42].

Знову ж таки, заподіяна шкода не становить собою великого розміру.

В більшості випадків суди кваліфікують дії особи за ч. 2 ст. 194 КК України як умисне знищення чи пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, незалежно від розміру заподіяної шкоди. Однак траплялися і протилежні випадки. Так, вироком Тетіївського районного суду Київської області від 07 березня 2014 року у справі № 380/282/14-к ОСОБУ_1 визнано невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК України та виправдано за недоведеністю вчинення ним кримінального правопорушення.

Досудовим слідством обвинувачений ОСОБА_1 звинувачувався в тому, що він 07.02.2014 року умисно знищив 150 тюків соломи шляхом підпалу, вартість одного тюка 7 гривень. В результаті підпалу потерпілій ОСОБА_2 заподіяно матеріальної шкоди в сумі 1050 гривень. Дії обвинуваченого досудовим слідством кваліфіковані за ч. 2 ст. 194 КК України.

Однак, суд зазначає, що, відповідно до ч. 1 ст. 194 КК України, відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна настає тоді,

коли потерпілій особі заподіяно шкоди у великих розмірах. Як зазначено в диспозиції ч. 2 ст. 194 КК України, відповідальність за цією частиною наступає за умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, з заподіянням шкоди у великих розмірах. Тобто, обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є заподіяння правопорушенням шкоди у великих розмірах.

Далі суд зазначає, що заподіяна потерпілій матеріальна шкода в розмірі 1050 грн. не становить великого розміру та ОСОБА_1 підлягає виправданню [59].

Як бачимо, в останній справі суд зайняв протилежну до попередньо зазначеної позицію, вважаючи, що для кваліфікації дій особи за ч. 2 ст. 194 КК України як умисного знищення чи пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, обов'язковим є заподіяння шкоди у великих розмірах.

Така проблема виникла внаслідок того, що норма ч. 1 ст. 194 КК України передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, тобто основний склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 194 КК України, є матеріальним. Норма ж ч. 2 цієї статті містить вказівку на *те саме діяння,* вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або яке заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Як видно із аналізу судової практики, постає проблема тлумачення сполучення «те саме діяння» у частині 2. Зокрема, чи підлягає кваліфікації умисне знищення чи пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, за ч. 2 ст. 194 КК України, навіть якщо воно не заподіяло шкоди у великому розмірі?

Слід зазначити, що гострі наукові дискусії точилися і серед вчених, які досліджували цю проблему. Так, В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, І. Б. Газдайка-Василишин, В. Я. Шикор, А. В. Семенюк-Прибатень обстоювали точку зору, що кваліфікація умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом допускається лише у разі заподіяння такими діями шкоди у великих розмірах. Основним аргументом цих авторів є те, що

кваліфікований склад злочину, окрім кваліфікуючої ознаки, повинен містити усі ознаки основного складу [234, с. 33, 35; 215, с. 655; 65, с. 112; 193, с. 76-80]. При цьому, А. В. Семенюк-Прибатень пропонує кілька варіантів законодавчих змін до цієї статті, щоб криміналізувати умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, якщо цим діянням не заподіяно шкоди у великих розмірах [193, с. 76-80].

Протилежну позицію займає Н. Б. Хлистова, яка вважає, що для складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК України, вчиненого шляхом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом, не є обов'язковою ознакою заподіяння майнової шкоди у великих та особливо великих розмірах [241, с. 423].

Нещодавно зазначене питання було розглянуте Касаційним кримінальним судом Верховного Суду в Ухвалі від 27.03.2019 р. у справі № 1-8/2012, в якій ВС дійшов до висновку, що «словосполучення «те саме діяння», яке використовується в диспозиції ч. 2 ст. 194 КК, указує на те, що до діяння в цій статті слід відносити тільки знищення (пошкодження) майна, а шкода у великих розмірах є наслідком, який виступає криміноутворюючою ознакою лише для ч. 1 ст. 194 КК і не є необхідною для кваліфікації за ч. 2 цієї статті. При кваліфікації випадків умисного знищення чи пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК) не має правового значення розмір спричиненої майнової шкоди» [231].

Підтримуючи зазначену позицію ВС, вважаємо за необхідне зазначити, що таке трактування норми ч. 2 ст. 194 КК України можливе внаслідок звернення до запропонованого В. О. Навроцьким *сутнісного критерію* для виявлення дійсного співвідношення кримінально-правових норм [122] та випливає з *лінгвістичного тлумачення* терміну «діяння». Злочинне діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину – це активна або пасивна (дія або бездіяльність) свідомо вольова, суспільно небезпечна і кримінально протиправна поведінка особи. Діяння як кримінально-правовий термін не охоплює собою злочинних наслідків, які можуть настати внаслідок його вчинення. Відповідно у ч. 2 ст. 194 КК України

словосполучення «те саме діяння» слід тлумачити тільки як умисне знищення або пошкодження чужого майна, незалежно від заподіяної шкоди.

Відповідно, у розглядуваному випадку норма ч. 2 ст. 194 КК України носить відносно спеціальний характер. Так, вона буде спеціальною відносно норми ч. 1 ст. 194 КК України лише у випадку заподіяння шкоди у великих розмірах. Якщо ж такі наслідки не настали, але діяння вчинене шляхом вибуху, підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, то норми ч. 1 та ч. 2 ст. 194 КК України не конкуруватимуть між собою.

В підтвердження своєї позиції ВС наголошує на наступному: «Спосіб знищення є пріоритетним, оскільки основним аргументом на його користь є більш вагома соціальна значущість (суспільна небезпека) способу знищення або пошкодження чужого майна порівняно з «шкодою у великих розмірах». Криміналізація такого посягання на майно переслідує за мету захистити не лише відповідні аспекти відносин власності , але і таке правове благо, як громадська безпека» [231].

На нашу думку, тут потрібно виходити із таких теоретичних міркувань щодо *оцінки ступеня суспільної небезпеки* вчиненого діяння. Злочин за своєю матеріальною характеристикою відрізняється від суспільно нейтральної (позитивної, шкідливої, будь-якої іншої) поведінки суспільною небезпекою. Індикатором суспільної небезпеки кримінально протиправної поведінки є так звані *криміноутворюючі ознаки*. Іншими словами, відповідні діяння визнаються суспільно небезпечними і включаються до кримінальних кодексів лише за умови, що кримінально-правова характеристика цих діянь включає необхідні криміноутворюючі ознаки [238, с. 187-189].

Відбір ознак для формування складу злочину та створення на цій основі відповідної кримінально-правової норми здійснюється в рамках криміналізації, тобто у процесі виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості та доцільності кримінально-правової боротьби з ними та фіксації їх у законі як злочинних та кримінально-караних. В результаті

криміналізації виявляються і закріпляються в кримінальному законі ознаки, які відмежовують злочинне діяння від незлочинної поведінки [67, с. 11-12].

Ці ознаки можуть стосуватися не лише форми і виду вини, мотиву і мети, способу вчинення діяння, тяжкості наслідків, що настали, а й предмета злочину, й потерпілого, місця, часу, обстановки, ситуації вчинення діяння, засобів і знарядь, за допомогою яких воно вчиняється, суб'єкта. Якщо не наявна жодна з цих ознак діянь, то немає підстав говорити про те, що таке діяння є суспільно небезпечним [238, с. 187-189].

Уточнює цей перелік ознак складу злочину, які можуть виступати криміноутворюючими, О. К. Марін. Так, науковець підкреслює, що не будь-яка ознака складу злочину може бути криміноутворюючою. Об'єкт злочину сам по собі не перетворює нейтральну поведінку у суспільно небезпечну. Власне завдяки якимось іншим ознакам поведінка і стає суспільно небезпечною, тобто такою, яка заподіює або створює загрозу заподіяння істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Не може бути криміноутворюючою ознакою і ознака суб'єкта злочину, навіть спеціального. Це б суперечило принципу рівності всіх перед законом і судом. Часи «особливо небезпечного рецидивіста» вже минули, а кримінальної відповідальності за статус «злодія у законі» ще не встановлено. Отже, криміноутворюючими ознаками можуть виступати ознаки потерпілого, предмета, об'єктивної та суб'єктивної сторони складу злочину, наявність у складі яких перетворює соціально нейтральну поведінку у суспільно небезпечну – злочин. Далі вчений підсумовує, що функціональним призначенням такої ознаки, її природою, є те, що саме її наявність у поведінці особи свідчить про суспільно небезпечний її характер і, як наслідок, кримінальну протиправність [112, с. 154].

Такі ознаки являються криміноутворюючими, тобто такими, що створюють норму, яка встановлює кримінальну відповідальність. Криміноутворюючі ознаки виступають в якості критерію криміналізації. Не кожна ознака складу злочину може бути криміноутворююча. Вона стає такою в тих випадках, коли породжує самостійну кримінально-правову норму, яка, слідуючи потребам юридичної техніки,

міститься в основному складі злочину або закріплюється в його кваліфікованому чи особливо кваліфікованому видах [67, с. 11-12].

Якщо повернутися до аналізу складу злочину, викладеного у ч. 1 ст. 194 КК України, можна дійти висновку про те, що у даному разі криміноутворюючою ознакою буде виступати розмір заподіяної умисним знищенням чи пошкодженням чужого майна шкоди. У випадку, описаному у ч. 2 ст. 194 КК України акцент суспільної небезпеки «переноситься» на інші фактори, які самі по собі вже є настільки суспільно небезпечними, що просто протиправну поведінку перетворюють на злочин:

1) загальнонебезпечний спосіб;

2) загибель людей;

3) інші тяжкі наслідки.

Тобто, склад умисного знищення чи пошкодження чужого майна, вчиненого загальнонебезпечним способом або такого, що спричинило загибель людей, або інші тяжкі наслідки, не передбачає наявність суспільно небезпечних наслідків у виді заподіяння шкоди у великих розмірах [20, с. 108-111].

Незважаючи на те, що на сьогодні проблему можна вважати вирішеною у зв’язку із наявністю висновку Верховного Суду, для забезпечення однозначності правозастосування доцільним є косметичне удосконалення чинного тексту КК України у цій частині, а саме: відтворення обов’язкових ознак основного складу у ч. 2 ст. 194 КК України. Тобто, зазначену статтю слід викласти у такій редакції: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або яке заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки».

На завершення слід зазначити, що наявність окреслених проблем застосування норм ч. 2 ст. 194 та ч. 2 ст. 365 КК України та необхідність такого їх тлумачення викликані, в першу чергу, недоліками їх законодавчої побудови, що зумовлює потребу розроблення певних правил конструювання статей, які містять спеціальні

кримінально-правові норми, що дозволять уникати подібних проблем в подальшому.

3.2. Правила конструювання статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми

Як було встановлено, більшість проблем при застосуванні статей, які містять спеціальні норми, виникає через недоліки їх законодавчого конструювання. Внаслідок цього такі норми не спроможні належним чином виконувати свої функції як спеціальних кримінально-правових норм і лише свідчать про надмірність та непослідовність законодавчого регулювання окремих груп суспільних відносин. Це, у свою чергу, породжує необхідність виведення певних правил конструювання статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми.

Для початку, встановимо значення слова «правило». Словник української мови дає таке визначення поняття «правило»:

1. Положення, яким передається якась закономірність, стале співвідношення певних явищ.

2. Принцип, яким керуються у співжитті, у праці, в поведінці і т. ін. // Звичай, властивий якійсь групі, колективові людей. // Форма вияву інстинкту у тварин.

3. *чого, мн.* Зібрання якихось положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь [211, с. 502].

Для потреб дослідження правил конструювання статей, які містять спеціальні норми, слід взяти до уваги третє його значення. Таким чином, правила конструювання статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми, – це зібрання обов’язкових положень, що визначають порядок конструювання законодавцем таких статей. Тут слід наголосити, що правила – це не просто сукупність якихось рекомендацій, а саме система положень, які є обов’язковими до застосування при проведенні певної діяльності, в нашому випадку, при конструюванні статей Кримінального кодексу України; це система таких положень, які не можна порушувати.

Оскільки, як вже було встановлено, охоронні (заборонні) кримінально-правові норми характеризуються тим, що їх структура виражена диспозицією та санкцією, такі правила слід розділити на дві групи:

1. Правила конструювання диспозицій статей, які містять спеціальні норми;
2. Правила конструювання санкцій таких статей.

Почнемо з правил конструювання диспозицій спеціальних кримінально-правових норм. Слід зазначити, що на даний час відсутні комплексні дослідження цього питання. Деякі науковці лише вказували на окремі недоліки побудови певних наявних в КК України статей, які містять спеціальні норми. Тому спробуємо вивести власну систему таких правил:

1. В першу чергу, при формулюванні статей кримінального закону, які містять спеціальні норми, необхідно дотримуватися *вимог правопису української мови*.

Це стосується і всіх інших статей, але у нашому випадку – має особливе значення, оскільки саме при внесенні в КК України нових статей, які, як правило, містять абсолютно чи відносно спеціальні норми, законодавець іноді порушує таке, здавалося б, очевидне правило і, на превеликий жаль, «грішить» наявністю таких помилок в тексті чинного КК України.

Так, як вже було зазначено в підрозділі 2.4, у ч. 2 ст. 146-1 КК України пропущена кома в складнопідрядному реченні. Зазначена диспозиція передбачає кримінальну відповідальність за видання наказу або розпорядження про вчинення зазначених у ч. 1 дій або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення таких дій його підлеглими заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин. Частина складнопідрядного речення «якому стало відомо про вчинення таких дій його підлеглими» повинна бути виділена комами з обох боків, тобто після слова «підлеглими» слід було поставити кому.

В ч. 4 ст. 220-1 КК України пропущений відносний займенник «які». Диспозиція зазначеної норми закріплює кримінальну відповідальність за умисне пошкодження або знищення керівником або іншою службовою особою банку бази даних про вкладників або вчинення дій, що унеможливлюють ідентифікацію вкладника за інформацією, наявною у базі даних про вкладників, або вчинення дій,

наслідком яких є незаконне збільшення суми витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов'язаних з виведенням банку з ринку, або унеможливлюють початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Перед словом «унеможливлюють» слід використати відносний займенник «які» – вчинення дій, які унеможливлюють початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку.

Хоча більшість із таких помилок і не перешкоджають застосуванню відповідної норми на практиці, але однозначно свідчать про низьку якість законодавчого процесу в Україні.

Як можна побачити із наведених прикладів, такі помилки виникають внаслідок використання законодавцем складних речень, що в принципі є небажаним явищем в текстах законів. На цьому, зокрема, наголошено в п. 12 Розділу II Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки, схвалених постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41: «Текст проекту викладається стисло, простою літературною мовою, по можливості короткими фразами. Мова повинна бути зрозумілою і точною, фрази – нескладної конструкції без зайвого перевантаження підрядними реченнями і займенниками» [117].

2. В асоціаціях кримінально-правових норм (загальній та похідних від неї спеціальних нормах) необхідно використовувати *уніфіковану термінологію*.

Про необхідність звернення особливої уваги на точність термінології також зазначено в згаданому вище п. 12 Розділу II Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки. Наголошено, що визначення термінів має бути уніфікованим по всьому тексту закону [117]. З. А. Загиней звертає увагу на те, що елементи законодавчих конструкцій, які стосуються одних і тих же явищ, повинні однаково формулюватись у статтях КК України [79, с. 114].

Використання уніфікованої термінології при конструюванні статей, які містять спеціальні норми, має особливе значення. Така їх побудова значно

спростить діяльність правозастосувача та сприятиме однозначності правозастосування.

Адже на даний час, як слушно підкреслює В. О. Навроцький, формального критерію виявлення конкурентності принаймні двох кримінально-правових норм не існує й існувати не може. Отже, необхідно шукати інший, об'єктивний, критерій такого встановлення (виявлення). Ним може бути критерій сутнісний, при застосуванні якого увага звертається не на формулювання кримінально-правових норм у законі, а на виявлення їх дійсного співвідношення [122].

Таке виявлення дійсного співвідношення між кримінально-правовими нормами інколи непросто навіть для кваліфікованого юриста. А це, у свою чергу, загрожує непослідовністю правозастосування.

3. У тому випадку, коли кримінальна відповідальність за діяння, передбачені загальною нормою, диференційована (відповідна стаття КК України містить кілька частин або пунктів) та із неї виділяється ще спеціальна норма, яка передбачена окремою статтею КК України, то можливі такі два варіанти її конструювання:

1) передбачити у санкції спеціальної норми більш суворе покарання, ніж встановлене за особливо кваліфікований (найбільш тяжкий) склад злочину, передбачений в статті, що містить загальну норму;

2) диференціювати кримінальну відповідальність за передбачені спеціальною нормою діяння таким же чином, як диференційована кримінальна відповідальність за діяння, передбачені загальною нормою.

Другий варіант є більш прийнятним, оскільки далеко не в кожному випадку додаткова ознака, за допомогою якої законодавець конструює статтю, що містить спеціальну норму, відображає ступінь суспільної небезпеки, достатній для передбачення такого суворого покарання.

На даний час в КК України міститься чимало спеціальних норм, які характеризуються відсутністю будь-яких кваліфікуючих ознак, незважаючи на наявність таких у статті, яка містить загальну норму.

Наприклад, на один з таких недоліків вказує В. І. Маркін, зазначаючи про повну відсутність будь-яких кваліфікуючих ознак у статтях, які передбачають

посягання на життя спеціальних потерпілих у зв'язку з їхньою діяльністю (статусом) та розміщені у інших розділах Особливої частини КК України. Таким чином, йдеться про випадки, коли, наприклад, вбивають двох працівників правоохоронних органів у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або ж про вбивство державного діяча загальнонебезпечним способом [115, с. 135]. Наслідки такої ситуації та наше бачення способу її розв'язання при проведенні кваліфікації висвітлені в попередньому підрозділі роботи.

4. Використання законодавцем юридичних конструкцій «ті самі дії», «те саме діяння» у різних видах (всього в КК України налічується 7 варіантів такого роду конструкцій) для посилання на основний склад злочину у кваліфікованих чи особливо кваліфікованих складах, окрім виконання функції економії тексту Кримінального кодексу, повинне забезпечувати ясність та однозначність розуміння відповідної норми. Відповідно, такі юридичні формули (конструкції) для вказівки на основний склад злочину слід використовувати лише в таких випадках:

1) основний склад злочину формальний;

2) основний склад злочину матеріальний, а диференціація кримінальної відповідальності проведена законодавцем за лінією зростання (збільшення) кількості або інтенсивності наслідків.

У випадку, коли у першій частині статті Особливої частини КК України передбачена відповідальність за матеріальний склад злочину, а диференціація кримінальної відповідальності проведена законодавцем не за лінією зростання (збільшення) кількості або інтенсивності наслідків, то найбільш вдалою конструкцією вказівки на попередній (основний) склад злочину видається відтворення у другій (наступній) частині статті Особливої частини КК України або назви злочину (грабіж, розбій, зґвалтування, вбивство і т.д.), або ж текстуальне відтворення гіпотези (диспозиції) попередньої частини статті.

У протилежному випадку, використовуючи відповідні мовні звороти з метою економії тексту КК України, законодавець нерідко створює проблеми у їх розумінні, що, відповідно, знижує ясність та ефективність кримінального законодавства.

Так, у попередньому підрозділі було наведено випадки, коли Верховний Суд був змушений протлумачити норми, передбачені ч. 2 ст. 194 та ч. 2 ст. 365 КК України, з метою усунення неоднозначності їх застосування. Тут слід погодитися з В. М. Бурдіним, що на сьогодні, зважаючи на теперішній стан законодавства, такого роду питання потрібно вирішувати окремо відносно до конкретної кримінально-правової норми [40, с. 132]. Вважаємо за доцільне в подібних випадках звертатися до сутнісного критерію та виходити із оцінки ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння, індикатором якого є так звані криміноутворюючі ознаки, для встановлення необхідних ознак складу злочину.

Таке розв’язання ситуації вимушене та є наслідком недотримання законодавцем аналізованого правила конструювання гіпотез (диспозицій) статей КК України, які містять спеціальні кримінально-правові норми.

Слід зазначити однак, що, незважаючи на необхідність дотримання виведених правил конструювання гіпотез (диспозицій) спеціальних кримінально-правових норм, доцільно було б вдатися до більш радикального способу вирішення проблеми конструювання спеціальних кримінально-правових норм. Адже, як слушно підкреслює В. Ф. Щепельков, основоположна проблема кваліфікації діяння як одного злочину чи їх сукупності – розпізнання конкуруючих норм [249, с. 216]. Це було підтверджено і в результаті нашого дослідження. Основним способом розпізнання спеціальних норм на сьогодні є тлумачення. Нерідко для встановлення співвідношення між нормами правозастосувачу доводиться вдаватися до застосування своїх знань доктрини кримінального права, правосвідомості, досвіду, інтуїції і т.д. [249, с. 217]. А це, у свою чергу, не сприяє точності та однозначності правозастосування. Необхідність вдаватися до такого тлумачення у багатьох випадках викликана недоліками законодавчої техніки.

Тому заслуговує на підтримку теза про те, що співвідношення норм за формулою «загальна-спеціальна» повинне встановлюватися законодавцем. Правозастосувачу необхідно надати інструмент, за допомогою якого він буде з абсолютною точністю розпізнавати це співвідношення [249, с. 218].

Взагалі, цікавою є ідея побудови Особливої частини КК, запропонована С. І. Тишкевичем. Так, науковець пропонує вирішити проблему розмежування складів злочинів за допомогою послідовного розміщення складів в кримінальному законі, в основу якого слід покласти класифікацію за основним об'єктом. При цьому, науковець критикує законодавче рішення про розміщення в окремих статтях Особливої частини кримінального закону складів злочинів, які не знаходяться у відношенні підпорядкування, тобто не являються загальними (основними) та спеціальними (кваліфікованими, особливо кваліфікованими) складами злочину. Кожен самостійний склад злочину науковець пропонує поміщати в окрему статтю [217, с. 66; 249, с. 218].

Розвиває цю теорію В. Ф. Щепельков. По-перше, вчений пропонує включати в різні частини однієї статті тільки норми, які співвідносяться між собою як загальна і спеціальна за єдиним правилом. Частина статті з більшим порядковим номером повинна містити спеціальні норми по відношенню до норм, які містяться в частинах тієї ж статті з меншим порядковим номером. По-друге, за замовчуванням слід розуміти, що норми, включені в різні статті кримінального закону, не знаходяться у співвідношенні загальної та спеціальної, якщо тільки про це немає спеціальної вказівки. Відповідно, спеціальність норм, які містяться в різних статтях (виняток із загального правила), необхідно обумовлювати в примітках до відповідних статей [249, с. 218-219].

Досягти цього з сьогоднішні рівнем законодавчого процесу складно або ж і неможливо. А закон необхідно застосовувати «тут і зараз». Тому на даний час доцільно дотримуватися принаймні запропонованих правил конструювання гіпотез (диспозицій) статей, що містять спеціальні кримінально-правові норми [197, с. 148-152].

Процес виділення певної спеціальної норми Особливої частини КК України завершується конструюванням санкції такої норми [70, с. 95].

Що стосується правил конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм, то цієї проблеми торкалися такі науковці, як В. І. Осадчий та О. П. Горох.

В. І. Осадчий торкався лише окремих проблемних питань побудови таких санкцій та зробив висновок, що санкції спеціальних норм повинні вибудовуватись з урахуванням потреб таких кримінально-правових заборон [128, с. 54]. Принципових проблем щодо видів і розмірів покарань, передбачених у спеціальних нормах, що пом'якшують покарання, як стверджує вчений, немає. У спеціальних нормах, в яких передбачено більш суворе покарання, існують, на його погляд, певні неузгодженості. Покарання у таких спеціальних нормах то надто суворе, то м'якше, ніж у загальних нормах [128, с. 52-53]. Однак ніяких пропозицій щодо удосконалення таких санкцій вченим висунуто не було.

Більш детально це питання розглядав О. П. Горох, який стверджував, що санкція повинна стати «дзеркалом» характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння, відповідальність за яке посилюється чи пом'якшується. Вчений зазначив, що конструювання санкцій спеціальних правових норм має відповідати певним правилам та сформулював основні правила конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм [70, с. 95]. Таких правил вчений виділив 8.

Проте слід зазначити, що практично всі запропоновані науковцем правила більше схожі на рекомендації, аніж положення, які є обов'язковими для врахування при конструюванні статей кодексу, які містять спеціальні кримінально-правові норми. Детальніше розглянемо їх пізніше.

На основі проведеного в межах цього дисертаційного дослідження аналізу тексту чинного КК України, судової практики та наявної наукової літератури спробуємо вивести власну систему таких правил:

1. Санкція статті, яка містить спеціальну норму, як і санкція будь-якої охоронної кримінально-правової норми, повинна бути побудована *із врахуванням особливостей встановлення окремих видів покарань, передбачених в Загальній частині Кримінального кодексу України*.

Як показує аналіз чинного КК України, таке, здавалося б, очевидне правило не завжди дотримується нашим законодавцем.

Наприклад, про що вже ішла мова раніше, в санкції ч. 4 ст. 220-1 КК України передбачене додаткове обов'язкове покарання у виді обмеження права обіймати

певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років; у санкції ст. 220-2 КК України – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років.

Встановлення таких покарань в статтях Особливої частини суперечить Загальній частині КК України. Адже є вичерпний перелік покарань, які можуть бути застосовані до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, закріплений у ст. 51 КК України. Такого покарання як обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю там взагалі не передбачено.

Що стосується позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то, відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, як додаткове покарання воно може бути призначене на строк від одного до трьох років.

Такого роду колізії між положеннями Загальної та Особливої частини КК України породжують необхідність тлумачення їх правозастосувачем та, як наслідок, неоднаковість правозастосування.

2. Основні покарання слід розташовувати у санкції за ступенем зростання їх суворості – від менш суворого до більш суворого (для визначення цього необхідно звернутися до системи покарань, передбаченої у ст. 51 КК України).

3. Необхідним є *дотримання пунктуаційних правил*, які виключали б можливість подвійного тлумачення.

Прикладом недотримання законодавцем цього правила конструювання санкцій є всім відома ситуація, яка склалася з санкцією ч. 1 ст. 366 КК України до зміни її редакції Законом від 7 квітня 2011 року № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [168]. Так, до внесення зазначених змін санкцією ч. 1 ст. 366 КК України було передбачено покарання у виді штрафу до п’ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, тобто перед додатковим покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю був відсутній розділовий знак. Як наслідок, виникла неоднаковість правозастосування, а саме: чи додаткове

покарання, передбачене санкцією цієї статті закону, суд може призначати засудженому на додаток до штрафу, чи лише до обмеження волі?

Це питання стало предметом розгляду ВСУ, який у Постанові від 28 листопада 2011 року у справі № 5-19кс11 дав висновок про те, що відповідно до положень статті 62 Конституції України при застосуванні норм кримінального закону з однорідними рівноправними видами покарань, суд мав тлумачити сумнів щодо можливості призначення додаткового покарання на користь особи засудженої. Тобто, додаткове покарання, передбачене санкцією цієї статті закону, суд міг призначати засудженому лише на додаток до обмеження волі, а не до штрафу, оскільки розділовий сполучник «або» вказує на те, що штраф як один із видів основного покарання потрібно розглядати як однорідний, альтернативний вид іншому основному покаранню – обмеженню волі, але вже в поєднанні з додатковим покаранням [146].

Таке тлумачення зазначеної норми було вимушеним. Воно стало наслідком законодавчих недоліків конструювання санкцій кримінально-правових норм і однозначно не відповідало волі законодавця, про що і свідчать подальші зміни, внесені в аналізовану санкцію: перед додатковим покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю було поставлено розділовий знак – кому.

4. Важливим є дотримання *правильного співвідношення між видами та розмірами покарань, передбачених санкціями загальної та спеціальної кримінально-правових норм*. Так, О. П. Горох виводить це правило наступним чином: у разі, коли підставою для виокремлення спеціальної кримінально-правової норми є зміна ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення, то санкція такої норми повинна бути суворішою, порівняно із санкцією загальної норми. І, навпаки, якщо запровадження спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція такої норми повинна бути менш сувора, ніж санкція загальної норми, з якої вона виокремлюється [70, с. 95-96].

Пропонуємо уточнити це правило наступним чином:

1) У випадку виокремлення спеціальної норми з метою відображення вищого ступеня суспільної небезпеки певного різновиду діянь, необхідно змінити верхню та (або) нижню межу санкції таким чином, щоб вона стала суворішою порівняно із санкцією загальної норми. При цьому, слід наголосити на недопустимості зниження нижньої межі санкції.

Відповідно, можливі такі варіанти зміни санкції спеціальної кримінально-правової норми порівняно із загальною нормою:

- підвищення верхньої межі санкції з одночасним підвищенням її нижньої межі;
- підвищення верхньої межі санкції, не змінюючи при цьому її нижню межу;
- підвищення лише нижньої межі санкції без зміни її верхньої межі.

Останній варіант застосовний здебільшого у тих випадках, коли санкція загальної норми вже передбачає найсуворіший вид покарання – довічне позбавлення волі.

При цьому, слід зазначити, що доцільним, на нашу думку, є виділення такої спеціальної норми, яка змінює ступінь тяжкості відповідного злочину.

2) У випадку виокремлення спеціальної норми з метою відображення нижчого ступеня суспільної небезпеки певного різновиду діянь, необхідно змінити верхню та (або) нижню межу санкції таким чином, щоб вона стала менш суворою порівняно із санкцією загальної норми.

Варіантами зміни санкції спеціальної кримінально-правової норми порівняно із нормою загальною є наступні:

- одночасне зниження верхньої та нижньої межі санкції;
- зниження верхньої межі санкції без зміни її нижньої межі.

Чисто формально, можливий ще такий варіант: зниження лише нижньої межі санкції без зміни її верхньої межі. Однак така зміна санкції у випадку конструювання спеціальної норми, яка передбачає привілейований склад злочину, не є бажаною, оскільки належним чином не уточнює (відображає нижчого) ступеня суспільної небезпеки певного різновиду діянь.

Слід зазначити, що крім уточненого вище О. П. Горох вивів ще сім правил конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. Спробуємо узагальнити викладені науковцем правила.

У разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення:

1) Якщо санкція загальної кримінально-правової норми містить одне основне покарання, то санкція спеціальної норми:

- *повинна* передбачати одне більш суворе основне покарання;

- *може* передбачати таке саме основне покарання, однак з більшою його максимальною та/або мінімальною межею;

- *може* передбачати, крім такого самого основного покарання, ще й додаткове покарання.

2) Якщо санкція загальної норми містить два чи більше основних покарань, то санкція спеціальної кримінально-правової норми *має* передбачати ту саму кількість більш суворих основних покарань або одне, більш суворе основне покарання.

3) Якщо санкція загальної норми, крім основного покарання, містить ще й додаткове покарання, то санкція спеціальної норми:

- крім такого самого основного покарання, *може* передбачати таке саме додаткове покарання, однак з більшою його максимальною та/або мінімальною межею; бути не факультативним, а обов’язковим додатковим покаранням;

- *повинна* передбачати, крім такого самого основного покарання, більш суворе додаткове покарання.

4) Якщо санкція загальної норми містить декілька альтернативних додаткових покарань, то санкція спеціальної норми *повинна* передбачати меншу кількість додаткових покарань або одне додаткове покарання, яке є однаковим за суворістю і мірою порівняно з тими видами додаткових покарань, що закріплені в санкції загальної норми.

І навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення:

1) Якщо санкція загальної кримінально-правової норми містить одне основне покарання, то санкція спеціальної норми:

- *повинна* передбачати одне чи декілька менш суворих основних покарань;
- *може* передбачати таке саме основне покарання, однак з меншою його максимальною та/або мінімальною межею;
- *не може* передбачати додаткового покарання.

2) Якщо санкція загальної норми містить два чи більше основних покарань, то санкція такої норми *має* передбачати два чи більше менш суворих основних покарань;

3) Якщо санкція загальної норми, крім основного покарання, містить ще й додаткове покарання, то санкція спеціальної норми:

- *може*, крім такого самого основного покарання, передбачати таке саме додаткове покарання, однак з меншою його максимальною та/або мінімальною межею; бути не обов'язковим, а факультативним додатковим покаранням;
- *повинна* передбачати, крім такого самого основного покарання, менш суворе додаткове покарання (декілька альтернативних додаткових покарань).

4) Якщо санкція загальної норми містить декілька альтернативних додаткових покарань, то санкція такої норми *повинна* передбачати більшу кількість додаткових покарань [70, с. 96].

Як бачимо, виведені науковцем положення, що, на його думку, становлять собою правила конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм, є швидше рекомендаціями для законодавця при конструюванні таких норм, а не правилами. Адже як вже було встановлено вище, правила конструювання статей кримінального закону, які містять спеціальні норми, – це система положень, які є обов'язковими до застосування при конструюванні таких статей; це система положень, які не можна порушувати.

Причому, абсолютно незрозуміло, чому при наданні варіантів конструювання таких санкцій в одних випадках науковець використовує дієслова «повинна» чи «має», а в інших – «може». На нашу думку, зазначені науковцем альтернативні рекомендації побудови санкцій кримінально-правових норм, у тому числі, ті з них,

які починаються з дієслова «повинна», є власне рекомендаційними положеннями – можливими варіантами конструювання санкцій статей кримінального закону, які містять спеціальні норми. Дієслово «повинна» вжите науковцем помилково, оскільки не відображає дійсного його значення.

А тому слід зазначити, що виведені О. П. Горохом положення щодо конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм мають право на існування, але в якості рекомендацій, а не правил побудови санкцій статей, які містять такі норми.

Крім сформульованих вище безумовних правил конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм, які є обов'язковими до застосування законодавцем при здійсненні відповідної діяльності, слід звернути увагу ще на кілька рекомендацій, недотримання яких не спотворює сутності спеціальних норм кримінального права, але їх дотримання є бажаним з огляду на дотримання принципу пропорційності між ступенем суспільної небезпеки певного різновиду суспільно небезпечних діянь та покарання, встановленого законодавцем у санкції відповідної норми за його вчинення. Такими рекомендаціями, на яких вже неодноразово зосереджували свою увагу науковці при аналізі санкцій, передбачених законодавцем за певні групи злочинів, є наступні:

1. Поступовість підвищення ступеня тяжкості за кваліфіковані склади злочинів. Так, Т. О. Леснієвські-Костарєва наголошує на тому, що кваліфікований злочин відрізняється від простого за типовим ступенем суспільної небезпеки, характер же останньої – однаковий для обох злочинів. Тому суттєві, різкі «стрибки» сходинками покарань, як правило, необґрунтовані [105, с. 238, 329].

Враховуючи зазначений висновок, Н. О. Гуторова та О. А. Шаповалова наголошують на тому, що за ступенем тяжкості різниця між основним та кваліфікованим або кваліфікованим та особливо кваліфікованим злочином повинна бути не більш, ніж на одну позицію [72, с. 13; 245, с. 35].

Зважаючи на це, науковці наводять приклади необґрунтовано різкого підвищення покарання у ч. 3 ст. 212 та ч. 3 ст. 212-1 КК України, де порівняно зі

злочином, передбаченим ч.2 цих статей, здійснено стрибок від злочину невеликої тяжкості до тяжкого злочину, а також у ч.2 ст.233 КК України, де такий стрибок відбувся порівняно з ч.1 цієї статті від злочину середньої тяжкості до особливо тяжкого злочину [72, с. 13; 245, с. 35].

Слід погодитися, що таке законодавче рішення викликає застереження. Більше того, на що звертає увагу О. А. Шаповалова, різкі перепади в оцінці ступеня суспільної небезпечності зазначених злочинів за наявності кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак мають місце при використанні обставин, що є типовими для відповідно частин другої та третьої статей, які передбачають відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності. Але при цьому в інших складах злочинів розглядуваної групи таких «стрибків» не спостерігається [245, с. 35-36].

2. Відразу напрошується наступний висновок: однакові кваліфікуючі ознаки повинні мати приблизно однаковий вплив на розмір покарання, тобто впливати на підвищення покарання приблизно в однаковій мірі відносно усіх злочинів [72, с. 14; 73, с. 369; 86, с. 38].

Однак, як слушно зазначає Д. С. Азаров, чинні кримінально-правові санкції є асиметричними, розбалансованими, що проявляється, поміж іншого, у різному впливі однакових кваліфікуючих ознак на зміну міри типового покарання. Диференціація кримінальної відповідальності здійснюється хаотично [28, с. 8-9].

Зокрема, Н. О. Гуторова вказує на недотримання цього положення теорії кримінального права при розробці санкцій за окремі кваліфіковані та особливо кваліфіковані види злочинів проти державних фінансів [72, с. 13-14]; О. О. Книженко як приклад недотримання цього правила наводить кваліфікуючі ознаки, передбачені у статтях 185 та 189 КК України [86, с. 38].

Ще однією, найбільш спірною, на наш погляд, рекомендацією є положення про те, що мінімальний рівень санкції частини статті, яка посилює покарання, не повинен заходити за максимальну межу покарання, що встановлене за менш небезпечне діяння [72, с. 13; 245, с. 34; 105, с. 323-329; 250, с. 679-683; 86, с. 38].

І хоча, як цілком слушно зазначають науковці, це дає можливість суду призначити за злочин, вчинений за наявності кваліфікуючих ознак, таке ж покарання, як і за злочин, де такі ознаки відсутні, або навіть менш суворе покарання [72, с. 12; 245, с. 34], на наш погляд, така можливість суддівського розсуду є цілком виправдана, адже не завжди кваліфікуюча ознака настільки впливає на ступінь суспільної небезпеки, що перешкоджає призначенню покарання на рівні або, в окремих випадках, навіть нижче рівня максимальної межі покарання, що встановлене за відповідний основний склад злочину.

А тому не бачимо перешкод у наданні в цьому випадку простору для суддівського розсуду.

На завершення слід наголосити на тому, що спеціальна норма завжди спрямована на зміну способу (а у випадку відносно спеціальних норм – і меж) регулювання тих суспільних відносин, які вже охороняються загальною кримінально-правовою нормою. Тому у кожному конкретному випадку доповнювати кримінальний закон новою статтею, яка містить спеціальну норму, не можна бездумно. Це слід робити з особливою ретельністю, враховуючи вже діючу систему кримінально-правових норм. Тут доцільно навести п. 4 Розділу І вже неодноразово згадуваних Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки: «З метою взаємного узгодження проекту і чинних законів та уникнення суперечностей у законодавстві у процесі роботи над законопроектом повинні бути вивчені законодавство, що стосується теми законопроекту, практика застосування відповідних нормативних актів, наукова література» [117].

Дотримання зазначених вище правил сприятиме ефективності спеціальних норм кримінального права, однозначності їх правозастосування та дозволить уникнути багатьох проблем при проведенні кримінально-правової кваліфікації.

Висновки до Розділу 3

1. Аналіз судової практики свідчить про неодноразове звернення судовими органами різних рівнів до питань кваліфікації у випадку наявності спеціальних кримінально-правових норм.

Так, Пленум ВСУ у своїх постановах сформулював правило кваліфікації у випадку конкуренції загальної та спеціальної норм, а також кілька разів надав рекомендації щодо кваліфікації окремих випадків конкуренції таких норм. Деякі з них були піддані критиці у зв'язку з невідповідністю характеру співвідношення між загальною та спеціальною нормами та принципу *non bis in idem*.

Зокрема, обґрунтовується необхідність кваліфікації випадків посягання на життя спеціальних потерпілих у зв'язку з їхньою діяльністю лише за ст. 112, 348, 348-1, 379, 400 чи 443 КК України як за статтями, які містять спеціальні норми, незалежно від наявності інших, ніж у п. 8, кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України. Так само і опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, слід кваліфікувати лише за ч. 5 ст. 404 КК України.

Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, підлягає кваліфікації лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки конкуренцію частин (ч. 1 ст. 115 і ст. 152 чи 153 КК України) і цілого (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України) слід вирішувати на користь цілого (спеціальної норми).

У зв'язку з наявністю між нормами ст. 270 та 273 КК України конкуренції загальної та відносно спеціальної норм аргументується правильність кваліфікації порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах лише за відповідною частиною ст. 273 КК України, якщо воно спричинило передбачені у них наслідки. Якщо ж заподіяна виключно майнова шкода у великому чи особливо розмірі, застосуванню підлягає відповідна частина ст. 270 КК України.

Не один раз звертався до питання співвідношення між загальною та спеціальною нормами і Верховний Суд (раніше – Верховний Суд України) у своїх постановах, кілька разів навіть оперуючи термінами «спеціальна норма» чи «спеціальний вид».

Окремої уваги заслуговують висновки Великої Палати ВС про те, що заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій винного за ч. 2 ст. 365 КК України, а також Касаційного кримінального суду Верховного Суду про те, що шкода у великих розмірах не є необхідною для кваліфікації за ч. 2 ст. 194 КК України.

Ці правові позиції ВС виступили підставою для обґрунтування доцільності викладення норм зазначених статей у наступній редакції:

- ч. 2 ст. 365: «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, якщо воно супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування»;

- ч. 2 ст. 194: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або яке заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки».

2. З метою забезпечення ефективності та однозначності застосування спеціальних кримінально-правових норм необхідно дотримуватися певних правил їх законодавчої побудови.

На підставі проведеного дослідження, пропонуємо виділяти наступні правила конструювання диспозицій спеціальних кримінально-правових норм:

1. Необхідно дотримуватися *вимог правопису української мови*.

2. В асоціаціях кримінально-правових норм необхідно використовувати *уніфіковану термінологію*.

3. Якщо *кримінальна відповідальність за діяння, передбачені загальною нормою, диференційована* (відповідна стаття КК України містить кілька частин або

пунктів) та із неї виділяється спеціальна норма, яка передбачена окремою статтею КК України, то можливі такі два варіанти її конструювання:

1) перебачити у санкції спеціальної норми *більш суворе покарання*, ніж встановлене за особливо кваліфікований (найбільш тяжкий) склад злочину, передбачений в статті, що містить загальну норму;

2) *диференціювати кримінальну відповідальність за передбачені спеціальною нормою діяння* таким же чином, як диференційована кримінальна відповідальність за діяння, передбачені загальною нормою.

4. У випадку, коли *у першій частині статті Особливої частини КК України передбачена відповідальність за матеріальний склад злочину*, а диференціація кримінальної відповідальності проведена законодавцем не за лінією зростання (збільшення) кількості або інтенсивності наслідків, то *для вказівки на попередній (основний) склад злочину слід у другій (наступній) частині статті Особливої частини КК України відтворити або назву злочину (грабіж, розбій, зґвалтування, вбивство і т.д.), або попередню частину статті*.

Стосовно санкцій статей, що містять спеціальні кримінально-правові норми, пропонуємо наступні правила їх конструювання:

1. Санкція повинна бути побудована *із врахуванням особливостей встановлення окремих видів покарань, передбачених в Загальній частині Кримінального кодексу України*.

2. Основні покарання слід розташовувати у санкції *за ступенем зростання їх суворості* – від менш суворого до більш суворого.

3. Необхідним є *дотримання пунктуаційних правил*.

4. Важливим є дотримання *правильного співвідношення між видами та розмірами покарань, передбачених санкціями загальної та спеціальної кримінально-правових норм*:

1) У випадку виокремлення спеціальної норми з метою підвищення ступеня суспільної небезпеки певного різновиду діянь, необхідно змінити верхню та (або) нижню межу санкції таким чином, щоб вона стала суворішою порівняно із санкцією

загальної норми. При цьому, слід наголосити на недопустимості зниження нижньої межі санкції.

2) У випадку виокремлення спеціальної норми з метою зниження ступеня суспільної небезпеки певного різновиду діянь, необхідно змінити верхню та (або) нижню межу санкції таким чином, щоб вона стала менш суворою порівняно із санкцією загальної норми.

3. За результатами проведеного дисертаційного дослідження, з метою усунення наявних в КК України недоліків конструювання статей, що містять спеціальні кримінально-правові норми, для забезпечення ясності та однозначності їх правозастосування, було запропоновано проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (див. Додаток Ж).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наведено нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному дослідженні науково-теоретичних засад спеціальних норм у кримінальному праві України. Водночас підтверджено недостатність уваги до відповідних проблем у теорії кримінального права, більшість із яких досі є невирішеними законодавцем, правозастосовними органами, а також науковцями. З огляду на це, в роботі запропоновано такі напрями їх розв’язання.

1. На основі аналізу теоретичних та методологічних засад дослідження спеціальних норм у кримінальному праві України виявлено такі закономірності:

1.1. Попри те, що сучасний розвиток українського кримінального законодавства вирізняється доповненням КК України статтями, що містять спеціальні кримінально-правові норми, наукова база напрацювань із досліджуваної кримінально-правової проблематики не задовольняє потреби правотворення та правозастосування через недостатнє її вивчення – спеціальні кримінально-правові норми розглядалися в науці кримінального права України лише поверхнево, у рамках кваліфікації злочинів у разі конкуренції кримінально-правових норм. Саме це обумовило необхідність комплексного, системного дослідження спеціальних норм у кримінальному праві України.

1.2. Недостатня увага до аналізованої проблеми зумовила й те, що в Україні досі відсутній комплексний аналіз спеціальних кримінально-правових норм в історичній ретроспективі. Спеціальні норми використовувалися законодавцем на всіх історичних етапах розвитку нашої державності, видозмінювалися та удосконалювалися, поступово набуваючи всіх ознак, притаманних спеціальній кримінально-правовій нормі у сучасному розумінні.

Незважаючи на те, що фактично спеціальні кримінально-правові норми існували у правових джерелах із часу зародження писаного національного права, розуміння та наукове обґрунтування правової сутності такої норми з’явилося не так давно – в радянський період в історії України.

1.3. Застосування порівняльно-правового методу сприяло виокремленню певних закономірностей використання статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми, законодавцями різних країн світу. Зокрема, більшості зарубіжних кримінальних законів притаманна наявність таких статей (кодекси 14 країн із 15, обраних для аналізу), що свідчить про значущість спеціальних норм у кримінальному праві для врахування різниці у характері і ступені суспільної небезпеки різноманітних проявів посягань на суспільні відносини на сучасному рівні розвитку суспільства. Диференціюючи кримінальну відповідальність за окремі злочини, іноземні законодавці закріплюють у кримінальних законах статті, які містять спеціальні норми і про кваліфіковані, і про привілейовані склади злочинів.

1.4. Формально-логічне дослідження спеціальних норм у кримінальному праві підтвердило тезу про те, що норма права є юридичним поняттям, що, своєю чергою, дозволило екстраполювати логічне вчення про відношення понять на дослідження співвідношення кримінально-правових норм. Загальна та спеціальна кримінально-правові норми знаходяться у логічному відношенні підпорядкування понять, а кілька спеціальних норм – перехрещення понять. Це стало науковим підґрунтям для розуміння сутності спеціальної норми кримінального права.

2. Виявлені закономірності теоретичного та методологічного характеру стали основою дослідження поняття, видів та функцій спеціальних норм у кримінальному праві України.

2.1. Шляхом використання логічних принципів визначення понять, зокрема правил формулювання дефініцій через рід і видову відмінність, у дисертації сформульовано дефініцію поняття «спеціальна кримінально-правова норма (спеціальна норма кримінального права)»: це охоронна (заборонна) кримінально-правова норма, яка є похідною від загальної та виокремлюється з неї в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в окремих випадках і зміни меж, регулювання певного виду суспільних відносин.

Констатовано, що на основі взаємозв’язків між кримінально-правовими нормами у КК України формуються асоціації кримінально-правових норм, які становлять спільність, «в’язку» загальної норми та конкретизуючих її спеціальних

норм, об'єднаних єдиними принципами, поняттями, термінологією, та які утворилися в результаті диференціації кримінальної відповідальності.

2.2. Обґрунтовано, що у кримінальному праві наявні пропагуючі норми, які становлять самостійний різновид регулятивних кримінально-правових норм, завданням якого є розширення меж дії іншої норми; здійснено розмежування між виключними та винятковими кримінально-правовими нормами.

Встановлено, що виключні, пропагуючі, виняткові та конкретизуючі норми є різновидами регулятивних кримінально-правових норм, що виокремлюються з відповідної базової норми і метою яких є звуження, розширення чи уточнення меж її регулювання. Спеціальні кримінально-правові норми, своєю чергою, є різновидом охоронних (заборонних). Серед регулятивних норм таких немає, внаслідок чого при вирішенні інших, окрім кваліфікації злочинів, питань, які належать до сфери кримінально-правового регулювання, є помилковим використання терміна «спеціальна кримінально-правова норма».

Зроблено висновок, що конкуренція частин і цілого є особливим різновидом конкуренції загальної і спеціальної норм, а норма, названа в доктрині кримінального права нормою про ціле, є спеціальною кримінально-правовою нормою.

2.3. Обґрунтовано, що основними критеріями класифікації спеціальних кримінально-правових норм, які становлять інтерес для науки та правозастосування, є такі: 1) характер співвідношення із загальною нормою; 2) межі кримінально-правового регулювання; 3) об'єкт правової охорони; 4) спосіб утворення спеціальних норм; 5) ступінь суспільної небезпеки. Здійснено класифікацію спеціальних кримінально-правових норм за цими критеріями та встановлено, що найважливішим критерієм класифікації, який став основою для вирішення багатьох проблемних питань конкуренції за наявності спеціальних кримінально-правових норм, є їх поділ за характером співвідношення спеціальної норми із відповідною загальною на абсолютно спеціальні та відносно спеціальні норми.

2.4. Констатовано, що спеціальні кримінально-правові норми повинні виконувати такі функції:

1) уточнення (конкретизація) характеру та ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою;

2) превентивна – попередження кримінальних правопорушень.

На підставі аналізу статей, які містять спеціальні норми та якими КК України було доповнено протягом 2015–2019 рр., встановлено, що не всі наявні в чинному КК України спеціальні кримінально-правові норми виконують ці функції, що обумовлює необхідність вирішення питання про потребу залишення статей із такими нормами у КК України.

Стосовно функції відображення вищого чи нижчого ступеня суспільної небезпеки передбачених ними різновидів діянь, то із проаналізованих 14 статей норми лише чотирьох виконують цю функцію (ст.ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності», 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», 349-1 «Захоплення журналіста як заручника» та 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»). Щодо десяти інших статей, то в одних випадках їхні санкції не забезпечують виконання зазначеної функції, в інших – внаслідок недоліків законодавчого конструювання вони спричиняють чимало проблем для правозастосування, що унеможливлює реалізацію цієї функції.

Задля встановлення реалізації спеціальними кримінально-правовими нормами превентивної функції проведено опитування, в якому взяло участь 250 респондентів, сфера зайнятості 78,8% із яких (197 осіб) не пов’язана з юриспруденцією. Відтак констатовано, що останні не знають про наявність в КК України досліджуваних норм (опитування стосувалося норм ст. 369-3 «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» та ст. 400 «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв’язку з діяльністю, пов’язаною з наданням правової допомоги»).

Результати дослідження виконання спеціальними нормами своїх функцій поставили під сумнів доцільність доповнення КК України більшістю із нових статей, що містять спеціальні норми. А тому запропоновано такі зміни до КК України:

– виключити ст.ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, ч. 5 ст. 404, ст. 443 та доповнити статтю 115 КК України частиною 3, в якій передбачити умисне вбивство спеціальних потерпілих у зв'язку з їхньою діяльністю як особливо кваліфіковані склади умисного вбивства;

– виключити ст. 126-1, а вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, передбачити як кваліфікуючу ознаку у ст.ст. 121, 122, 125, 126, 127, 146 КК України;

– виключити ст. 151-2.

3. Розв'язання проблеми визначення змісту та обсягу поняття спеціальної норми у кримінальному праві України та функцій таких норм дало змогу дослідити проблеми застосування спеціальних норм у судовій практиці.

3.1. На підставі аналізу судової практики встановлено, що питання кваліфікації за наявності спеціальних кримінально-правових норм неодноразово порушували судові органи різних рівнів.

У своїх постановах Верховний Суд оперує термінами «загальна» та «спеціальна» норми права чи «спеціальний вид», а в багатьох інших випадках формулює правові позиції щодо правильної кваліфікації злочинів в окремих випадках конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

Рекомендації щодо досліджуваної проблематики часто давав і Пленум ВСУ у своїх постановах. Окремі з них було піддано критиці та запропоновано шляхи розв'язання проблемних питань кваліфікації у разі конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм.

Обґрунтовано, що у випадку посягання на життя спеціальних потерпілих (ст.ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України) дії винного мають кваліфікуватися лише за відповідними статтями, незалежно від наявності інших кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України. Так само має вирішуватися питання кваліфікації опору начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої

особи, яка виконує обов’язки з військової служби, – такі дії підлягають кваліфікації лише за ч. 5 ст. 404 КК України.

Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, належить кваліфікувати лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України як за цілим (спеціальною нормою).

На основі встановленого співвідношення між нормами статей 270 та 273 КК України як загальної та відносно спеціальної норм обґрунтовано необхідність кваліфікації порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, якщо воно спричинило наслідки, передбачені ст. 273 КК України, лише за цією статтею як за такою, яка передбачає спеціальну норму щодо норми, передбаченої ст. 270 КК України. У разі заподіяння лише майнової шкоди у відповідному розмірі застосуванню підлягає відповідна частина ст. 270 КК України.

3.2. Недоліки законодавчого конструювання статей, які містять спеціальні норми, та, як наслідок, неоднаковість їх застосування, обумовлюють необхідність розроблення правил конструювання статей КК України, що містять спеціальні норми, та неухильного їх дотримання законодавцем при напрацюванні законопроєктів про внесення змін до КК України.

З огляду на те, що структура охоронних (заборонних) кримінально-правових норм виражена диспозицією та санкцією, правила конструювання статей КК України, які містять спеціальні норми, запропоновано поділити на дві групи:

1) правила конструювання диспозицій статей, які містять спеціальні норми;
2) правила конструювання санкцій таких статей.

На основі аналізу чинного КК України, судової практики та наявної наукової літератури виведено власну систему таких правил. Їх дотримання при законодавчому конструюванні статей, які містять спеціальні кримінально-правові норми, сприятиме ефективності спеціальних норм кримінального права, однозначності їх правозастосування та уникненню багатьох проблем під час здійснення кримінально-правової кваліфікації.

За результатами дисертації підготовлено текст законопроєкту про внесення змін та доповнень до КК України, де сконцентровані законодавчі пропозиції, викладені у роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Axelrod R. The complexity of cooperation: Agent-based models of competition and collaboration. Princeton: Princeton University Press, 1997. 232 p.

2. Case of Alimuçaj v. Albania: Judgment of 7 February 2012. Application no. 20134/05 / European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108957 (дата звернення: 19.02.2019).

3. Case of Huhtamäki v. Finland: Judgment of 6 March 2012. Application no. 54468/09. / European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109341 (дата звернення: 19.02.2019).

4. Case of Kafkaris v. Cyprus: Judgment of 12 February 2008. Application no. 21906/04. / European Court of Human Rights, Grand Chamber. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85019 (дата звернення: 19.02.2019).

5. Case of M. v. Germany: Judgment of 17 December 2009. Application no. 19359/04. / European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96389 (дата звернення: 19.02.2019).

6. Criminal Code / The Croatian Parliament: Decision № 71-05-03/1-11-2 of 26 October 2011. Croatia. URL: http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/prevodenje/zakoni/kazneni-zakon-nn-125-11-eng.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

7. Criminal Code Act / Laws of the Federation of Nigeria, 1990. Chapter 77. URL: http://www.nigeria-law.org/Criminal%20Code%20Act-Tables.htm (дата звернення: 19.01.2019).

8. Criminal Code Act. Australia, 1995. URL: https://www.legislation.gov.au/Details/C2018C00298/Html/Volume_1 (дата звернення: 19.01.2019).

9. Criminal Code Consolidation. Canada, 1985. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

10. Criminal Code of the Czech Republic. 2009. URL: http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

11. Criminal Code of the Republic of Albania. 1995. URL: http://rai-see.org/wp-content/uploads/2015/08/Criminal-Code-11-06-2015-EN.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

12. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. 1968. URL: https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes (дата звернення: 19.01.2019).

13. Criminal Law Consolidation Act. South Australia, 1935. URL: https://www.legislation.sa.gov.au/LZ/C/A/CRIMINAL%20LAW%20CONSOLIDATION%20ACT%201935/CURRENT/1935.2252.AUTH.PDF (дата звернення: 19.01.2019).

14. Edmonds B., Moss S. From KISS to KIDS – an ‘anti-simplistic’ modelling approach. URL: http://cfpm.org/~bruce/kiss2kids/kiss2kids.pdf (дата звернення: 19.02.2019).

15. Elsenbroich C., Gilbert N. Modelling norms. Netherlands: Springer, 2013. 213 p.

16. Indian Penal Code. 1860. URL: http://www.advocatekhoj.com/library/bareacts/indianpenalcode/index.php?Title=Indian%20Penal%20Code,%201860 (дата звернення: 19.01.2019).

17. Makarewicz J. Kodeks karny z komentarzem. 4-e wydanie. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1935. URL: https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/79655?id=79655 (дата звернення: 25.01.2020).

18. Penal Code. Egypt, 1937. URL: https://sherloc.unodc.org/res/cld/document/criminal_code_of_egypt_english_html/Egypt_Criminal_Code_English.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

19. Penal Code. Libya, 1953. URL: https://learningpartnership.org/sites/default/files/resources/pdfs/Libya-Penal-Code-1956-English.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

20. Sen I., Marin O. Legal construction «the same act» in criminal law of Ukraine. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Випуск 65. С. 101-114.

21. Swiss Criminal Code. 1937. URL: https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/201901010000/311.0.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

22. Thai Criminal Code. 1956. URL: http://library.siam-legal.com/thai-criminal-code/ (дата звернення: 19.01.2019).

23. The Criminal Code of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, 2004. URL: https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/et/et011en.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

24. The Penal Code / Law № 2016/007 of 12 July 2016. Republic of Cameroon. URL: https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/cm/cm014en.pdf (дата звернення: 19.01.2019).

25. U.S. Code. Title 18. Part I «Crimes». URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I (дата звернення: 19.01.2019).

26. Ustawa karna na zbrodnie, wykroczenia i przestępstwa z 27 maja 1852 r. *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych.* Wiedeń, 1852. 528 S.

27. Weisberg R. Norms and Criminal Law, and the Norms of Criminal Law Scholarship. URL: http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7124&context=jclc (дата звернення: 19.02.2019).

28. Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Том 3. С. 3-18.

29. Алексеев С. С. Собрание сочинений: в 10 т. Т. 3. М.: Статут, 2010. 781 с.

30. Алексеев С. С. Структура советского права. М.: «Юридическая литература», 1975. 264 с.

31. Андрушко А. В. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (XIX – поч. XXI ст.).

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. Випуск 29. Том 2. С. 68-73.

32. Байтин М. И. Сущность права: современное нормативное правопонимание на грани двух веков. 2-е изд., доп. М.: Право и государство, 2005. 544 с.

33. Безногих В. Порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за відмивання коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків, за законодавством Австралії та України. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 5. С. 67-71.

34. Беляев В. Г. Применение уголовного закона. Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. 124 с.

35. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 3-х т. Т. І. Загальні засади. 2-ге вид., виправ. та доп. Київ: ВД «Дакор», 2019. 562 с.

36. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 464 с.

37. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX-XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

38. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Випуск 46. С. 178-192.

39. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

40. Бурдін В. До питання про деякі особливості антикорупційної політики в Україні (на прикладах змін до КК України). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Випуск 69. С. 125-135.

41. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ПАІС, 2006. 200 с.

42. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 25 жовтня 2016 р. у справі № 555/1050/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62231589 (дата звернення: 19.02.2019).

43. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 8 квітня 2013 р. у справі № 359/2854/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30807868 (дата звернення: 19.02.2019).

44. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 21 січня 2015 р. у справі № 361/10407/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42391930 (дата звернення: 15.01.2019).

45. Вирок Варвинського районного суду Чернігівської області від 20 січня 2009 р. у справі № 1-7/2009 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4532543 (дата звернення: 19.02.2019).

46. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 06.06.2013 р. у справі № 212/1-836/11 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31711947 (дата звернення: 15.01.2019).

47. Вирок Вовчанського районного суду Харківської області від 13.06.2013 р. у справі № 1/2008/39/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31912784 (дата звернення: 15.01.2019).

48. Вирок Вовчанського районного суду Харківської області від 22.10.2014 р. у справі № 617/1026/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41009251 (дата звернення: 15.01.2019).

49. Вирок Ворошиловського районного суду м. Донецька від 5 березня 2013 р. у справі № 0508/736/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29821617 (дата звернення: 15.01.2019).

50. Вирок Деснянського районного суду міста Чернігова від 6 лютого 2017 р. у справі № 750/9301/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64515831 (дата звернення: 15.01.2019).

51. Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 30 квітня 2013 р. у справі № 1/0519/795/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31028150 (дата звернення: 15.01.2019).

52. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 8 травня 2018 р. у справі № 500/2442/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73857325 (дата звернення: 15.01.2019).

53. Вирок Кіровського районного суду АРК від 21 вересня 2012 р. у справі № 0110/1999/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26553338 (дата звернення: 15.01.2019).

54. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 5 листопада 2013 р. у справі № 404/5044/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34652936 (дата звернення: 15.01.2019).

55. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 13 серпня 2018 р. у справі № 642/612/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75838040 (дата звернення: 15.01.2019).

56. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 09.02.17 р. у справі № 415/3912/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65427140 (дата звернення: 15.01.2019).

57. Вирок Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 20 березня 2007 р. у справі № 1-25/2007 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1182377 (дата звернення: 19.02.2019).

58. Вирок суду Ленінського району м. Харкова від 21 березня 2013 р. у справі № 2024/4536/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49268692 (дата звернення: 15.01.2019).

59. Вирок Тетіївського районного суду Київської області від 7 березня 2014 р. у справі № 380/282/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37513585 (дата звернення: 19.02.2019).

60. Вирок Тиврівського районного суду Вінницької області від 21 серпня 2012 р. у справі № 223/1708/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26502089 (дата звернення: 19.02.2019).

61. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 13.06.2018 р. у справі № 308/4008/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74636557 (дата звернення: 15.01.2019).

62. Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 20 листопада 2015 р. у справі № 686/17491/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53624051 (дата звернення: 15.01.2019).

63. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області від 24 грудня 2014 р. у справі № 459/268/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42368008 (дата звернення: 15.01.2019).

64. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 02.07.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55842 (дата звернення: 15.01.2019).

65. Газдайка-Василишин І. Б., Шикор В. Я. Кримінально-правова характеристика підпалів транспортних засобів. *Митна справа*. 2015. № 1 (97). Частина 2, книга 1. С. 106-117.

66. Гарманов В. М. Конкуренция уголовно-правовых норм при назначении наказания: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Тюмень, 2002. 26 с.

67. Гейн А. К. Цель как криминообразующий признак: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Тюмень, 2010. 18 с.

68. Герцензон А. А. Квалификация преступления. М.: Военно-юридическая академия, 1947. 27 с.

69. Голунский С. А., Строгович М. С. Теория государства и права. М.: Госюриздат, 1940. 304 с.

70. Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 90: Юридичні науки. С. 94-98.

71. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Львів: Світ, 1992. 168 с.

72. Гуторова Н. О. Злочини проти державних фінансів: механізм побудови кримінально-правових санкцій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 11-14.

73. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 412 с.

74. Давидович І. І., Задоя К. П. Особливості кваліфікації насильницьких злочинів, які вчиняються щодо так званих «спеціальних» потерпілих. *Адвокат*. 2013. № 2 (149). С. 15-17.

75. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об’єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Випуск 66. С. 187-197.

76. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

77. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. М.: Издательство Московского университета, 1967. 319 с.

78. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник. 9-те вид. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.

79. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. К.: Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.

80. Иногамова-Хегай Л. В. Конкуренция норм уголовного права: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1999. 333 с.

81. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 381 с.

82. Іванов В. М. Історія держави і права України: навчальний посібник. Ч. 1. К.: МАУП, 2002. 264 с.

83. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. М.: Юридическая литература, 1965. 204 с.

84. Каролина // Восточная Литература: средневековые исторические источники Востока и Запада. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Karolina/text.phtml (дата звернення: 19.02.2019).

85. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика: учеб. для юридич. вузов и фак. ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Высш. Шк., 1987. 271 с.

86. Книженко О. О. Щодо механізму побудови кримінально-правових санкцій. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2004. № 1. С. 37-39.

87. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.

88. Козочкін І. Д. Кримінальне право зарубіжних держав. Загальна частина: навчальний посібник / за ред. і з передм. І. Д. Козочкіна. М.: Омега-Л, Інститут міжнародного права і економіки ім. А. С. Грибоєдова, 2003. 576 с.

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: підпис. від 4 листопада 1950; ред. від 2 жовтня 2013 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.02.2019).

90. Конверський А. Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. 6-те вид. К.: Центр учбової літератури, 2017. 424 с.

91. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 15.01.2019).

92. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. Видання 2-ге. К.: Атіка, 2002. 640 с.

93. Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*. 2004. № 7. С. 43-47.

94. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права.* 2014. № 1. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/928/1/3.pdf (дата звернення: 10.11.2019).

95. Кримінальний кодекс України: Закон від 28 грудня 1960 р. № 2001-05 / Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05 (дата звернення: 25.01.2020).

96. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 15.01.2019).

97. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 19.02.2019).

98. Кричківський О. М. Конкуренція кримінально-правових норм при призначенні покарання: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2014. 227 с.

99. Кудрявцев В. Н. О противоправности преступления. *Правоведение.* 1959. № 1. С. 68-78.

100. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юристъ, 2004. 304 с.

101. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. 323 с.

102. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. посібн. Львів: Тріада плюс, 2000. 400 с.

103. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Галицько-Волинська держава (1199-1349): монографія. Львів, 2005. 280 с.

104. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений: учебное пособие. М.: Изд-во МГУ, 1984. 182 с.

105. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М.: Норма, 2000. 400 с.

106. Листъ фонъ Францъ. Учебникъ уголовнаго права. Общая часть / переводъ Ф. Ельяшевичъ. М.: Товарищество типографіи А.И. Мамонтова, 1903. 334 с.

107. Літопис Руський. Роки 852 – 912. URL: http://litopys.org.ua/litop/lit02.htm (дата звернення: 25.01.2020).

108. Літопис Руський. Роки 913 – 945. URL: http://litopys.org.ua/litop/lit03.htm (дата звернення: 25.01.2020).

109. Літопис Руський. Роки 946 – 972. URL: http://litopys.org.ua/litop/lit04.htm (дата звернення: 25.01.2020).

110. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). К.: Атіка, 2008. 412 с.

111. Малыхин В. И. Квалификация преступлений: теоретические вопросы. Куйбышев: Изд-во Куйбышевского ун-та, 1987. 65 с.

112. Марін О. Поняття криміноутворюючої ознаки. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXIV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2018 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. С. 151-155.

113. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. К.: Атіка, 2003. 224 с.

114. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2001. 235 с.

115. Маркін В. Проблеми диференціації кримінальної відповідальності за посягання на життя спеціальних потерпілих у зв’язку з їх діяльністю в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2019 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. С. 134-137.

116. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 10-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

117. Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки: Постанова колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41 / Міністерство юстиції України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0041323-00 (дата звернення: 25.01.2020).

118. Митрофанов І. І. Теоретичні засади механізму реалізації кримінальної відповідальності: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2017. 460 с.

119. Митрофанов І. І. Функції норм кримінального права. *Наше право*. 2016. № 2. С. 88-94.

120. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: прийнята на 61-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 2006 р. // База даних

«Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54 (дата звернення: 15.01.2019).

121. Навроцький В. З професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 705 с.

122. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. URL: https://studfiles.net/preview/5455569/page:34

123. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

124. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія. Х.: Право, 2012. 272 с.

125. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (По материалам следственной и прокурорско-судебной практики): учеб. пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1973. 173 с.

126. Наумов А. В., Новиченко А. С. Законы логики при квалификации преступлений. М.: Юрид. лит., 1978. 104 с.

127. О практике применения судами законодательства по делам, связанным с пожарами: Постановления Пленума Верховного Суда СССР от 2 марта 1989 г. № 3. URL: https://base.garant.ru/1305307/ (дата звернення: 19.02.2019).

128. Осадчий В. І. Санкції у спеціальних кримінально-правових нормах. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2004. № 1. С. 52-54.

129. Особая часть УК КНР. 1997. URL: https://asia-business.ru/law/law1/criminalcode/code/ (дата звернення: 19.01.2019).

130. Попов А. Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001. 465 с.

131. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. у справі № 301/2178/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78529879 (дата звернення: 17.03.2019).

132. Постанова Верховного Суду України від 1 жовтня 2015 р. у справі № 5-134кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52567709 (дата звернення: 19.02.2019).

133. Постанова Верховного Суду України від 13 жовтня 2016 р. у справі № 554/12965/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62394961 (дата звернення: 19.02.2019).

134. Постанова Верховного Суду України від 13 листопада 2014 р. у справі № 5-31кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41735959 (дата звернення: 19.02.2019).

135. Постанова Верховного Суду України від 14 листопада 2013 р. у справі № 5-30кс13 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35794481 (дата звернення: 19.02.2019).

136. Постанова Верховного Суду України від 15 травня 2014 р. у справі № 5-12кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39186256 (дата звернення: 19.02.2019).

137. Постанова Верховного Суду України від 17 грудня 2015 р. у справі № 5-125кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54688958 (дата звернення: 19.02.2019).

138. Постанова Верховного Суду України від 17 грудня 2015 р. у справі № 5-152кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/55159782 (дата звернення: 30.12.2019).

139. Постанова Верховного Суду України від 18 червня 2015 р. у справі № 5-56кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46702045 (дата звернення: 19.02.2019).

140. Постанова Верховного Суду України від 21 січня 2016 р. у справі № 5-365кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55315147 (дата звернення: 19.02.2019).

141. Постанова Верховного Суду України від 22 січня 2015 р. у справі № 5-35кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42862038 (дата звернення: 19.02.2019).

142. Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289 (дата звернення: 30.12.2019).

143. Постанова Верховного Суду України від 24 жовтня .2013 р. у справі № 5-37кс13 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35985763 (дата звернення: 19.02.2019).

144. Постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2013 р. у справі № 5-34кс13 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35794485 (дата звернення: 19.02.2019).

145. Постанова Верховного Суду України від 27 листопада 2014 р. у справі № 5-34кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42202958 (дата звернення: 19.02.2019).

146. Постанова Верховного Суду України від 28 листопада 2011 р. у справі № 5-19кс11 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19848651 (дата звернення: 19.02.2019).

147. Постанова Верховного Суду України від 3 квітня 2014 р. у справі № 5-8кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38376831 (дата звернення: 19.02.2019).

148. Постанова Верховного Суду України від 30 жовтня 2014 р. у справі № 5-29кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41603038 (дата звернення: 19.02.2019).

149. Постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2013 р. у справі № 5-29кс13 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36475620 (дата звернення: 19.02.2019).

150. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 липня 2018 р. у справі № 154/1636/15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75286815 (дата звернення: 19.02.2019).

151. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 травня 2018 р. у справі № 713/1622/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74120825 (дата звернення: 19.02.2019).

152. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 квітня 2018 р. у справі № 342/538/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73758539 (дата звернення: 19.02.2019).

153. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 червня 2018 р. у справі № 672/1388/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75099925 (дата звернення: 19.02.2019).

154. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 4 липня 2018 р. у справі № 628/4025/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75186590 (дата звернення: 19.02.2019).

155. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 червня 2018 р. у справі № 734/3748/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74598789 (дата звернення: 19.02.2019).

156. Пояснювальна записка від 02.07.2015 до проекту Закону України «Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55842 (дата звернення: 15.01.2019).

157. Пояснювальна записка від 02.11.2016 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648 (дата звернення: 15.01.2019).

158. Пояснювальна записка від 08.06.2015 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55531 (дата звернення: 15.01.2019).

159. Пояснювальна записка від 19.04.2018 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63899 (дата звернення: 15.01.2019).

160. Пояснювальна записка від 22.11.2016 до проекту Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60560 (дата звернення: 15.01.2019).

161. Пояснювальна записка від 24.01.2014 до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52566 (дата звернення: 15.01.2019).

162. Пояснювальна записка від 28.02.2015 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53963 (дата звернення: 15.01.2019).

163. Правда Руська. URL: http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm (дата звернення: 25.11.2017).

164. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19 (дата звернення: 19.02.2019).

165. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв’язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-18 (дата звернення: 19.02.2019).

166. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку: Закон України від 16 липня 2015 р. № 629-VIII /

Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/629-19#n18 (дата звернення: 15.01.2019).

167. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов’язаних із банком осіб: Закон України від 2 березня 2015 р. № 218-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-19#n17 (дата звернення: 15.01.2019).

168. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17 (дата звернення: 19.02.2019).

169. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів: Закон України від 31 жовтня 2019 р. № 263-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#n13 (дата звернення: 05.01.2020).

170. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів: Закон України від 14 травня 2015 р. № 421-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#n6 (дата звернення: 15.01.2019).

171. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 3 липня 2018 р. № 2475-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n59 (дата звернення: 15.01.2019).

172. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n6 (дата звернення: 15.01.2019).

173. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 3 листопада 2015 р. № 743-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#n139 (дата звернення: 15.01.2019).

174. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.04 р. № 2 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04 (дата звернення: 10.08.2018).

175. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12 липня 2018 р. № 2505-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n239 (дата звернення: 15.01.2019).

176. Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.09 р. № 7 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09 (дата звернення: 10.08.2018).

177. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 7 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10 (дата звернення: 10.08.2018).

178. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.05 р. № 14 (редакція від 19.12.2008) // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05 (дата звернення: 10.08.2018).

179. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон України від 17 червня 2015 р. № 525-VIII /

Верховна Рада України. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/525-viii (дата звернення: 15.01.2019).

180. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.03 р. № 2 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03 (дата звернення: 10.08.2018).

181. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.09 р. № 10 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09 (дата звернення: 03.02.2019).

182. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.08 р. № 5 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08 (дата звернення: 10.08.2018).

183. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 19.02.2019).

184. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: підпис. від 22 листопада 1984 р. // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення: 19.02.2019).

185. Пузиков П. Д. Понятия и их определения. Минск: «Наука и техника», 1970. 72 с.

186. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України: Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 № 1-р/2019 // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19 (дата звернення: 17.03.2019).

187. Рощина І. Структурні елементи норм кримінального права та їх ефективність у запобіганні злочинам. *Часопис Академії адвокатури України.* 2010.

№ 1(6). URL: http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/584/604 (дата звернення: 19.02.2019).

188. Русько-Візантійські договори // Юридичний словник-довідник. URL: https://subject.com.ua/pravo/dict/1039.html (дата звернення: 25.01.2020).

189. Саксонское зерцало: памятник, комментарии, исследования / отв. ред. В.М. Корецкий. М.: «Наука», 1985. 272 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/SaksZerts_1985/SaksZerts_1985.pdf (дата звернення: 25.01.2020).

190. Свидлов Н. М. Виды норм и квалификация преступлений следователем: лекция. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. 24 с.

191. Свидлов Н. М. Специальные нормы в уголовном праве: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. М.: Московская высшая школа милиции МВД СССР, 1979. 19 с.

192. Свидлов Н. М. Специальные нормы и квалификация преступлений следователем: учебное пособие / под ред. А.В. Наумова. Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1981. 47 с.

193. Семенюк-Прибатень А. В. Кримінально-правова характеристика знищення та пошкодження майна за кримінальним кодексом України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 241 с.

194. Сень І. Асоціації кримінально-правових норм. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи*: матеріали XVI Міжнародної студ.-аспір. наук. конф. (Львів, 21–22 квітня 2017 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. С. 112–117.

195. Сень І. Генезис спеціальних норм у пам’ятках кримінального права, які діяли на території України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2017. № 6-1 (28). С. 118-123.

196. Сень І. Класифікація спеціальних норм у кримінальному праві України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXIV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2018 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів:

Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. С. 166-171.

197. Сень І. Правила конструювання диспозицій статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXVI звітної наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 лютого 2020 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 148-152.

198. Сень І. Спеціальні норми в постановах Пленуму Верховного Суду України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9 (271). С. 217-222.

199. Сень І. Спеціальні норми у кримінальному праві України: постановка проблеми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXII звітної наук.-практ. конф. (Львів, 4–5 лютого 2016 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. С. 138-142.

200. Сень І. Структура кримінально-правових норм. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2019 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. С. 145-149.

201. Сень І. З. Поняття спеціальної норми в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Випуск 32. С. 106-110.

202. Сень І. З. Співвідношення понять «загальне - спеціальне»: кримінальне право та формальна логіка. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 2. С. 253-258.

203. Сень І. З. Стан дослідження проблеми спеціальних кримінально-правових норм у спеціальній літературі. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 154-158.

204. Сень І. З. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України: наукова брошура. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. 68 с.

205. Сенькив Ю. Уголовная ответственность в украинских городах Великого княжества Литовского по магдебургскому праву. *Закон и жизнь*. 2013. № 8/3. С. 187-190.

206. Сенько М. М. Розвиток сучасної науки кримінального права в Республіці Польща. *Часопис Київського університету права.* 2008. № 1. С. 194-196.

207. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

208. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 8: Природа-Ряхтливий. 1977. 927 с.

209. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 10: Т-Ф. 1979. 658 с.

210. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 5: Н-О. 1974. 840 с.

211. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 7: Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.

212. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін.; за заг. ред. академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. 688 с.

213. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая: в 2 т. Т. 1. М.: Наука, 1994. 380 с.

214. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. К.: Юринком, 1995. 208 с.

215. Татаров О. Ю., Газдайка-Василишин І. Б. Умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом: проблеми кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 65. С. 650-659.

216. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навчальний посібник. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

217. Тишкевич С. И. Единая теория уголовного нормотворчества и квалификации преступлений. Минск, 1992. 181 с.

218. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. 363 с.

219. Уголовное уложеніе. Высочайше утвержденное 22 Марта 1903 г. С.-Петергургъ: Сенатская типографія, 1903. 144 с.

220. Уголовный кодекс Аргентины. 1921. URL: https://constitutions.ru/?p=5847 (дата звернення: 19.01.2019).

221. Уголовный кодекс Республики Казахстан. 2014. URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31575252#sub_id=990000 (дата звернення: 19.01.2019).

222. Уголовный кодекс Республики Польша. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 234 с.

223. Уголовный кодекс Украинской ССР 1927 г. // Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (Основные законодательные акты). М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957. 532 с.

224. Уголовный кодекс УССР (утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г.) с алфавитным указателем. Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. 50 с.

225. Уголовный кодекс Японии. 1907. URL: http://constitutions.ru/?p=407&attempt=1 (дата звернення: 19.01.2019).

226. Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Втораго Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. 922 с.

227. Ухвала Верховного Суду України від 20 листопада 2014 р. у справі № 5-24кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42390313 (дата звернення: 19.02.2019).

228. Ухвала Верховного Суду України від 22 січня 2015 р. у справі № 5-39кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42786359 (дата звернення: 19.02.2019).

229. Ухвала Верховного Суду України від 22 січня 2015 р. у справі № 5-27кс14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42862030 (дата звернення: 19.02.2019).

230. Ухвала Верховного Суду України від 9 квітня 2015 р. у справі № 5-5кс15 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43832133 (дата звернення: 19.02.2019).

231. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 березня 2019 р. у справі № 1-8/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80889416 (дата звернення: 05.01.2020).

232. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 серпня 2010 р. у справі № 5-2410км10 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11423485 (дата звернення: 19.02.2019).

233. Ухвала спільного засідання колегії суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ і військової судової колегії від 3 квітня 2009 р. (витяг) // Верховний Суд України: інформаційний сервер. URL: http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/E4943F729DC03CE5C2257850003A86CF (дата звернення: 19.02.2019).

234. Фаринник В. І. Проблемні питання кваліфікації умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародн. наук.-практ. конф. (Харків, 11-12 жовтня 2012 р.). Х.: Право, 2012. С. 31-37.

235. Филимонов В. Д. Норма уголовного права. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 281 с.

236. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.

237. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія / за заг. ред. М. В. Костицького. К.: Атіка, 2005. 124 с.

238. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

239. Хахулина К. С. Конкуренция уголовно-правовых норм и ее преодоление в процессе их применения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 1984. 207 с.

240. Хилюк С. Кримінально-правові аспекти правила *non bis in idem* у практиці Європейського Суду з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Випуск 55. С. 254-265.

241. Хлистова Н. Б. Тлумачення об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 194 КК України (умисне знищення або пошкодження майна), та їх значення для кримінально-правової кваліфікації. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (Львів, 21-22 вересня 2012 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 422-425.

242. Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права. *Правоведение.* 1970. № 1. С. 41-49.

243. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. М.: Юрид. лит., 1979. 168 с.

244. Чернобель Г. Т. Структура норм права и механизм их действия (логические аспекты). *Правоведение.* 1983. № 6. С. 40-47. URL: http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186943 (дата звернення: 28.11.2018).

245. Шаповалова О. А. Диференціація кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності за допомогою санкцій статей. *Судова апеляція*. 2009. № 1(14). С. 33-36.

246. Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., випр. і доп. К.: Знання, 2004. 307 с.

247. Шкварець В. П., Орловський В. К. Історія держави і права України: навч. посібник. 2-ге вид., доп., випр. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2006. 215 с.

248. Шуп'яна М. Ю. Система покарань за австрійським кримінальним кодексом 1852 р. та практика їх застосування у Східній Галичині: монографія. Львів, 2017. 252 с.

249. Щепельков В. Ф. Уголовный закон как формально-логическая система: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург, 2003. 484 с.

250. Энциклопедия уголовного права: в 35 т. Т. 8: Уголовная ответственность и наказание. СПб.: Изд. проф. Малинина, 2007. 722 с.

251. Яремко Г. З. Загальні та спеціальні кримінально-правові норми-заборони: ревізія поглядів. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (21-22 вересня 2012 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 246-250.

252. Яремко Г. З. Ядро асоціацій норм про різні склади одного злочину. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2(19). URL: http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/62/58 (дата звернення: 19.02.2019).

253. Ященко А. М. Структура кримінально-правової норми: теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 3. С. 343-347.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Сень І. З. Стан дослідження проблеми спеціальних кримінально-правових норм у спеціальній літературі. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (ч. 2). С. 154-158.

2. Сень І. З. Співвідношення понять «загальне - спеціальне»: кримінальне право та формальна логіка. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 253-258.

3. Sen I., Marin O. Legal construction «the same act» in criminal law of Ukraine. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 65. С. 101-114.

4. Сень І. Генезис спеціальних норм у пам’ятках кримінального права, які діяли на території України. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2017. № 6-1 (28). С. 118-123.

5. Сень І. З. Поняття спеціальної норми в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Вип. 32. С. 106-110.

6. Сень І. Спеціальні норми в постановах Пленуму Верховного Суду України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9 (271). С. 217-222.

7. Сень І. З. Функції спеціальних норм у кримінальному праві України: наукова брошура. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. 68 с.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Сень І. Спеціальні норми у кримінальному праві України: постановка проблеми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXII звітної наук.-практ. конф. (Львів, 4–5 лютого 2016 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів:

Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. С. 138-142 (форма участі – очна).

9. Сень І. Асоціації кримінально-правових норм. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи:* матеріали XVI Міжнародної студ.-аспір. наук. конф. (Львів, 21–22 квітня 2017 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. С. 112-117 (форма участі – очна).

10. Сень І. Класифікація спеціальних норм у кримінальному праві України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXIV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2018 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. С. 166-171 (форма участі – очна).

11. Сень І. Структура кримінально-правових норм. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXV звітної наук.-практ. конф. (Львів, 7–8 лютого 2019 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2019. С. 145-149 (форма участі – очна).

12. Сень І. Правила конструювання диспозицій статей Кримінального кодексу, які містять спеціальні норми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:* матеріали XXVI звітної наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 лютого 2020 р.): у 2-ох ч. Ч. 2. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 148-152 (форма участі – очна).

Додаток Б

Асоціація норм про умисне вбивство в КК України

Генеральна (загальна) норма	*Спеціальні (варіантні) норми*	*Норми, спеціальні (варіантні) відносно іншої спеціальної (варіантної) норми*
Стаття 115. Умисне вбивство Ч. 1: Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині	Частина 2 статті 115: Умисне вбивство: 1) двох або більше осіб;	
	2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;	Стаття 117. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини
	3) заручника або викраденої людини;	
	4) вчинене з особливою жорстокістю;	
	5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;	Стаття 265. Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (зокрема ч.3 вказаної статті – у частині спричинення загибелі людей)
		Стаття 265-1. Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (зокрема ч.3 вказаної статті – у частині спричинення загибелі людей)
		Стаття 439. Застосування зброї масового знищення (зокрема ч.2 вказаної статті – у частині спричинення загибелі людей)
		Стаття 258. Терористичний акт (а саме ч.3 – що призвів до загибелі людини)
	6) з корисливих мотивів;	
	7) з хуліганських мотивів;	
	8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;	Стаття 112. Посягання на життя державного чи громадського діяча
		Стаття 348. Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського

		формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця
		Стаття 348-1. Посягання на життя журналіста
		Стаття 379. Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя
		Стаття 400. Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги
		Стаття 404. Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (частина 5 - пов’язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов’язки з військової служби)
		Стаття 443. Посягання на життя представника іноземної держави
	9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;	
	10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;	
	11) вчинене на замовлення;	
	12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;	
	13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 цього Кодексу;	
	14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості,	Стаття 442. Геноцид (вчинений шляхом позбавлення життя членів будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, створення для групи

		життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення)
	Стаття 116. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання	
	Стаття 118. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця	
	Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни (частина 2 – якщо вони поєднані з умисним вбивством)	

Додаток В

Статті, які містять спеціальні норми та якими доповнено КК України протягом 2015-2019 років*

№ з/п	Закон, яким внесено відповідні зміни	Стаття, якою доповнено КК України	Стаття, як місить загальну норму по відношенню до нової норми	Обґрунтування законодавцем необхідності внесених змін
1.	Закон від 02.03.2015 № 218-VIII	**Стаття 218-1. Доведення банку до неплатоспроможності** 1. Доведення банку до неплатоспроможності, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення пов’язаною з банком особою будь-яких дій, що призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору, - карається обмеженням волі на строк від одного до п’яти років або ***позбавленням волі*** на той самий строк, з накладенням штрафу від п’яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Примітка. 1. У цій статті матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у десять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 2. Термін "пов’язана з банком особа" вживається у значенні, визначеному Законом України "Про банки і банківську діяльність".	**Стаття 219. Доведення до банкрутства** Доведення до банкрутства, тобто умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином - засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору, - карається ***штрафом*** від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Примітка. У статтях 219, 222 цього Кодексу матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.	***Пояснювальна записка від 28.02.2015*** Виокремлюється, зокрема, проблема недостатньої відповідальності пов'язаних із банком осіб, насамперед керівників банків, контролерів та інших власників істотної участі у банку, при прийнятті ними рішень, що негативно впливатимуть на фінансовий стан банку, на наголошується на необхідності її додаткового врегулювання. Метою законопроекту, серед іншого, назване посилення відповідальності пов'язаних із банком осіб, насамперед керівників банків, контролерів та інших власників істотної участі у банку, під час прийняття

* Примітка. Статті подаються в редакції, чинній станом на 28 січня 2020 року, а не в редакції законів, якими їх було внесено в КК України.

				ними рішень, що впливають на фінансовий стан банку.
2.	Закон від 14.05.2015 № 421-VIII	**Стаття 345-1. Погроза або насильство щодо журналіста** 1. Погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності - карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або ***позбавленням волі на строк до трьох років***.	**Стаття 129. Погроза вбивством** 1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, - карається арештом на строк до шести місяців або ***обмеженням волі на строк до двох років***. **Стаття 195. Погроза знищення майна** Погроза знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або ***арештом на строк до шести місяців***.	***Пояснювальна записка від 24.01.2014*** Метою Законопроекту є приведення законодавчого регулювання гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів європейськими стандартами у правовому регулюванні діяльності ЗМІ.

		2. Умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності - карається обмеженням волі на строк ***до п'яти років*** або ***позбавленням волі на той самий строк***.	**Стаття 126. Побої і мордування** 1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року. **Стаття 125. Умисне легке тілесне ушкодження** 1. Умисне легке тілесне ушкодження - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року. 2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років. **Стаття 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження** 1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, - карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або ***позбавленням волі на строк до трьох років***.	

		3. Умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності - карається ***позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років***.	**Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження** 1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, - карається ***позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років***.	
		4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені організованою групою, - караються позбавленням волі на строк від семи до чотирнадцяти років.		
3.		**Стаття 347-1. Умисне знищення або пошкодження майна журналіста** 1. Умисне знищення або пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності - караються штрафом від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або ***обмеженням волі на строк до п'яти років***.	**Стаття 194. Умисне знищення або пошкодження майна** 1. Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк ***до трьох років***, або ***позбавленням волі на той самий строк***.	
		2. Ті самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - караються ***позбавленням волі на строк від шести до п'ятнадцяти років***.	2. Те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - карається ***позбавленням волі на строк від трьох до десяти років***.	
4.		**Стаття 348-1. Посягання на життя журналіста** Вбивство або замах на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності - караються ***позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі***.	**Стаття 115. Умисне вбивство** 2. Умисне вбивство: 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; карається ***позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі*** […].	

5.		**Стаття 349-1. Захоплення журналіста як заручника** Захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника - караються позбавленням волі на строк ***від восьми до п'ятнадцяти років***.	**Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини** 1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини - караються обмеженням волі на строк ***до трьох років*** або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, - караються обмеженням волі на строк ***до п'яти років*** або позбавленням волі на той самий строк. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк ***від п'яти до десяти років***. **Стаття 147. Захоплення заручників** 1. Захоплення або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника - карається позбавленням волі на строк ***від п'яти до восьми років***. 2. Ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк ***від семи до п'ятнадцяти років***.	

6.	Закон від 16.07.2015 № 629-VIII	**Стаття 220-1. Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності** 1. Внесення керівником або іншою службовою особою банку до бази даних про вкладників завідомо неправдивих відомостей - карається штрафом від восьмисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	**Стаття 362. Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї** 1. Несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, - караються штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.	***Пояснювальна записка від 08.06.2015*** Метою законопроекту є удосконалення процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі консолідація продажу активів в структурі Фонду, а також посилення захисту прав вкладників шляхом прискорення проведення виплат відшкодування коштів таким вкладникам. У зв'язку з чим законопроектом пропонується, зокрема, встановити кримінальну відповідальність керівників або службових осіб банку за внесення неправдивих відомостей про вкладника, умисне пошкодження (знищення) бази даних про вкладників та/або створення обставин, що унеможливлюють ідентифікацію вкладника та унеможливлюють початок здійснення виплат.
		2. Та сама дія, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, - карається штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду, - караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	
		3. Внесення керівником або іншою службовою особою банку у звітність, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, завідомо неправдивих відомостей - карається ***штрафом*** від восьмисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	**Стаття 366. Службове підроблення** 1. Складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів - караються штрафом до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або ***обмеженням волі на строк до трьох років***, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	

		4. Умисне пошкодження або знищення керівником або іншою службовою особою банку бази даних про вкладників або вчинення дій, що унеможливлюють ідентифікацію вкладника за інформацією, наявною у базі даних про вкладників, або вчинення дій, наслідком яких є незаконне збільшення суми витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов’язаних з виведенням банку з ринку, або унеможливлюють початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», - караються ***позбавленням волі*** на строк до чотирьох років з обмеженням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років.	**Стаття 362. Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї** 1. Несанкціоновані зміна, знищення або блокування інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, - караються штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або ***виправними роботами*** на строк до двох років.	
7.		**Стаття 220-2. Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи** 1. Внесення змін до документів або реєстрів бухгалтерського обліку або внесення у звітність фінансової установи завідомо неповних або недостовірних відомостей про угоди, зобов’язання, майно установи, у тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан установи, чи підтвердження такої інформації, надання такої інформації Національному банку України, опублікування чи розкриття такої інформації в порядку, визначеному законодавством України, якщо ці дії вчинені з метою приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності або підстав для обов’язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною, - караються штрафом від восьмисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або ***обмеженням волі на строк до чотирьох років***, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років.	**Стаття 366. Службове підроблення** 1. Складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів - караються штрафом до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або ***обмеженням волі на строк до трьох років***, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. **Стаття 358. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів** 2. Складання чи видача працівником юридичної особи незалежно від форми власності, який не є службовою особою, складання чи видача приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом, нотаріусом, державним реєстратором, суб’єктом державної реєстрації прав, особою, яка уповноважена на виконання функцій держави щодо реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, державним виконавцем, приватним виконавцем або іншою	

			особою, яка здійснює професійну діяльність, пов’язану з наданням публічних чи адміністративних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, підроблення з метою використання або збуту посвідчень, інших офіційних документів, що складені у визначеній законом формі та містять передбачені законом реквізити, виготовлення підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків з метою їх збуту або їх збут чи збут завідомо підроблених офіційних документів, у тому числі особистих документів особи, - караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк від трьох до шести місяців, або ***обмеженням волі на строк до трьох років***. 4. Використання завідомо підробленого документа - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.	
8.	Закон від 03.11.2015 № 743-VIII	**Стаття 369-3. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань** 1. Вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи - караються штрафом від двохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від одного до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років. 2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо офіційних спортивних змагань неповнолітніх або повторно, - караються обмеженням волі на строк від двох до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк.	**Стаття 368-3. Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми** 1. Пропозиція чи обіцянка службовій особі юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми надати їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди або прохання її надати за вчинення зазначеною службовою особою дій чи її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи - караються штрафом від ста п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою	***Пояснювальна записка від 02.07.2015*** Законопроект розроблено з метою запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань і протидії корупції у сфері спорту.

			змовою групою осіб чи організованою групою, - караються штрафом від трьохсот п’ятдесяти до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 3. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи - караються штрафом від п’ятисот до семисот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років. 4. Дії, передбачені частиною третьою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи поєднані з вимаганням неправомірної вигоди, - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна. **Стаття 354. Підкуп працівника підприємства, установи чи організації** 1. Пропозиція чи обіцянка працівникові підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особі, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, надати йому (їй) або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення чи невчинення працівником будь-яких дій з використанням становища, яке він займає, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в	

			інтересах третьої особи - караються штрафом від ста до двохсот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до ста годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, - караються штрафом від двохсот п’ятдесяти до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 3. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення будь-яких дій з використанням становища, яке займає працівник на підприємстві, в установі чи організації, або у зв’язку з діяльністю особи на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи - караються штрафом від двохсот п’ятдесяти до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. 4. Дії, передбачені частиною третьою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи поєднані з вимаганням неправомірної вигоди, - караються штрафом від п’ятисот до семисот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяти до	

			двохсот сорока годин, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.	
		3. Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб, - карається штрафом від семисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.	**Стаття 364-1. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми** 1. Зловживання повноваженнями, тобто умисне, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, - карається штрафом від ста п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.	
9.	Закон від 06.12.2017 № 2227-VIII	**Стаття 126-1. Домашнє насильство** Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до	**Стаття 126. Побої і мордування** 1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами	***Пояснювальна записка 02.11.2016*** Цілями і завданнями законопроекту є імплементація у чинне кримінальне і кримінальне

		фізичних або психологічних страждань, розладів здоров’я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, - карається громадськими роботами на строк від ста п’ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п’яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.	на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року. **Стаття 125. Умисне легке тілесне ушкодження** 1. Умисне легке тілесне ушкодження - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року. 2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років. **Стаття 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження** 1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, - карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або ***позбавленням волі на строк до трьох років***. **Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження** 1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або	процесуальне законодавство України положень Стамбульської конвенції.

			переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, - карається ***позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років***. **Стаття 127. Катування** 1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. **Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини** 1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини - караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. **Стаття 129. Погроза вбивством** 1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, - карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років. **Стаття 195. Погроза знищення майна** Погроза знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних	

			мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців.	
10.		**Стаття 151-2. Примушування до шлюбу** 1. Примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, - караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо особи, яка не досягла шлюбного віку згідно із законодавством, або щодо двох чи більше осіб, - караються обмеженням волі на строк до п’яти років або позбавленням волі на той самий строк.	**Стаття 149. Торгівля людьми** 1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. 2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров’я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої. 3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров’я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до	

			рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. 2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. 3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини.	
11.		**Стаття 390-1. Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників** Умисне невиконання обмежувальних заходів, передбачених статтею 91-1 цього Кодексу, або умисне невиконання обмежувальних приписів, або умисне ухилення від проходження програми для кривдників особою, щодо якої такі заходи застосовані судом, - караються арештом на строк до шести місяців або ***обмеженням волі на строк до двох років***.	**Стаття 382. Невиконання судового рішення** 1. Умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню - карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або ***позбавленням волі на строк до трьох років***.	
12.	Закон від 03.07.2018	**Стаття 389-2. Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних**	**Стаття 382. Невиконання судового рішення** 1. Умисне невиконання вироку, рішення, ухвали,	***Пояснювальна записка від 19.04.2018***

	№ 2475-VIII	**робіт** Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт - карається ***позбавленням волі на строк до двох років***.	постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню - карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або ***позбавленням волі на строк до трьох років***.	Метою законопроекту є, зокрема, створення економічних передумов для подальшого вдосконалення механізму забезпечення конституційного права дітей на достатній життєвий рівень та покращення матеріального забезпечення дітей у випадках, якщо батьки не дійшли згоди щодо способу утримання дітей і такий спосіб утримання дітей вирішується судом.
13.	Закон від 12.07.2018 № 2505-VIII	**Стаття 146-1. Насильницьке зникнення** 1. Арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування - караються ***позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років***. 2. Видання наказу або розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин - караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.	**Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини** 1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини - караються обмеженням волі на строк ***до трьох років*** або ***позбавленням волі на той самий строк***. **Стаття 371. Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою** 1. Завідомо незаконне затримання або незаконний привід - караються позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або ***обмеженням волі на строк до трьох років***. 2. Завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою - карається обмеженням волі на строк ***від трьох до п'яти років*** або ***позбавленням волі на той самий строк***.	Щодо необхідності доповнення КК України цією статтею в Пояснювальній записці до законопроекту не сказано нічого, оскільки в початковій редакції законопроекту така стаття була відсутня. ***Пояснювальна записка від 22.11.2016*** Метою законопроекту є визначення правового статусу осіб, зниклих безвісти та забезпечення правового регулювання відносин, пов'язаних з обліком цих осіб та їх розшуком, з метою максимального подолання руйнівних наслідків конфлікту

14.	Закон від 19.12.2019 № 402-IX	**Стаття 240-1. Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину** 1. Незаконне видобування бурштину, а так само збут, придбання, зберігання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, законність походження якого не підтверджується відповідними документами, - караються штрафом від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або у значних розмірах, або на територіях чи об’єктах природно-заповідного фонду, - караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років з конфіскацією майна. 3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років з конфіскацією майна. Примітка. Під значним розміром у цій статті слід розуміти вартість бурштину, що у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.	**Стаття 240. Порушення правил охорони або використання надр** 2. Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення - караються штрафом від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені повторно, - караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.	***Пояснювальна записка від 08.10.2019*** Мета: прийняття законопроекту є правове врегулювання відносин щодо користуванням надрами з метою видобування бурштину, припинення незаконного видобування бурштину, а також створення сприятливих умов для розвитку в Україні галузі економіки, залучення у цю галузь інвестицій та нових технологій, зростання рівню життя населення в місці видобування бурштину, забезпечення охорони навколишнього природного середовища під час видобування бурштину та рекультивації порушених земель.

Додаток Д

Результати опитування щодо превентивної функції спеціальних кримінально-правових норм*

Питання, яке було поставлене респондентам:

«Ваша сфера зайнятості пов'язана з юриспруденцією?»

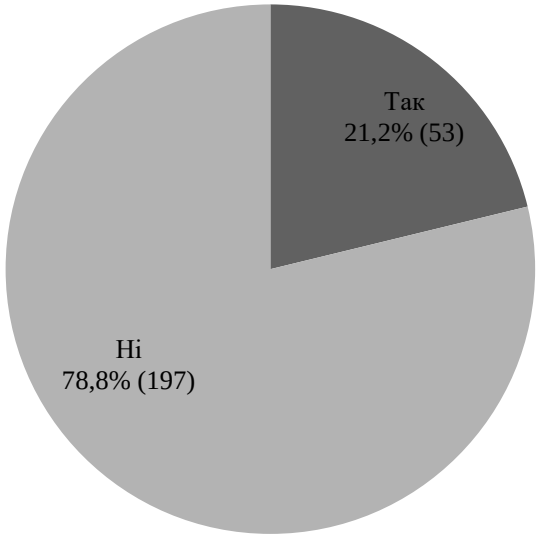

* Примітка. Опитування було проведене за допомогою сервісу Google Forms. Детальніше з його результатами можна ознайомитися за посиланням: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSczeAFQ3mTMmjCZ4Ea9k-AhszcVT38yiMCsiKSKvfClF5Pw4w/viewanalytics

Питання, яке було поставлене респондентам:

«Як Ви вважаєте, запровадження спеціальної норми про умисне вбивство адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю покращило би правовий захист адвоката?»

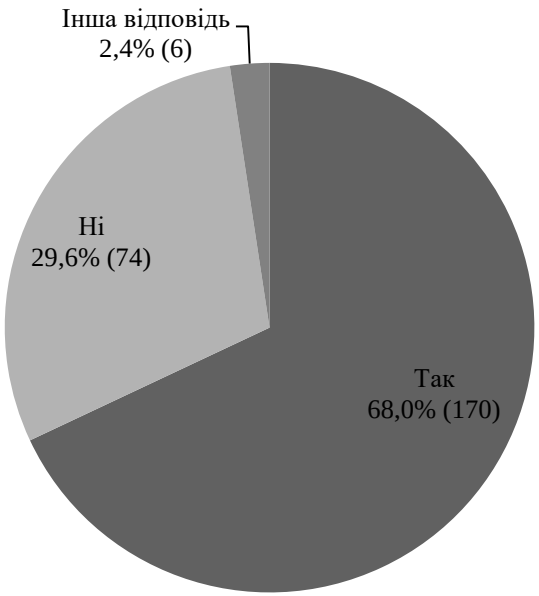

В полі «Інша відповідь» респонденти надали такі варіанти (орфографія та пунктуація збережені):

- *«не спробуєш - не взнаєш»;*
- *«Така норма існує»;*
- *«У кримінальному кодексі вже існує норма про посягання на життя захисника , що включає в себе вбивство або замах на вбивство»;*
- *«У Кримінальному Кодексі є норма, що передбачає як злочин посягання на життя захисника, тому таке закріплення може створити колізію»;*
- *«В нас рішають гроші. Хто більше дасть цей правий»;*
- *«Я не компетентна в цьому питанні».*

Питання, яке було поставлене респондентам:

«Чи вважаєте Ви за необхідне встановити кримінальну відповідальність за підкуп спортсмена задля впливу на результати спортивних змагань?»

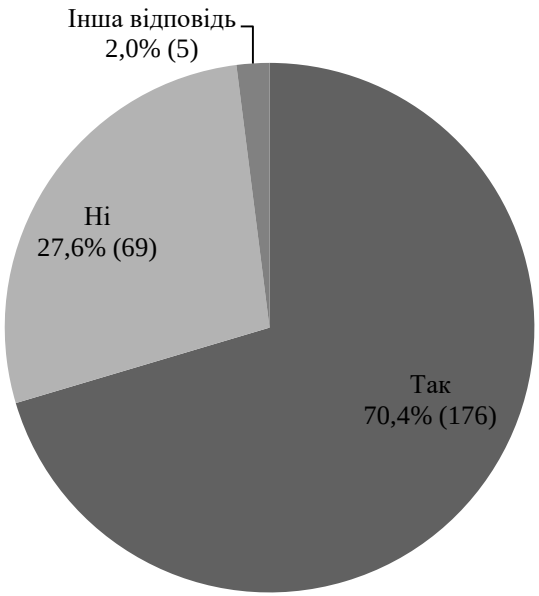

В полі «Інша відповідь» респонденти надали такі варіанти (орфографія та пунктуація збережені):

- *«Заборона впродовж певного періоду мати стосунок до професійного спорту. Кримінал це занадто тяжке покарання»;*
- *«Така норма існує»;*
- *«В нас рішають гроші. Хто більше дасть - цей правий»;*
- *«Не кримінальну»;*
- *«Кримінальна відповідальність напевне буде занадто, проте адміністративний штраф та дискваліфікація з усіх можливих подальший змагань терміном на 2 роки було б достатньо».*

Додаток Е

Призначення судами покарання за посягання на життя спеціальних потерпілих у формі замаху на вбивство

Назва суду, який ухвалив відповідний вирок, та дата ухвалення рішення	№ судової справи	Стаття КК України, за кваліфіковано діяння особи	Призначене за відповідною статтею покарання
Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 05 листопада 2013 року [54]	№ 404/5044/13-к	ст. 112 КК України	11 років позбавлення волі
Вирок Кіровського районного суду АРК від 21 вересня 2012 р. [53]	№ 0110/1999/2012	ст. 348 КК України	9 років позбавлення волі
Вирок Ворошиловського районного суду м. Донецька від 05 березня 2013 року [49]	№ 0508/736/2012	ст. 348 КК України	10 років позбавлення волі
Вирок суду Ленінського району м. Харкова від 21 березня 2013 року [58]	№ 2024/4536/12	ст. 348 КК України	13 років позбавлення волі
Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 30 квітня 2013 року [51]	№ 1/0519/795/2012	ст. 348 КК України (щодо двох потерпілих)	11 років позбавлення волі
Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 06.06.2013 [46]	№ 212/1-836/11	ст. 348 КК України	10 років позбавлення волі
Вирок Вовчанського районного суду Харківської області від 13.06.2013 року [47]	№ 1/2008/39/2012	ст. 348 КК України	11 років позбавлення волі
Вирок Вовчанського районного суду Харківської області від 22.10.2014 року [48]	№ 617/1026/14-к	ст.348 КК України	5 років позбавлення волі (із застосуванням ст. 69 КК України)
Вирок Червоноградського міського суду Львівської області від 24 грудня 2014 року [63]	№ 459/268/14-к	ст. 348 КК України	9 років позбавлення волі
Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 21 січня 2015 року [44]	№ 361/10407/14-к	ст. 348 КК України /в ред. 2001 р./	9 років позбавлення волі
Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 20 листопада 2015 [62]	№ 686/17491/15-к	ст. 348 КК України	9 років позбавлення волі
Вирок Деснянського районного суду міста Чернігова від 06 лютого 2017 року [50]	№ 750/9301/16-к	ОСОБА_2: ст. 348 КК України; ОСОБА_3: ст.348 КК України (щодо двох потерпілих)	ОСОБА_2: 11 років позбавлення волі; ОСОБА_3: 12 років позбавлення волі
Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 09.02.17 року [56]	№ 415/3912/14-к	ст. 348 КК України (щодо двох потерпілих)	5 років 01 місяць позбавлення волі (на підставі ст.69 КК України)
Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 08 травня 2018 року [52]	№ 500/2442/16-к	ст. 348 КК України (щодо двох потерпілих)	12 років позбавлення волі
Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 13.06.2018 року [61]	№ 308/4008/15-к	ст. 348 КК України	9 років позбавлення волі
Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 13 серпня 2018 року [55]	№ 642/612/18	ст. 348 КК України (щодо двох потерпілих)	9 років позбавлення волі

Додаток Ж

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального кодексу України

Верховна Рада України **постановляє**:

1. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) такі зміни:

1) статті 112, 348, 348-1, 379, 400, частину п’яту статті 404, статтю 443 виключити;

2) статтю 115 доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Умисне вбивство або замах на вбивство:

1) Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю;

2) працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку;

3) журналіста, його близьких родичів чи членів сім’ї у зв’язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності;

4) судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя;

5) захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги;

6) начальника або іншої особи, яка виконує покладені на неї обов’язки з військової служби, у зв’язку з опором їм або примушуванням їх до порушення цих обов’язків;

7) представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень, -

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої»;

3) статті 126-1, 151-2, 390-1 виключити;

4) абзац перший частини другої статті 121 доповнити словами «або вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;

5) абзац перший частини другої статті 122 викласти в такій редакції:

«2. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, або вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, -»

6) статтю 122 доповнити приміткою такого змісту:

«Примітка. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за умисне заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого»;

7) статтю 125 доповнити частиною третьою та приміткою такого змісту:

«3. Умисне легке тілесне ушкодження, вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, -

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п’яти років, або позбавленням волі на строк до двох років.

«Примітка. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого»;

8) частину другу статті 126 викласти у такій редакції:

«2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, або вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, або вчинені щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, -

караються штрафом від п’ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або

арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п’яти років, або позбавленням волі на строк до двох років»;

9) статтю 126 доповнити приміткою такого змісту:

«Примітка. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за дії, передбачені цією статтею, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого»;

10) абзац перший частини другої статті 127 доповнити словами «або вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;

11) абзац перший частини другої статті 146 після слів «вчинені щодо малолітнього» доповнити словами «або щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах,»;

12) в абзаці першому частини другої статті 146-1 після слова «підлеглими» поставити кому;

13) абзац перший частини другої статті 194 викласти в такій редакції:

«2. Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або якщо воно заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, -»;

14) у статті 220-1:

в абзаці першому частини четвертої слова «або унеможливлюють початок здійснення виплат коштів» замінити словами «або які унеможливлюють початок здійснення виплат коштів»;

в абзаці другому частини четвертої слова «з обмеженням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років» замінити словами «з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років»;

15) в абзаці другому частини першої статті 220-2 слова «з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років» замінити словами «з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років»;

16) в абзаці першому частини другої статті 204 слово «вчинене» замінити словами «дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені»;

17) абзац перший частини третьої статті 246 викласти в такій редакції:

«3. Незаконна порубка дерев або чагарників у заповідниках або на територіях чи об’єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах, перевезення, зберігання, збут таких незаконно зрубаних дерев або чагарників, -»;

18) в абзаці першому частини третьої статті 299 слова «або у присутності малолітнього чи неповнолітнього» виключити;

19) абзац другий частини першої статті 347-1 доповнити словами «або позбавленням волі на той самий строк»;

20) абзац перший частини другої статті 365 викласти в такій редакції:

«2. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, якщо воно супроводжувалося насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування, -»;

21) статтю 389-2 виключити;

22) абзац перший частини другої статті 412 викласти в такій редакції:

«2. Необережне знищення або пошкодження військового майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, -».

2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.